

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ : กรณีศึกษาบ้านหนองหลัก
ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

สุวรรณี ไชยชนะ

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ตุลาคม 2547

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษานานองหลัก
ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

สุวรรณี ไชยชนะ

การค้นคว้าแบบอิสระนี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

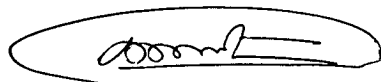
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ตุลาคม 2547

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษาน้องหล็ก
ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน

สุวรรณี ไชยชนะ

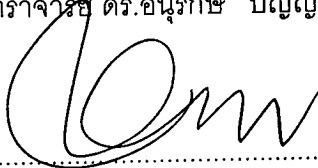
การค้นคว้าแบบอิสระนี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

คณะกรรมการสอบการค้นคว้าแบบอิสระ

ประธานกรรมการ

รองศาสตราจารย์ ดร.อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์

กรรมการ

รองศาสตราจารย์ ดร.ชูเกียรติ ลีสุวรรณ

กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กรรณิการ์ ภูประเสริฐ

20 ตุลาคม 2547

© ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าแบบอิสระนี้สำเร็จลงได้ เนื่องจากได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก รองศาสตราจารย์ ดร.อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. ชูเกียรติ ลิขสุวรรณ และผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ ภูประเสริฐ ที่ได้ให้ความรู้ ความช่วยเหลือ คำแนะนำและตรวจแก้ไข จนการค้นคว้าแบบอิสระเสร็จสมบูรณ์

ผลงานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย ซึ่งร่วมจัดตั้งโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ รหัสโครงการ BRT T_ 447003 ผู้ศึกษาต้องขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ ที่นี้ และขอขอบคุณ อาจารย์ประจวบ คำบุญรัตน์ อดีตผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ ผู้ให้การสนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่งานวิจัยครั้งนี้ ผ่านรองศาสตราจารย์ ดร.อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ ประธานกรรมการ และชาวบ้านหนองหลักและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทุกคน และครอบครัว คุณป้าคำ หล้าแก้ว เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ที่ให้ความร่วมมือและเป็นล่ามในการสื่อสารภาษา และเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลและดำเนินการจนประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ที่ให้การเลี้ยงดู อุปการะ และให้กำลังใจตลอดมา ขอขอบคุณนักศึกษาปริญญาโทสาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ภาคพิเศษ (เชียงใหม่) รุ่นที่ 5 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมถึงอาจารย์ชูชาติ เหลี่ยมวานิช คุณสรเสรีทองสมนึก และคุณนฤมล แก้วป้อม ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำในการศึกษาครั้งนี้ และที่จะลืมเสียไม่ได้คือ พี่แอ๊ด พี่ต๋อ น้องกระต่าย และน้าน้อยของหลานๆ ที่เป็นกำลังใจที่ดี คอยกระตุ้นเตือนให้เกิดความพยายามอยู่เสมอตลอดการศึกษานี้

ทุกสิ่งทุกอย่างของความสำเร็จครั้งนี้ ขอมอบเป็นคุณความดีตอบแทนความรัก ความเมตตา และความห่วงใย ที่คุณพ่อ คุณแม่ ครูอาจารย์ทุกท่านที่มีต่อผู้ศึกษาจนมีวันนี้ได้

สุวรรณี ไชยชนะ

ชื่อเรื่องการค้นคว้าแบบอิสระ

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความ
หลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปากกะญอ
กรณีศึกษา: บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม
อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน

ผู้เขียน

นางสุวรรณี ไชยชนะ

ปริญญา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม)

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าแบบอิสระ

รองศาสตราจารย์ ดร.อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปากกะญอ: กรณีศึกษามูลบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของสมุนไพรตามธรรมชาติ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปากกะญอ

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยทำการศึกษาภายในบริบทของชุมชนปากกะญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ หมอพื้นบ้าน และผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ผลการศึกษามีดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเป็นการใช้ระบบความเชื่อ ค่านิยม และระบบอาวุโส เป็นกลไกทางสังคมในกระบวนการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ ความเข้าใจ และวิธีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่เคยมีหรือมีอยู่ในชุมชนปากกะญอ ซึ่งการจัดการนั้นดำเนินการโดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการสืบทอด โดยผ่านบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

1.1 การถ่ายทอดการใช้สมุนไพรในระดับครอบครัว เป็นการถ่ายทอดอย่างไม่เป็นทางการ จากบิดามารดาถ่ายทอดสู่ลูกหลาน โดยการสอนให้ไปเก็บต้นสมุนไพร บอกวิธีเก็บ วิธีการนำมาใช้ในการรักษาโรค เพื่อนำมารักษาตนเองและคนในครอบครัว

1.2 การถ่ายทอดจากหมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านสู่ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยในเนื้อหา ของชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคนั้นวิธีการเก็บสมุนไพร และการจัดการพืชสมุนไพรประกอบ อาหาร การนำมาใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย และการใช้ประโยชน์ตามพิธีกรรม ความเชื่อ

1.3 การถ่ายทอดจากผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยโดยบอกสืบต่อ ๆ กันไปจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งหรือจากชุมชนไปยังชุมชนใกล้เคียง

2. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรมีการเรียนรู้ ถ่ายทอด และสืบทอด โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ผ่าน พิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า ความเจ็บป่วยและความจำเป็นในการดำรงชีวิต มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาและเป็นผลทำให้มีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรทั้งที่นำมาปลูกในบริเวณบ้าน และขยายพันธุ์ไว้ในแหล่งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ สิ่งนี้ช่วยให้เกิดการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งตนเองของชุมชน มีการจัดการแบบผสมผสานและมีความกลมกลืนกับธรรมชาติ

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อดั้งเดิมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของชนเผ่าส่งผลต่อ การจัดการความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

Independent Study Title	Transferring Process of the Pagagayor's Local Wisdom on Medicinal Herbal Diversity: A Case Study of Nonglak Village, Takhianpom Sub-district, Thung Hua Chang District, Lamphun Province
Author	Mrs. Suwanee Chaichana
Degree	Master of Arts (Man and Environment Management)
Independent Study Advisor	Assoc.Prof. Dr.Anurak Panyanuwat

ABSTRACT

The objectives of this research, namely, "Transferring Process of the Pagagayor's Local Wisdom on Medicinal Herbal Diversity: A Case Study of Nonglak Village, Takhianpom Sub-district, Thung Hua Chang District, Lamphun Province", were to study: (1) the local wisdom of the medicinal herbal diversity management of a Papakayor community in Nonglak village; (2) the transfer process of such local wisdom; and (3) the factors relating to the process of the tribal community in Lamphun province.

This qualitative research was conducted within the Pakakayor community context of Nonglak village, Takianpom sub-district, Thunghuachang district, Lamphun province. The key informants for this research consisted of native medicinal herb doctors, and those people who were provided with knowledge and experiences in such local wisdom application and management.

The results of the research were as follows.

1. The local wisdom relating to the medicinal herbal diversity management was involved in the use of belief, value and seniority systems as a social mechanism of transfer process. The process could provide the people with contents of knowledge and understanding of local resource management that used to be or currently existing within the Papakayor tribal community. Such management was an integration of old and

modern styles of learning and transfer through the following groups of people within the community.

1.1 The transfer of medicinal herb applications at a family level was informally conducted from parents to children. The contents consisted of the methods of herb collections and applications for curing sickness of the family members.

1.2 The transfer of medicinal herb applications from the medicinal herbal doctors to patients or their cousins was concerned with herb collections, using herbs as food ingredients and other necessity, including for ritual practices and beliefs.

1.3 The transfer of medicinal herb applications was found from the sick people, or ex-patients to the other ones. That process was carried on from the individuals to other people within the same and across other communities.

2. The local wisdom management in medicinal herb application was transferred through families, kinship networks and native medicinal herbal doctors. In such process, a belief and ritual systems were involved harmoniously. The researcher found that the people's sickness and necessity for earning their daily life were related to an existence of the local wisdom. These matters resulted in an extension of the native herbs both at their housing gardens and natural bush, and also the existence of its diversity and self-reliance of the community.

3. The factors related to the transfer process of medicinal herb management consisted of traditions, rites, and native beliefs for managing the natural resource diversity.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	3
1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ	5
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2.1 แนวคิดการแพทย์พื้นบ้าน	7
2.2 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น	9
2.3 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดและกวีเรียนรู้	13
2.4 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง	17
2.5 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการและการอนุรักษ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ	20
2.6 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม	23
2.7 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับเครือข่ายทางสังคม	26
2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา	27
บทที่ 3 วิธีดำเนินการศึกษา	29
3.1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน	29
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	31
3.3 วิธีเก็บและรวบรวมข้อมูล	33
3.4 การตรวจสอบข้อมูล	34
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	34

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัย	36
ตอนที่ 1 บริบทชุมชนที่ศึกษา	36
ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร	50
ตอนที่ 3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ พืชสมุนไพร	69
ตอนที่ 4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการ ความหลากหลายพืชสมุนไพร	77
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	82
5.1 สรุปผลการศึกษา	82
5.2 อภิปรายผลการศึกษา	86
5.3 ข้อเสนอแนะ	89
5.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป	89
บรรณานุกรม	90
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก โครงสร้างประเด็นคำถาม	95
ภาคผนวก ข ตารางจำแนกวัตถุประสงค์	100
ภาคผนวก ค รายชื่อพืชสมุนไพรในชุมชน	104
ภาคผนวก ง รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก	114
ภาคผนวก จ ภาพประกอบการศึกษา	116
ภาคผนวก ฉ ทา หรือบทกวีขอไฉล่ง	128
ประวัติผู้เขียน	131

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการศึกษา	28
2 ลักษณะภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร	68
3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการพืชสมุนไพร	75

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่จังหวัดลำพูน แสดงที่ตั้งอำเภอในจังหวัดลำพูน	38
2	แผนที่แสดงที่ตั้งตำบลในอำเภอทุ่งหัวช้าง	39
3	แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านหนองหลัก	40
4	การเสียหายของหมอเนื่องจากกรวยดอกไม้ที่ญาติผู้ป่วยนำมา	64
5	ภาพสะท้อนที่คนในชุมชนใช้ประกอบพิธีตามความเชื่อ	65
6	การเอามือเอววันหรือ “มาโตะมากา”	79

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เป็นที่ยอมรับเป็นการทั่วไปว่าเทคโนโลยีที่นำไปใช้ในการพัฒนาชนบทโดยที่ไม่ประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิปัญญา แนวคิดและแนวปฏิบัติของท้องถิ่นมักไม่ประสบความสำเร็จ (Chamber ,อ้างใน พรชัย ปรีชาปัญญา, 2541) ดังนั้น ในปัจจุบันภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงได้รับการพิจารณาและความสนใจจากนักวิจัย และนักพัฒนาชนบทเพื่อปรับและพัฒนาเทคโนโลยีให้เหมาะสมในการพัฒนาชนบท และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพกำลังถูกละเลยและเลือนหายไปพร้อมกับหมอพื้นบ้านเพราะอายุที่ชรา กอปรกับขาดแคลนสมุนไพรที่จะนำมาทำเป็นยาและการใช้ภูมิปัญญายังจำกัดอยู่กับหมอพื้นบ้าน ดังนั้นการอนุรักษ์สมุนไพรและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมของหมอพื้นบ้าน ล้วนได้รับความสนใจจากวงการแพทย์และทางวิชาการอย่างกว้างขวาง เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายการมีสุขภาพที่ดีถ้วนหน้า จะเห็นได้ว่าองค์การอนามัยโลก (World Health Organization) สหภาพอนุรักษ์ธรรมชาติระหว่างประเทศ (International Conservation of Nature) และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งโลก (World Wildlife Foundation) ได้จัดประชุมนานาชาติเรื่อง “การอนุรักษ์สมุนไพร” ระหว่างวันที่ 21-26 มีนาคม 2531 ณ จังหวัดเชียงใหม่ โดยผ่านกลวิธีการอนุรักษ์แห่งโลก โดยมีวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์สมุนไพรและพืชต่าง ๆ ในที่ประชุมให้ความเห็นว่า พืชที่เป็นแหล่งเกิดของยาพื้นบ้านหากถูกทำลายจะเกิดอันตรายอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ป่าไม้ได้ถูกทำลายลงไปอย่างมาก ในปัจจุบัน (สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน, 2531) ส่งผลต่อการทำลายพืชสมุนไพรหลายชนิด และอาจทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมากับหมอพื้นบ้านสูญหายตามไปด้วย เนื่องจากไม่ได้ถ่ายทอดความรู้ของตนไปยังลูกหลาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพของชาวชนบทด้วยสมุนไพรควรจะมีการเรียนรู้ สืบทอด เพื่อมิให้สูญหายและเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันพบว่า มีสูตรตำรายาพื้นบ้านที่ถ่ายทอดมาแต่อดีต กระจัดกระจาย สูญหายไปจำนวนมาก ขาดความมั่นใจ และสูญเสียศักยภาพในการดูแลสุขภาพตนเองขั้นพื้นฐาน และการรักษาตนเองในโรคง่าย ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องใช้บริการทางการแพทย์แผนปัจจุบัน

มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ของนักวิชาการหลายท่าน เช่น ชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537) ได้ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของประชาชนในชนบท พบว่า ได้มีการเรียนรู้ตามเครือข่ายของสังคมชนบท ซึ่งเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ แล้วขยายออกไปยังเพื่อนบ้านทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน เสถียร จันทะ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของสมุนไพรเป็นกรณีศึกษาวิถีชุมชนไทยลื้อ จังหวัดเชียงราย พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรมระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นๆ และได้สะท้อนให้เห็น 2 มิติคือ ประการแรกสะท้อนชีวิต โลกทัศน์ และความเชื่อในการให้คุณค่าของชุมชนที่มีต่อสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประการที่สอง สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นความรู้เชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ภูมิปัญญาดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ พืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ และนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ 2) ระดับชุมชน

เสถียร จันทะ (2542) ศึกษาพบว่า การรักษาโรคพื้นบ้านจะค่อยๆ หดไป เพราะรัฐบาลได้ขยายระบบบริการการแพทย์แผนปัจจุบันออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ประชาชนหันไปใช้บริการกันมากขึ้น คนในท้องถิ่นไม่สนใจสืบทอดวิธีการรักษาโรคแบบพื้นบ้านแต่พากันไปสนใจการแพทย์และหมอหลวง เพราะได้รับการยอมรับมากกว่า และสามารถสอบใบประกอบโรคศิลป์ได้ และสามารถดำเนินการรักษาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย จะทำให้แนวโน้มการแพทย์พื้นบ้านในภาคเหนือค่อยๆ สูญไปในที่สุด เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2534) ได้ศึกษาสังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร พบว่า หมอพื้นบ้านมีทัศนคติต่อการดำรงอยู่ของพืชสมุนไพรด้านการสูญเสียพื้นที่ป่า เนื่องจากการถางป่าเพื่อการทำไร่ไถนา การลักลอบตัดไม้ส่งผลให้เก็บยาลำบากขึ้นสมุนไพรมีแนวโน้มจะหดไป หมอพื้นบ้านจึงแก้ปัญหาโดยการนำพันธุ์มาปลูกไว้บริเวณบ้านหรือเถียงนา W.H.River Frederick Dunn (อ้างในภุชญา บุญชัย, 2529) ได้ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรทางชาติพันธุ์การแพทย์หรือการแพทย์พื้นบ้านในชนพื้นเมืองต่างๆ ประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งในโลกทัศน์ กระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่การวินิจฉัยโรค การรักษาโรคโดยใช้ทรัพยากรทางชีวภาพของท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญ

การศึกษาของนักวิจัยดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นวิธีการผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณกับเชิงคุณภาพ และมักพบว่าการศึกษาด้านสมุนไพรยังขาดการเน้นด้านวัฒนธรรม

ชุมชนเผ่าปกากะญอ ในตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน ซึ่งมีชุมชนบ้านหนองหลัก ที่มีการผูกมัดกับแนวปฏิบัติทางวัฒนธรรมดั้งเดิม และพยายามหลีกเลี่ยงการพัฒนาที่ส่งเสริมจากภายนอก ทั้งในเชิงปฏิเสธและการรักษาของหมอพื้นบ้านที่นี่ยังเป็นที่ยอมรับชุมชนทั่วไป

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น เพื่อเป็นการศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาของชนเผ่าปกากะญอที่สั่งสมมา และเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ ผู้ศึกษาสนใจศึกษาว่าชนเผ่าชาวปกากะญอ มีกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรอย่างไร และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการด้านความหลากหลายของพืชสมุนไพรมีอะไรบ้างที่จะส่งผลต่อการใช้อย่างยั่งยืน ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาเรื่องกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากเป็นเขตชนบทและเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางชีวภาพ โดยเฉพาะพืชสมุนไพรในท้องถิ่น

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม จังหวัดลำพูน

1.2.2 เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ

1.2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาพื้นที่ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน สำหรับเหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวเนื่องจากพื้นที่บ้านหนองหลักเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และอยู่เขตในป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำ

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

โดยจะทำการศึกษา 4 ด้าน คือ

- 1) บริบทของชุมชนพื้นที่ศึกษาและภูมิปัญญา
 - ข้อมูลทั่วไปประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ
 - วิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพืช สมุนไพร
- 2) ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร
 - จัดการแบบผสมผสาน
 - การจัดการแบบเป็นทางการ
- 3) กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา ในเนื้อหาของการใช้สมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ
 - การรับรู้
 - การเรียนรู้
 - การสังสมองค์ความรู้
 - การถ่ายทอดองค์ความรู้
- 4) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

ปัจจัยภายใน

 - ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ วิถีปฏิบัติหรือเป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้

ปัจจัยภายนอก

 - ความเชื่อและค่านิยมสมัยใหม่ วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

การศึกษาเป็นการศึกษาชุมชน จึงใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพและศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 2 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มหมอบ้าน จำนวน 14 คน หมอบ้านในเขตพื้นที่ที่ต้องการศึกษา ซึ่งเป็นผู้มีความรู้พืชที่นำมาใช้เป็นยารักษาโรคที่มีกระบวนการนำมาใช้ ที่ถ่ายทอดผ่านรูปแบบต่างๆ เช่น พิธีกรรม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของโลกทัศน์ และองค์ความรู้บนความสัมพันธ์ของมนุษย์ธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ

2) กลุ่มผู้รับการถ่ายทอด โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1) ศิษย์โดยตรง

2.2) กลุ่มผู้ที่เรียนรู้ รับรู้การถ่ายทอดโดยไม่เสนอตัวเป็นศิษย์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มผู้นำทางการปกครอง กลุ่มผู้นำทางพิธีกรรม (ขันครู) กลุ่มผู้อาวุโส (สะหม่ง สะสยา) หรือต้นตระกูลของเครือญาติต่างๆ

1.3.3 ขอบเขตระยะเวลาการศึกษา

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนปากกะญอบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ใช้ระยะเวลาศึกษาครั้งนี้ใช้เวลาที่ใช้ในการศึกษา 1 ปี

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนการสืบทอด หมายถึง ขั้นตอนที่ต้องเนื่องของวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพร โดยถ่ายทอดเนื้อหาที่แฝงด้วยทักษะ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะคิด ความเชื่อ และค่านิยมจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านและชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาในด้านการใช้สมุนไพรได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบดั้งเดิมและแบบใหม่ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและความรู้ของชาวบ้านที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความรู้ ความสามารถ ตลอดจนประสบการณ์ และถูกถ่ายทอดซึ่งกันและกันในชุมชน หรือชุมชนใกล้เคียง โดยตกทอดและสั่งสมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นทรัพยากรทางปัญญาที่มีคุณค่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์

ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ในการส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรให้แก่ผู้ที่สนใจนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้หมายถึง ผู้ถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในลักษณะเป็นผู้สอน ผู้ให้คำปรึกษาหรือแนะนำแก่ผู้รับการถ่ายทอด หรือ ผู้เรียน

ผู้รับการถ่ายทอด หมายถึง ผู้รับการส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ หมายถึง ผู้รับการถ่ายทอดในลักษณะลูกศิษย์ ผู้เรียน ผู้ศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพร

เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การประสานงานแหล่งความรู้ และข่าวสาร การใช้ทรัพยากรและถ่ายทอดความรู้ระหว่างกันของคนในชุมชนใกล้เคียงเพื่อสร้างการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอด และกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิตตามความต้องการของบุคคลและชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยมีแม่ข่ายและลูกข่าย สัมพันธ์กัน

ความหลากหลายของพืชสมุนไพร หมายถึง จำนวนชนิดพันธุ์ ชนิดพันธุ์กรรม และระบบนิเวศ ของพืชสมุนไพรชุมชนปากกะญอบ้านหนองหลัก

การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร หมายถึง การจัดการแบ่งออกเป็น 3 ประเภท การจัดการแบบดั้งเดิม การจัดการแบบเป็นทางการ และการจัดการแบบผสมผสาน ซึ่งได้แก่ การนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการนำมาใช้เป็นอาหาร การนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการนำมาใช้สอย การนำมาใช้ประโยชน์ตามพิธีกรรมความเชื่อ

ปัจจัย หมายถึง ตัวแปรที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรจำแนกเป็น 2 ประเภท คือ

ปัจจัยภายใน หมายถึง อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรของชนเผ่าปากกะญอบ้านหนองหลัก ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ตลอดจน วิถีปฏิบัติ ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ปัจจัยภายนอก หมายถึง อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลกระทบต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรของชนเผ่าปากกะญอบ้านหนองหลัก ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีปฏิบัติ และการได้รับส่งเสริมจากหน่วยงานต่างๆ ที่มีผลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรของชนเผ่าปากกะญอบ้านหนองหลัก

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา เรื่องกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ผู้ศึกษาได้เน้นระบบความคิดเรื่องกระบวนการสืบทอด ความเชื่อ ด้านภูมิปัญญาและรูปแบบการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร ผ่านการถ่ายทอดและสืบทอดการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ความหลากหลายพืชสมุนไพรในท้องถิ่นชุมชนปกากะญอ ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้องหลายแนวคิด เพื่อให้เข้าใจการศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านสมุนไพรกับการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ เพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายผลการศึกษาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้นำมาพิจารณา มีดังนี้

- 2.1 แนวคิดการแพทย์พื้นบ้าน
- 2.2 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.3 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดและการเรียนรู้
- 2.4 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนกับการพึ่งพาตนเอง
- 2.5 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- 2.6 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
- 2.7 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับเครือข่ายทางสังคม
- 2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดการแพทย์พื้นบ้าน

การแพทย์พื้นบ้านเป็นระบบการรักษา โรคที่อาศัยประสบการณ์ของชุมชนที่สั่งสมความรู้ภูมิปัญญามาจากบรรพบุรุษซึ่ง ประเวศ วะสี (2530) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ส่วนฉลุดชาวย รมิตานนท์ (2537) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า “เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนาน จนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและ

ชุมชนตลอดมา ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต และการพัฒนาที่ยั่งยืน วัฒนธรรมของสังคมที่มาจากรากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นสิ่งที่นำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง และได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านคือ ความเชื่อ ความรู้ที่มีทั้งสติปัญญา อันเป็นเครื่องชี้นำแก่ผู้คนในสังคม ในชุมชน (ก่อนที่จะมีความรู้หรือภูมิปัญญาสมัยใหม่จะเข้ามา) ว่าคนจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับคน กับป่า กับภูเขา น้ำ ฟ้า (อำนาจเหนือธรรมชาติ) กับหญ้า สัตว์ แมลง ผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกนั้นสามารถทำได้อย่างไร" ระบบการรักษาโรคมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ความเชื่อ และมีความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความเจ็บป่วยว่า เป็นความผิดปกติของร่างกาย และความผิดปกติของความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม คนกับสิ่งแวดล้อม โดยไม่ได้แยกแยะระบบการแพทย์ออกจากศาสนา กฎหมาย คน สังคม ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุการเกิดโรค และการควบคุมทางสังคมมีลักษณะเกี่ยวโยงในบริบทเดียวกันเป็นแบบองค์รวม Foster (อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ, 2531) จากการศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของประชาชนในชุมชนชนบท กล่าวว่า การสืบทอดความรู้หมอฟันบ้านทั้งในชุมชน และนอกชุมชนวิชาความรู้ส่วนใหญ่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและไปเรียนรู้จากผู้รู้เพิ่มเติม เช่น พระ ผู้อาวุโส เพื่อน จึงทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพในแวดวงหมอฟันบ้านทั้งที่เป็นหมอฟันบ้านด้วยกัน พระกับลูกศิษย์ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลและชุมชน

การแพทย์พื้นบ้านถือว่าเป็นระบบการแพทย์ ตามแนวคิดทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา กล่าวคือ เป็นการใช้ระบบความคิดที่เป็นแบบแผนเกี่ยวกับสุขภาพของแต่ละวัฒนธรรม โดยอาศัยความเชื่อ ประสบการณ์ในการรักษาโรค เพื่อชีวิตอยู่รอด (รุ่งรังษี วิบูลย์, 2538) สถาบันสังคมเหล่านี้ทำหน้าที่รักษาความเจ็บป่วยตั้งแต่รูปแบบง่าย ๆ เช่น สวดอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปจนถึงรูปแบบที่ซับซ้อน เช่น การรักษาในโรงพยาบาล (พิมพ์วิทย์ ปรีดาสวัสดิ์ และ วาทีณี บุญชะลักษณ์, 2530) ซึ่งความพยายามเหล่านั้นเป็นไป เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ 2 ประการ คือ ความต้องการชีวภาพ และความต้องการทางใจหรือจิตวิทยาสังคม เพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยหรือกลับสู่ภาวะปกติ

ระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นองค์ความรู้อันซับซ้อนของความเชื่อ เทคนิค วิธีการ บทบาท ปทัสถาน ค่านิยม อุดมการณ์ ทศนคติ ประเพณี และสัญลักษณ์ ซึ่งสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกันอย่างเป็นระบบ ครอบคลุมถึงองค์รวมของความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ และการปฏิบัติทางสุขภาพของสมาชิกในสังคมทุกกลุ่ม และครอบคลุมทั้งการปฏิบัติในการแพทย์

(clinical) และไม่ใช่การแพทย์ (nonclinical) ครอบคลุมทั้งสถาบันในระบบและนอกระบบ รวมทั้ง การปฏิบัติที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสุขภาพ ด้วยเหตุนี้ระบบการแพทย์พื้นบ้านถือได้ ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ปรากฏออกมาให้เห็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งจะสะท้อน แบบแผน ค่านิยมทางสังคม อันเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม

กล่าวโดยสรุป การแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นองค์ความรู้ ชุดความคิดของระบบวัฒนธรรม สังคม และชีวภาพ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ ซึ่งประกอบด้วยความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม และการปฏิบัติ รวมทั้งบทบาทโครงสร้างหน้าที่ความสัมพันธ์ของสังคม วัฒนธรรม การเจ็บป่วย การรักษาของชาวบ้านหรือคนในสังคม สะท้อนออกมาในรูปแบบของความเชื่อ ความศรัทธา ดังกล่าว ดังนั้นแนวคิดระบบการแพทย์พื้นบ้านสามารถนำไปอธิบายการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้ สมุนไพรของหมอพื้นบ้านในการศึกษานี้ได้เป็นอย่างดี

2.2 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (2531) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้ ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง และประสบการณ์ ทางอ้อมด้วยการเรียนรู้จากผู้อื่นหรือความรู้สะสมเหล่านี้รวมเราเรียกว่า ภูมิปัญญา หากแต่ ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเพียงการศึกษาในอดีต แต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ ใหม่ๆ ประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ คือ ภูมิปัญญายุคหนึ่ง สมัยหนึ่งย่อมมีการ เปลี่ยนแปรไปตามพัฒนาความรู้ของสังคม

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญามีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ เกิดแก่เจ็บ ตาย เป็นคุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากินการเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี หรืออื่นๆ ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวจะสะท้อนความสัมพันธ์ใน 3 ลักษณะ คือ

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด
- 2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, (2541) มองภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามี 2 ระดับ คือ ในเชิง รูปธรรมและอุดมการณ์ในเชิงรูปธรรม เช่น กรรมวิธีการเพาะปลูก หรือเทคโนโลยีชาวบ้านสวนเชิง

อุดมการณ์ เช่น อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของผู้คนซึ่งอยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบต่อกันมา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา
2. ภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม

ส่วน ประเวศ วะสี (2530) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันในทุกสาขาวิชาไม่แยกออกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียนวิชาว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรม จะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกัน ซึ่งตรงกับที่ อเนก นาคะบุตร (2525) ได้กล่าวว่า “สังคมศาสตร์ที่เราเรียนไม่มีมิติที่จะทำให้เรารู้จักตนเอง และดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขสงบ ไม่ได้บอกให้รู้อย่างเท่ากัน ไม่สามารถใช้ศาสตร์ต่างๆ ให้อยู่เหนือตนเอง หรือเหนือโลกได้เลย แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความหมายต่อคำว่าชีวิตที่ชัดเจน และเชื่อมโยงองค์ประกอบทุกองค์ประกอบที่แวดล้อมชีวิต”

กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สภาพแวดล้อม และการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีวัฒนธรรมเป็นรากฐาน โดยถือเป็นชุดความรู้ที่บอกแนวปฏิบัติกระบวนการคิด กระบวนการตัดสินใจด้วยตนเองครอบคลุมและชุมชนที่อาศัยการเรียนรู้สั่งสมสืบต่อมา

ปกรณ จริงสูงเนิน (2536) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญาที่แท้จริง เกิดจากการเรียนรู้และพัฒนาสร้างภูมิปัญญาร่วมกันอย่างต่อเนื่องจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านประกอบไปด้วยความรู้สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สืบทอดสืบทอดต่อส่วนรวม โดยเป็นความรู้ที่ขจัดความรู้สึกเห็นแก่ตัวหรือตัวใคร ตัวมัน แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่ยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2. ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาต่างๆอย่างเป็นพลัง และประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนด การจัดองค์กร บทบาทหน้าที่ สิทธิอำนาจ กฎระเบียบชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึกสืบทอดสืบทอดชุมชน ยิ่งกว่าการตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์

3. ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือเทคนิควิธีต่างๆในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเหมาะสมแต่ละท้องถิ่น และอยู่บนรากฐานของความสำนึกสืบทอดสืบทอดที่ดั่งามต่อชุมชนสิ่งแวดล้อม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวว่า การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีกรอบในการศึกษา

1. ความรู้และระบบความรู้ภูมิปัญญาเป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ
2. การสั่งสมและการกระจายความรู้ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม การกระจายความรู้ซึ่งความรู้ไม่ได้ลอยอยู่เฉยๆ แต่จะต้องถูกนำมาบริการคนอื่น
3. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไม่มีสถาบันการถ่ายทอด แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่สลับซับซ้อน
4. การสร้างสรรค์และปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ปรับเปลี่ยนตลอดเวลา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้าน

ดังนั้นการสั่งสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ การสั่งสมความรู้มี 2 ทาง คือ

1. การสั่งสมด้วยตนเอง เรียนรู้จากประสบการณ์ของตน การอยู่รวมกันในสังคม
2. มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต หรือจากตำรา ครู อาจารย์ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้จะถูกสะสมในตัว“ปราชญ์ชาวบ้าน”

การถ่ายทอดและกระจายภูมิปัญญาเป็นรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญามีหลายรูปแบบ คือ แบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร การบอกเล่า หรือผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ทางประเพณี วิถีชีวิต รวมทั้งการเชื่อมโยงความรู้ของตนเองกับแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ได้รับการถ่ายทอดจากศิลาจารึก ใบลาน สมุด ข่อย หรือตำราต่าง ๆ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้อธิบายว่าภูมิปัญญาชาวบ้านคือ “ความเชื่อ ความรู้ที่มีทั้งสติและปัญญาอันเป็นเครื่องชี้นำแก่ผู้คนในสังคม (ก่อนที่ความรู้หรือภูมิปัญญาสมัยใหม่จะเข้ามา) ว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวร คน ป่า ภูเขา น้ำ ไฟ (อำนาจเหนือธรรมชาติ) หญ้า สัตว์ แมลงผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกนั้นสามารถทำได้อย่างไร” โดยแบ่งระดับภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 2 ระดับคือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านระดับ “สามัญสำนึก”ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายแต่เป็น “วัฒนธรรม” ความรู้ในการทำการผลิต เทคนิคการเพาะปลูก การจับสัตว์ การหาอาหาร
2. ภูมิปัญญาชาวบ้านระดับความเชื่อที่ปรากฏในตำนาน ปรัมปรา นิยายพื้นบ้าน สุภาษิตคำคม คณตรี การขับร้อง ศิลปะ พิธีกรรม เป็นต้น

และได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีต อันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน วัฒนธรรมสังคมที่มาจากรากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นสิ่งที่นำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง

ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Popular Wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน (เสรี พงษ์พิศ, 2536) หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย และภูมิปัญญาที่มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

- ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด การแก่ การเจ็บตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
- เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่นๆ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ได้กล่าวถึง ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ ชี้นำว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับมนุษย์ด้วยกันเองกับป่าเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้า กับนก กับดิน กับหญ้า หรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้ อย่างไร ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีนัยเป็นเพียงแต่นามธรรมหากมีความหมายครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิตเช่นแบบแผนของการใช้ทรัพยากร การทำไร่ทำนา ทำประมง แต่ทั้งนี้แบบแผนการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์คุณธรรมที่จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุล

สรุป กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้ การสั่งสมความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันเกิดจากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น หรือชุมชนนั้นๆ ทั้งประสบการณ์ทางตรงและทางอ้อม

2.3 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดและการเรียนรู้

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เป็นแนวคิดที่มองถึงระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยที่เป็นระบบการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งหรือรุ่นหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบที่มีมาเดิมก่อนที่จะระบบการศึกษาจากภายนอกจะเข้ามาในท้องถิ่น เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือการที่ประชาชนมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตออกจากการเรียนรู้และการปฏิบัติโดยรู้สึกแต่เพียงว่า เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่น ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนตามบริบทของชุมชน วัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงได้รับการปรับตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามความต้องการ และสภาพท้องถิ่นที่สมาชิกชุมชนอาศัยอยู่ และกล่าวว่า รูปแบบการเรียนรู้ไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าเป็นรูปแบบใดทั้งเก่าและใหม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกาลเวลา และสภาพความเหมาะสมของสถานการณ์การเรียนรู้ เทียน นารินทร์ทอง (2538) ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการดูแลสุขภาพของประชาชนในชนบทภาคเหนือตอนบนพบว่า บริบทของชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้ เพื่อการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในชุมชนโดยเฉพาะการเรียนรู้ในรูปแบบไม่เป็นทางการ โดยมีแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในชุมชนเองและนำข่าวสารความรู้มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดรูปแบบของพฤติกรรมดูแลสุขภาพตนเองทั้งก่อนเจ็บป่วย ระหว่างเจ็บป่วย และหลังเจ็บป่วยที่แตกต่างกันไป ถวิล ธาราโชน์ (2532) ได้สรุปความหมายไว้ว่า หมายถึง กระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และยึดถือปฏิบัติร่วมกันไม่ว่าจะเป็นการพูดการประพฤติตามขนบธรรมเนียม ประเพณี การกิน การอยู่ ตลอดจนความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติ จะเป็นแนวทางให้บุคคลสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างสุขสบาย รวมทั้งยังมีความหมายถึง การเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (Acculturation) การรับเอาเข้ามาไว้ข้างใน (Internalization) เพื่อเลี้ยงความสืบสน

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2535) ศึกษาเรื่องระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ สรุปไว้ว่า ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญ เริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัว โดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชนบท กระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้และประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ ผู้เรียนคือ ลูกหลาน หรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลาผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วก็จะเป็นผู้สอนในรุ่นหลังต่อไป เงื่อนไขและสถานการณ์ภายนอก ทั้งการ

พัฒนาประเทศในระดับมหภาค ความสะดวกในการติดต่อสื่อสารระหว่างคน จากแต่ละท้องถิ่น และการขยายตัวของสื่อมวลชน และวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก ปัจจุบันระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นดั้งเดิมยังคงหลงเหลืออยู่ไม่มาก แต่ก็ยังสามารถรื้อฟื้นเพื่อประโยชน์ในการวางแผนในการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพและวิถีชีวิตของประชาชน Broom and phillip (อ้างในถวิล ธาราโกชน์, 2532) ได้ให้นิยามไว้ 2 กรณีด้วยกัน ในกรณีแรกได้กล่าวไว้ว่า สังคมประกิต หมายถึง การถ่ายทอดวัฒนธรรมและการกระทำให้บุคคลดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีระเบียบแบบแผน ส่วนในกรณีที่สอง ได้กล่าวว่า สังคมประกิต หมายถึง การพัฒนาศักยภาพของแต่ละบุคคลให้เจริญเติบโตสามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมให้เปลี่ยนแปลงไปตามค่านิยม อุดมคติ และความทะเยอทะยานได้อย่างเหมาะสม

กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติหรือในแนววิถีชีวิตไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้จัดไม่มีสถาบันการศึกษาใดๆ รับผิดชอบ แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่อาจจะเรียกว่า Socialization หรือ สังคมประกิตคือ สังคมสอนเราเอง (วิชัย ตันศิริ, 2536) การกล่อมเกลாதงสังคมเป็นกระบวนการทางการศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อให้สังคมดำรงอยู่และช่วยให้บุคคลในสังคมมีชีวิตร่วมกันกับบุคคลอื่นในสังคมได้เป็นอย่างดีและมีความสุข กระบวนการทางสังคมจึงต้องการตัวแทนของสังคมให้ทำหน้าที่เตรียมบทบาททางสังคมให้กับสมาชิก

ตุลวัตร พานิชเจริญ (2536) ได้กล่าวถึง Socialization ในภาษาไทยได้แปลออกเป็นหลายคำ เช่น สังคมประกิต สังคมการณ การขัดเกลาทงสังคมและการกล่อมเกลาทงสังคม มองในแง่สังคมวิทยา คำ คำนี้หมายถึง กระบวนการซึ่งสังคมเตรียมสมาชิกใหม่หรือเตรียมข้าสมาชิกเก่า เพื่อการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพในหน้าที่ต่างๆ ของสังคม

สุพัตรา สุภาพ (อ้างใน กมลพร สงฆ์มี, 2543) กล่าวถึงตัวแทนขัดเกลาทงสังคมว่ามีตัวแทนขัดเกลายู่ 6 ประเภท คือ

1. ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมในการให้การอบรมบ่มนิสัยและพัฒนาพฤติกรรมของเด็กเป็นอย่างดี การอบรมทางตรงเป็นการอบรมสั่งสอนกันตรงๆ ว่าอะไรดีไม่ดีหรือควรไม่ควร ส่วนการอบรมทางอ้อมเป็นการอบรมแบบไม่เป็นทางการอาจเป็นการเลียนแบบหรือรับไปโดยไม่รู้ตัว
2. กลุ่มเพื่อน มีอิทธิพลต่อทัศนคติของวัยรุ่นเป็นอย่างยิ่ง มีการเลียนแบบท่าทางหรือเครื่องแต่งกายพวกเดียวกัน

3. โรงเรียน เป็นเสมือนบ้านที่สองของเด็กและมีอิทธิพลมากในการพัฒนา บุคลิกภาพทำให้ปรับตัวแบบคุณค่า ความรู้ ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

4. กลุ่มอาชีพ ได้แก่ การเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาท ทางสังคมที่เกิดขึ้นในที่ทำงานจากเพื่อนร่วมงาน ผู้บังคับบัญชาหรืออยู่ใต้บังคับบัญชา

5. ตัวแทนสถาบันศาสนามุ่งขัดเกลาคณทางด้านจริยธรรมให้แนะแนวทางชีวิตเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเพื่อเป้าหมายในการกระทำ ตัวแทนทางศาสนา ได้แก่ วัด นักบวช ผู้สอนศาสนา บางสังคมอาจรวมถึงผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ

6. สื่อมวลชน ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งมีส่วนในการขัดเกลาทงสังคมแก่มนุษย์ในด้านต่างๆ ตั้งแต่ความคิด ความเชื่อ แบบของความประพฤติ อิทธิพลของสื่อมวลชนนี้จะมีมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลว่าได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้มีเหตุผล เจตคติต่อสิ่งทีคนได้รับแตกต่างกันข่าวสารที่ได้รับหรือไม่ยอมรับหรือการวางเฉยไม่ว่าจะมีปฏิกิริยาแบบใดก็ตาม อย่างน้อยก็เป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมของคนบางกลุ่มและต้องการความรู้ของบุคคลอีกส่วนหนึ่ง

การถ่ายทอดและการเรียนรู้มนุษย์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้ เพราะมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นอารยธรรมที่สืบเนื่องมาช้านานให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม ซึ่งความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดนั้นจะมีความละเอียดซับซ้อน โดยจะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินและอุดมการณ์ วัฒนธรรมของกลุ่ม และรูปแบบในการถ่ายทอดนั้นจะต้องมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนอย่างใกล้ชิด เพื่อวิถีแนวการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างเป็นปกติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536) ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ โดยเป็นระบบนี้จะเกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ซึ่งระบบการถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิมเริ่มโดยการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวโดยเริ่มจากบ้าน ต่อจากนั้นจะมีโอกาสเรียนรู้ในวัดและมีการขยายโอกาสไปจนถึงการเรียนรู้ในโรงเรียน การเรียนรู้ในบ้านมีผู้สอนเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในสาขานั้นที่อาจจะเป็นบรรพบุรุษหรือ ผู้รู้อื่นๆ เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นวิชาชีพที่มีการถ่ายทอดมานานแล้ว การถ่ายทอดความรู้เป็นการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างหลายๆ ครั้งจนผู้เรียนรู้และปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ผู้เรียนที่นำวิชาที่ได้เรียนรู้มาปฏิบัติเป็นเวลานานก็จะสามารถถ่ายทอดให้กับลูกหลานและผู้สนใจอื่นต่อไปได้ (ชูเกียรติ สีสวรรณ์, 2535) การศึกษาสมัยก่อนเป็นเครื่องมือในการสืบทอดเจตนารมย์ของชุมชนมิได้ผูกขาดโดยสถาบันใด สถาบันหนึ่ง แต่มีครอบครัวและวัดอันเป็นสถาบันความเชื่อทางศาสนา มีบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชนที่ช่วยกันสอนโดยผ่านการกระทำและพิธีกรรมต่างๆ ในการขัดเกลาทงสังคมของสมาชิกภายในชุมชน น่าจะเกิดจากประสบการณ์ใน

การดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับธรรมชาติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข และทำยที่ส่ดบทเรียนต่งๆ ในการดำเนินชีวิตก็ควรมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อย่างต่อเนื่องการถ่ายทอดในลักษณะนี้จัดได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการที่มีรากฐานจากประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติเนื้อหา อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้ ยังเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่นเพื่อความสะดวกเหมาะสมกับท้องถิ่นและ ช่วยให้บุคคลชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยมีองค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (เสรี พงศ์พิศ, 2536) การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ชาวบ้านได้ใช้สติปัญญาของตนสะสม ความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีวิตมาโดยตลอด มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนอีก รุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อม แต่ละท้องถิ่นโดย อาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสงต่งๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการ ถ่ายทอดการเรียนรู้สืบทอดกันมา

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านมีการถ่ายทอด หลากหลายรูปแบบตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย การถ่ายทอดให้กับเด็กจะต้องสนุกไม่ซับซ้อน มีการละเล่นปริศนา สำหรับการเล่านิทานและการลงทำ แต่การถ่ายทอดให้กับผู้ใหญ่จะใช้ วิธีบอกเล่า พิธีสู่ขวัญ พิธีทางพุทธศาสนา พิธีกรรม และการประกอบอาชีพการแสดงมหรสพ ซึ่งทุกวิธีแอบอิงอยู่กับศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนาไม่นิยมขบวนการเรียนรู้ที่ ขาดศรัทธารองรับ

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคนิควิทยาพื้นบ้านหรือเทคโนโลยี พื้นบ้านก็ตามสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษถึงคนรุ่นปัจจุบันและอนาคตได้ก็ด้วยการเรียนรู้ของ บุคคลและชุมชน (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2540)

เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้คือ กระบวนการอันมีรากฐาน อยู่ทีประเพณีวัฒนธรรม ท้องถิ่นไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตการเรียนรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่นช่วยให้บุคคล สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้องค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างแบบแผน ของผู้รู้ช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้การอบรมสั่งสมในระบบสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่จริง กระบวนการนี้ได้ถูกปรับตามสภาพการณ์สังคมที่เปลี่ยนไป การคมนาคมและการติดต่อที่สะดวกยิ่ง ขึ้นทำให้การไปมาหาสู่ การดูงาน การร่วมกันทำ ช้ามเขตแดนของชุมชน อำเภอ จังหวัด และภาค เป็นไปได้ เนื้อหาและวิธีการหลายอย่างในกระบวนการนี้ก็ถูกปรับตามเช่นเดียวกัน เกณฑ์

การปรับตัว ความต้องการและสภาพการณ์ที่เป็นจริงของชาวบ้านในท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่น แต่ละแห่ง เพื่อจุดมุ่งหมายของการพึ่งตนเองและการพึ่งพากันอย่างมีศักดิ์ศรี

อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรนั้น พบว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมชุมชน ระบบการผลิต พื้นบ้านระบบการแพทย์พื้นบ้านมีผลต่อการดำรงไว้ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ส่วนอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ ระบบการผลิตแผนใหม่ และระบบการแพทย์สมัยใหม่มีผลกระทบต่องานภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีผลต่อการลดลงของพืชสมุนไพร

2.4 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนการพึ่งพาตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท่านทรงเน้นเศรษฐกิจแบบยังชีพโดยต้องการให้ชุมชนผลิตสิ่งที่เป็นประโยชน์โดยตรงแก่การยังชีพของตน มีการพึ่งพาอาศัยปัจจัยภายนอกได้น้อยที่สุด เพื่อให้มีปัจจัยสี่เพียงพอแก่การดำรงชีวิต การเติบโตก้าวหน้า และการเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ ถึงแม้จะเป็นกระแสของสังคม แต่มีเพียงบางส่วนของสังคมเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง อีกหลายส่วนนอกจากจะไม่ได้ประโยชน์แล้ว ยังได้รับผลกระทบจากการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงไม่ทันด้วย ชุมชนเหล่านี้จำเป็นต้องหาวิธีการของตนเอง กำหนดวิธีการดำรงอยู่ของตนเองที่พึ่งพาตนเองได้มาก พึ่งพาภายนอกให้น้อยที่สุด หรือทัศนะของท่านคือ small is beautiful ไม่ทรงโปรดวิธีการเติบโตหรือความก้าวหน้าที่พึ่งพาปัจจัยภายนอกมากเกินไป ไม่สนับสนุนให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อสร้างสิ่งที่ใหญ่โต ซับซ้อนเกินความจำเป็นในบรรดาทางเลือกทั้งหลายจะทรงเลือกวิธีการประหยัด เรียบง่ายที่สุดเสมอ จุดมุ่งหมายก็คือ การเติบโตภายในตนเองที่ละน้อย จากฐานที่ค่อยๆ ก่อร่างขึ้นอย่างแข็งแกร่งมั่นคง ซึ่งทรงเห็นว่าเป็น การเติบโตที่แท้จริงและถาวรของบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ (สุเมธ ดันติเวชกุล, 2536)

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองเป็น 2 ลักษณะคือ

1. ในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเองหมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชน และครัวเรือนเพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

2. ในลักษณะกลุ่ม การพึ่งตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยความร่วมมือกับผู้อื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริงต้อง

กินความรวมถึงว่า กลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

วินูลย์ เช็มเฉลิม (2532) ได้กล่าวถึง หลักในการพึ่งตนเองให้มีคุณภาพชีวิตอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนคือ

1. ครอบครัวมีชีวิตที่สงบ สะดวก
2. มีอาหารเพียงพอ
3. มีสมุนไพรและไม่ย่ำตัน
4. มีคุณธรรม
5. อยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งคนภายนอก
6. เรียนรู้ตนเอง รู้อารมณ์
7. มีการรวมกลุ่ม
8. ทำเหลือแล้วจึงให้คนอื่น
9. ทำตัวเองให้ง่ายไม่ฟุ่มเฟือย
10. หยุด ไม่ไปตามกิเลส
11. แก้ปัญหาด้วยตนเองให้ได้
12. รู้จักวางแผนชีวิตให้กับตนเอง
13. ปลูกพืชหลายๆ ชนิดทั้งระยะสั้นและระยะยาว
14. มีของใช้เฉพาะที่จำเป็น
15. มีเงินไว้ใช้เฉพาะกรณีจำเป็น
16. เป็นตัวของตัวเองสูง
17. ทำการเกษตรครบวงจร
18. มีทุนเป็นสวัสดิการให้การศึกษา
19. ไม่ผูกผันกับระบบทุน
20. อายุ 60 – 70 ปีมีชีวิตที่สงบ
21. รู้จักบูรณาการความคิดให้รู้เท่าทันและมีความพร้อมในการแก้ปัญหาของตนเอง

อภิชาติ ขาวสะอาดและคณะ(2538) กล่าวถึงการพึ่งตนเองในลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ

1. การพึ่งตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบแผนของตนเอง ซึ่งการเป็นผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สอง

2. การพึ่งพาตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญาและอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตแบบของตนเองมีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่จะดำเนินไปตามรากฐานแห่งตัวเองตามวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน เสริมไปด้วยทั้งภายในหมู่บ้านกับภายนอกหมู่บ้านในความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองได้ทั้งสองด้าน

ธารา อ่อนชมจันทร์ (2536) ได้กล่าวถึง การพึ่งตนเองของการแพทย์แผนปัจจุบันสรุปได้ว่า การแพทย์แผนปัจจุบันได้มีการพัฒนาจากการแพทย์แผนตะวันตกโดยมีการดัดแปลงให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย จึงทำให้พึ่งตนเองได้น้อยหรือไม่ได้เลย เพราะ เครื่องมือ ยา เวชภัณฑ์ต้องสั่งมาจากต่างประเทศ ในขณะที่หมอพื้นบ้านเดินรอบๆ บ้านก็ได้ยาแล้ว จากกรณีดังกล่าวก็เปรียบเทียบได้ว่า “แพทย์แผนปัจจุบันพึ่งตนเองไม่ได้ แต่หมอพื้นบ้านพึ่งตนเองได้”

องค์ความรู้พื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาปรับปรุงขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง องค์ความรู้พื้นบ้านมีความหลากหลายและแตกต่างกัน การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านเป็นไปโดยไม่เป็นทางการ เสียค่าใช้จ่ายไม่มาก และให้ความสำคัญต่อตัวคนมากกว่าเทคนิควิธีการ ซึ่งการรักษาแผนใหม่ยังให้ความสำคัญน้อยกว่า แม้ว่าความรู้และบริการทางการรักษาพยาบาลแผนใหม่จะแพร่กระจายไปสู่ประชาชนจำนวนมาก แต่ความรู้พื้นบ้านที่ชาวบ้านแต่ละช่วงอายุคนพยายามสั่งสมและถ่ายทอดกันสืบทอดมาเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและผู้คนในชุมชน จึงสมควรได้รับความสนใจ ศึกษาและสืบทอดความรู้ต่อไป อย่างน้อยก็เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพตนเองและทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้

การพึ่งตนเองที่กล่าวมาเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร คือการบริโภคทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยลดการพึ่งพาแพทย์แผนปัจจุบันในระดับหนึ่ง การใช้สมุนไพรในชุมชนเป็นการถ่ายทอดมาจากอดีตและเป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ผ่านการสัมพันธ์ในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนภายใต้ความสัมพันธ์ที่เหมาะสมของสภาพชุมชนและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่นที่คนในชุมชนรู้จักเป็นอย่างดี การพึ่งพาตนเองด้านการใช้สมุนไพรแบบนี้จึงเป็นการพึ่งพาธรรมชาติที่มีลักษณะหาได้ง่ายไม่ต้องซื้อหา ประหยัด และพึ่งตนเองได้มาก

2.5 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

บานจิตร์ สายรอกคำ (2541) ได้ศึกษาบทบาทของผู้หญิงกับรูปแบบการจักการพืชผักพื้นบ้านกล่าวถึงรูปแบบการจัดการว่า เป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้จากผู้อื่น และการถ่ายทอดให้ความรู้แก่ลูกหลานรุ่นต่อไป

ชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537) ได้ศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพของประชาชนในชุมชนชนบท กล่าวว่า ความสัมพันธ์ของครอบครัวและเพื่อนบ้าน ระยะเวลาความสัมพันธ์ของบุคคล การเรียนรู้เพื่อให้เกิดความชำนาญต้องอาศัยมิติด้านเวลา ซึ่งถ้าเป็นการดูแลรักษาเยี่ยงยาชั้นสูงก็จะใช้เวลามากขึ้น ความถี่ของการพบปะหรือความใกล้ชิดกัน จำนวนครั้งของการพบปะและความใกล้ชิดสนิทสนมกันย่อมเป็นช่องทางให้เกิดการเรียนรู้ได้เสมอ การแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากัน เป็นวัฒนธรรมของประชาชนชนบทที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (อ้างใน กฤษฎา บุญชัย, 2539) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นความหลากหลายทางชีวภาพว่า คนมีสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ มาก่อนหลายพันปีหลายชั่วอายุคนแล้ว แต่ที่ไม่พูดถึงความหลากหลาย ก็เพราะเราอยู่กับมันมานานโดยที่ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนุษย์เริ่มเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยการนำสิ่งต่างๆ มากินเป็นอาหารหรือเอามาแก้ปัญหาความทุกข์ยากโดยการบังเอิญก็ดี โดยการที่สงสัยปรากฏการณ์ที่มันเกิดขึ้นไม่ว่าระหว่างพืชกับสัตว์ หรือระหว่างพืชกับพืช เมื่อมันคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้น มนุษย์ก็รู้จักนำมาแก้ปัญหาที่มันคล้ายกัน เช่น เห็นลิงกินใบไม้ขณะที่เจ็บป่วยอยู่ มนุษย์ก็เริ่มสงสัยว่าถ้าคนเจ็บป่วยมีอาหารเหมือนลิงแล้วนำไปไม่มาให้คนกินบ้างมันจะสามารถแก้ไขได้หรือไม่ ซึ่งบางอย่างมันก็กลายเป็นยารักษาโรค มันมีอารยธรรมที่ถูกสั่งสมมายาวนาน มีวัฒนธรรม มีการปฏิบัติ มีกระบวนการเรียนรู้ ทำให้คนรู้จักใช้ประโยชน์จากพืช จากความหลากหลายอันนี้มา มีวิธีการจัดการเยอะเยอะ ตั้งแต่กระบวนการแปรูปกลายเป็นยารักษาโรคต่างๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านมานาน เพียงแต่มันไม่ได้พูดถึงหลักวิชาการ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับที่สังเกตได้จากภายนอก คือ องค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน และพฤติกรรมการใช้ชีวิตของชุมชน ซึ่งจะแสดงได้เห็นถึงภูมิปัญญาได้เด่นชัด กับระดับที่ลึกลงไป คือ ระบบความคิด ระบบคุณค่า ซึ่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่เบื้องหลังองค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน และพฤติกรรมทั้งหลาย และเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งระบบความคิดดังกล่าวยากแก่การสังเกตเพียงผิวเผิน จะต้องพยายามศึกษาทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพจึงมี 2 มิติซ้อนกัน ดังนี้

1. ระบบคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ ของชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ดังเช่น ในสังคมชนเผ่าปกากะญอ ที่มีระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้การคุ้มครองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน มนุษย์จึงต้องนอบน้อมต่อธรรมชาติ ดังนั้น ระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อของชนพื้นเมืองในสังคมตะวันออกที่มีต่อสภาพแวดล้อม อาจเรียกโดยรวมว่าเป็นอุดมการณ์สำนึกของชุมชนในการใช้ชีวิตที่สมดุลกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

2. “องค์ความรู้” ที่มีต่อธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมดทั้งในแง่ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของชุมชน ความรู้ในการรักษาพันธุ์ อนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อให้เป็นฐานทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ ความรู้หมวดพื้นบ้าน สมุนไพร ความรู้ในการทำเกษตรกรรม ความรู้ด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย การใช้สอย วัสดุธรรมชาติความรู้ด้านศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น รูปธรรมขององค์ความรู้เหล่านี้ เช่น การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต เช่น การเกี่ยวข้าวของชาวนาภาคใต้ เครื่องมือดักสัตว์ อุปกรณ์รักษาโรคของหมอพื้นบ้าน เป็นต้น

ระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพได้สะท้อนผ่านวิถีชีวิตการทำมาหาเลี้ยงชีพโครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคม ประเพณี พิธีกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ ดังเช่น ความเชื่อของชุมชนว่า ดิน น้ำ ป่า มีผีคุ้มครอง ความเชื่อดังกล่าวได้เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ในการทำเกษตรที่จะไม่ทำลายป่า เช่น การทำไร่หมุนเวียน ระบบเหมืองฝาย ในขณะที่เดียวกันระบบความเชื่อดังกล่าวก็ส่งผลต่อพฤติกรรมของชุมชน เช่น การไม่ให้ประโยชน์ในป่าศักดิ์สิทธิ์ของชาวลุ่มน้ำสาบายบุรี และปัตตานี หรือการไม่ตัดไม้ใหญ่ ไม่ล่าสัตว์ใหญ่ของชาวปกากะญอในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งระบบคุณค่าความเชื่อก็ได้แสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ผีฝาย พิธีบวชป่า เป็นต้น

สมุนไพรเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาโรคของชาวชนบทมานานนับร้อยปี การใช้สมุนไพรโดยการเก็บจากแหล่งธรรมชาติและไม่มีการปลูกทดแทน ทำให้สมุนไพรจากแหล่งธรรมชาติลดลง และอาจไม่มีใช้ต่อไปในอนาคต หมอพื้นบ้านมีส่วนทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนสมุนไพรได้เช่นกัน เพราะมีการเก็บมาจากป่า ดังนั้นการร่วมมือกันในการปลูกสมุนไพร การอนุรักษ์ และกระจายพันธุ์สมุนไพรจึงเป็นการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพไปในตัว ทั้งนี้การปลูกสมุนไพรยังมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะ

1) แหล่งสมุนไพร จัดว่าเป็นแหล่งความรู้ทางการแพทย์และเภสัชกรรมแผนใหม่ เป็นจุดเริ่มต้นในการค้นหาจากธรรมชาติ

2) สวนสมุนไพรที่ปลูกไว้ใช้ อาจกลายเป็นความหวังที่จะช่วยให้มนุษย์มีอายุยืนยาวขึ้น เพราะเกิดจากการนำสมุนไพรไปทดลองและวิจัยในการรักษาโรค และส่งเสริมให้ร่างกายแข็งแรง มีภูมิต้านทานโรคดีขึ้น

3) การปลูกสมุนไพรจะทำให้คนตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ และช่วยกันดูแลรักษา ไม่ใช่เฉพาะสมุนไพรที่ปลูกเท่านั้น อาจหมายถึงการรักษาสมุนไพรในป่าด้วย

4) การปลูกสมุนไพรเป็นการสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับประเทศ หากสามารถผลิตสมุนไพรเพื่อการส่งออกไปทั่วโลก นอกจากจะลดปริมาณการสั่งซื้อยาแผนปัจจุบันลงแล้ว ยังมีรายได้เพิ่มจากการส่งออกสมุนไพรอีกด้วย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (ม.ป.ป.) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาว่า เป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่ง ถิ่นฐานอยู่และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นจากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญา จึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำ เพื่อแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีต่อการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ ดังคำกล่าวของ J. Bandyopadhyay และ Shiva, (อ้างในเสน่ห์ จามริก และ ยศ สันสมบัติ, 2536) “ความอยู่รอดของป่าเขตร้อนขึ้นอยู่กับความอยู่รอดของบรรดาสังคมมนุษย์ ซึ่งดำรงวิถีชีวิตตามแบบของป่า บทเรียนเพื่อความอยู่รอดเหล่านี้ไม่ได้มาจากตำรับตำราการจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด หากแต่เป็นความรู้ที่แนบแน่นอยู่ภายในชีวิตและความเชื่อถือในหมู่ชนชาวป่าของโลก”

จากการศึกษาวิจัยของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชนในภาคเหนือและอีสาน ในช่วงปี 2527 – 2537 ได้วิเคราะห์และสรุปภูมิปัญญาชาวบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศไว้ดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กับคนในระบบนิเวศ ชาวบ้านตระหนักว่า หากป่าหมดก็จะมีน้ำในลำห้วย ระบบการผลิตของชุมชนจะไม่ได้ผล คนอยู่ไม่ได้

2. ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะของป่า ชาวบ้านเข้าใจการจัดลำดับชั้นของต้นไม้และพืชพรรณในป่าหรือถิ่นที่อยู่ของพืชที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ผักป่า สมุนไพร ชาวบ้านสามารถจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อประโยชน์ของการอนุรักษ์และการใช้สอยในชีวิตประจำวัน

3. ความรู้เกี่ยวกับขีดจำกัดของการใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้เกิดการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อกำหนดแนวทาง วิธีการ และข้อห้าม เพื่อป้องกันมิให้มีการใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไป

4. ความรู้เรื่องการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดิน และความเชื่อมโยงของมวลชีวภาพในระบบนิเวศเขตร้อน เช่น ระบบการทำไร่หมุนเวียน ที่เผาต้นไม้แห้งเพื่อเติมธาตุอาหารจากมวลชีวภาพแก่ดิน การปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเอง การไม่นิยมปลูกพืชชนิดเดียวตลอดแปลง

5. ความรู้เรื่องการทดแทนในสังคมพืช รู้กระบวนการฟื้นตัวของป่า รู้จักพันธุ์ไม้เด่นในป่าเป็นประโยชน์ ชาวบ้านคนหนึ่งอาจจะรู้จักพันธุ์ไม้และสรรพคุณของพืชต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า 500 ชนิด เสน่ห์ จามริก (อ้างในกฤษฎา บุญชัย, 2540)

จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่อธรรมชาติและสังคม จนก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาในการดำรงชีพ ทั้งในส่วนที่เป็นอุดมการณ์สำนึก และในส่วนที่เป็นเทคโนโลยีมีความเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่ง เพราะชุมชนได้ทำการวิจัย ทดลอง วิเคราะห์ ประเมินผล และนำกลับไปพัฒนาปรับปรุงหากประสบปัญหา ก็จะใช้กระบวนการวิจัยอีก กระบวนการดังกล่าวเป็นวัฏจักรที่กระทำอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการยกระดับองค์ความรู้และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ

2.6 แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศ แนวความคิดจะเน้นในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้ ในระบบนิเวศถูกเสนอโดยกลุ่มนักมนุษยศาสตร์ Rambo (อ้างใน ลำแพน จอมเมือง, 2540) ได้ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์โดยพิจารณาว่า สังคมมนุษย์และสังคมพืชเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งสองสังคมมีองค์ประกอบมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน ในสังคมมนุษย์โครงสร้างทางสังคมประกอบไปด้วยหน่วยต่างๆ เริ่มจากปัจเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่างๆ มีระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง เป็นต้น โยงยึดหน่วยย่อยต่างๆ ส่วนสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจร

ต่างๆ เช่น วงจรอาหาร วงจรแร่ธาตุ เป็นต้น สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกัน เช่น สังคมมนุษย์จะใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนป่าไม้ไม่อาจรักษาความสมดุลไว้ได้ ก็เกิดความเสื่อมโทรมและยังทำให้เกิดอุทกภัย ความแห้งแล้ง เป็นต้น การพิจารณาถึงการร่วมกันทั้งสองสังคมจะเป็นแนวคิดเบื้องต้นของการจัดการป่าเพื่อให้สังคมทั้งสองอยู่ร่วมกันได้

กมราภรณ์ เสราดี (2536) ได้กล่าวว่า ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ นั้น วัฒนธรรมทางด้านการบริโภคถือว่าได้เป็นวิถีการดำรงชีวิตอีกประการหนึ่งที่มนุษย์ได้พยายามคิดค้นหาเครื่องมือ เพื่อที่จะนำไปปรับใช้ และนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้เป็นประโยชน์ทางด้านอาหาร ซึ่งหมายถึงการดำรงชีวิตอยู่ต่อไป ซึ่งวัฒนธรรมนี้ไม่สามารถอยู่ด้วยตัวของมันเองโดดๆ เพราะยังมีปัจจัยอีกหลายอย่างซึ่งต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันจนส่งผลต่อแบบแผนการบริโภค ทำให้ได้อาหารที่จะนำไปหล่อเลี้ยงร่างกายของมนุษย์นั่นเอง

พ่อหลวงจอนิ โอโดเซา, (อ้างใน บานจิตร์ สายรศำ, 2541) ปราชญ์ชาวบ้านกล่าวว่า ในตัวคนเรามีวิญญาณหรือขวัญอยู่ 37 ตัว 32 ใน 37 เป็นวิญญาณที่อยู่กับป่าคือ อยู่กับต้นไม้หรืออยู่กับสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง หากต้นไม้หรือสัตว์ชนิดนั้นตายหรือสูญหายไปปกากะญอจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ และเมื่อแรกเกิดปกากะญอจะตัดสายสะดือของทารกไปติดกับต้นไม้ใหญ่ต้นใดต้นหนึ่งในป่าใกล้หมู่บ้าน ต้องเป็นต้นไม้ใหญ่ห้ามตัดห้ามโค่น หรือเผาต้นไม้ต้นเด็ดขาดเพราะมีความเชื่อว่าขวัญของเด็กจะถูกทำลายและเสียชีวิตจะต้องทำพิธีแก้ และหากต้นไม้ตายเด็กจะเจ็บป่วยและอาจตายในที่สุด การดำเนินชีวิตของชาวปกากะญอจำเป็นต้องอยู่รอดร่วมกัน และชีวิตของคนมีความสัมพันธ์กับต้นไม้ตั้งแต่เกิด

การศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ชุมชนชาวเขา 6 เผ่า ธงชัย สารกุล (2538) ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองด้วยความเชื่อว่า การเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากอำนาจลึกลับ การจะหายจากการเจ็บป่วยต้องทำพิธีขอขมาลาไหว้ หรือเลี้ยงผี การหาสาเหตุการเจ็บป่วยนั้น จะมีการเสี่ยงทายด้วยวิธีการต่างๆ โดยหมอผี เช่น หมอผีกระเหรี่ยงใช้วิธีทำนายโรคจากกระดูกไก่ หมอผีชาวเย้าใช้ไม้ที่เรียกว่า “จ้าว” ขณะที่ชาวม้งใช้วิธีการเข้าทรง ส่วนภูมิปัญญาของชาวเขากอีกประการหนึ่ง คือ การนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ซึ่งหลายชนิดได้จากป่า บางชนิดได้จากบริเวณบ้าน สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นใบไม้ เปลือกไม้ เนื้อไม้ ราก ตลอดจนกระดูกสัตว์ เช่น เขาเลียงผา เขี้ยวอัน ขาไก่ป่า วิธีใช้สมุนไพรคือการนำมาต้มดื่ม นำมาตำ และทาแผล ใช้สูดดม หรือนำมาอบไอน้ำเพื่อรักษาโรค

ฐาติ เหลี่ยมวานิช (2537) ได้ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของประชาชนในชนบท พบว่า ได้มีการเรียนรู้ตามเครือข่ายของสังคมชนบท ซึ่งเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ แล้วขยายออกไปยังเพื่อนบ้าน ทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน เสถียร จันทะ (2542) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของสมุนไพร: กรณีศึกษา วิถีชุมชนไทยลื้อ จังหวัดเชียงราย พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรมระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นๆ และได้สะท้อนให้เห็น 2 มิติคือ ประการแรกสะท้อนชีวิต โลกทัศน์ และความเชื่อในการให้คุณค่าของชุมชนที่มีต่อสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประการที่สอง สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นความรู้เชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ภูมิปัญญาดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ พืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ และนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ 2) ระดับชุมชน เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2534) ได้ศึกษาสังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร พบว่า หมอพื้นบ้านมีทัศนคติต่อการดำรงอยู่ของพืชสมุนไพรด้านการสูญเสียพื้นที่ป่า เนื่องจากการถางป่าเพื่อการทำไร่ไถนา การลักลอบตัดไม้ส่งผลให้เก็บบาลาบากขึ้น สมุนไพรมีแนวโน้มจะหมดไป หมอพื้นบ้านจึงแก้ปัญหาโดยการนำพันธุ์มาปลูกไว้บริเวณบ้านหรือเถียงนา W.H.River Federick Dunn (อ้างใน กฤษฎา บุญชัย, 2540) ได้ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรทางชาติพันธุ์การแพทย์หรือการแพทย์พื้นบ้านในชนพื้นเมืองต่างๆ ประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งในโลกทัศน์ กระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่การวินิจฉัยโรค การรักษาโรคโดยใช้ทรัพยากรทางชีวภาพของท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญ

ดังนั้นแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมจึงเป็นแนวคิดหนึ่งที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวชนบทด้วยสมุนไพรควรจะมีการเรียนรู้ สืบทอด เพื่อมิให้สูญหายและเป็นไปอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาของนักการศึกษาหลายท่านปัจจุบันพบว่า มีสูตรตำรายาพื้นบ้านที่ถ่ายทอดมาแต่อดีต กระจายกระจาย สูญหายไปจำนวนมาก ขาดความมั่นใจ และสูญเสียศักยภาพในการดูแลสุขภาพตนเองขั้นพื้นฐาน และการรักษาตนเองในโรคต่างๆ ที่ไม่จำเป็นต้องใช้บริการทางการแพทย์แผนปัจจุบัน

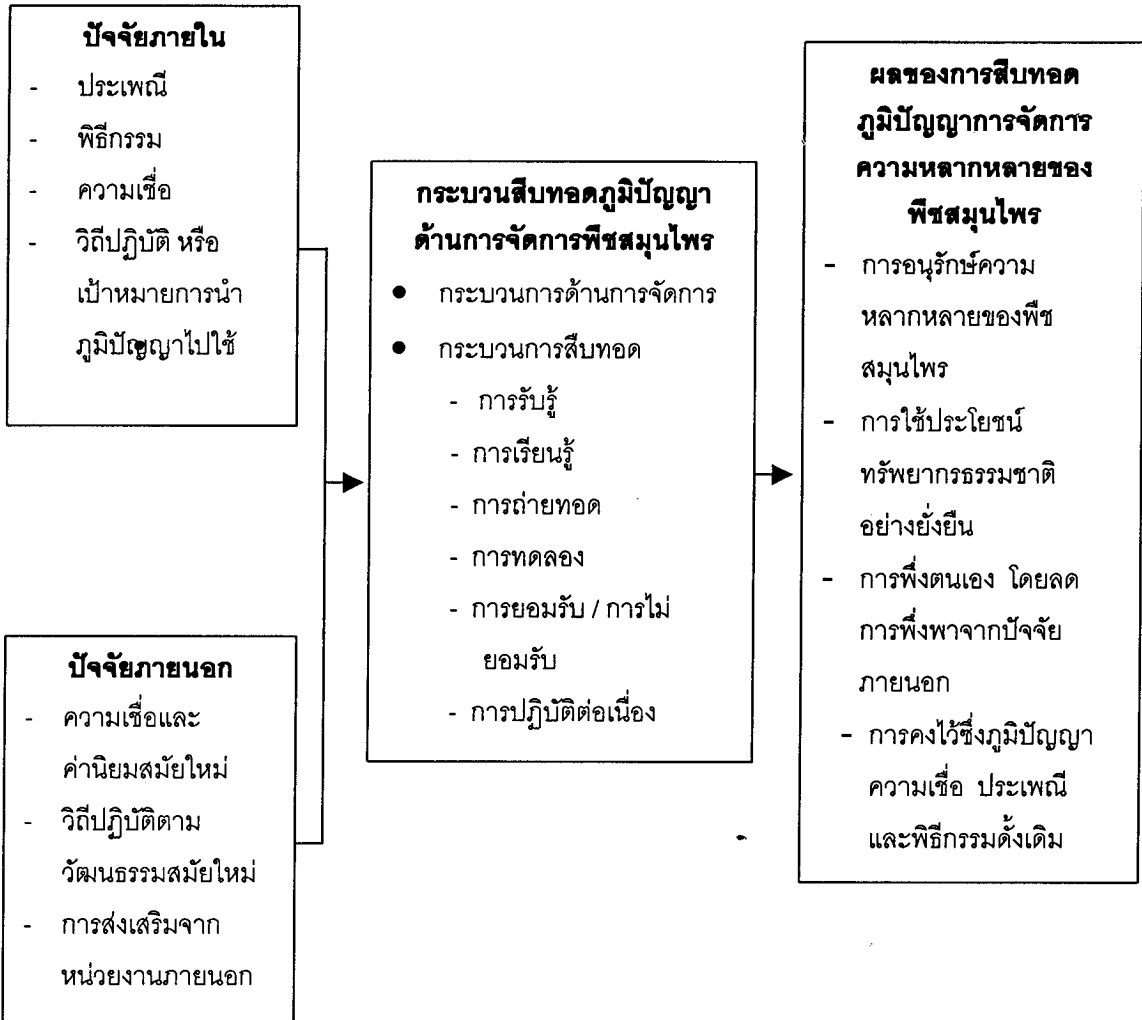
2.7 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้นๆ ที่อยู่ในสังคมนับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน เสรีพงศ์พิศ (2532) ได้กล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน ซึ่งแบ่งออกตามพื้นที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และทั้งประเทศ ตามประเด็น เช่น พื้นที่เกษตร พื้นที่อนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ เหมืองฝาย การออมทรัพย์สวัสดิการร้านค้า การรักษาพื้นบ้านสมุนไพร เป็นต้น การสร้างเครือข่าย คือกระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระดมแลกเปลี่ยนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ และรวมพลังเพื่อต่อรอกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

สุชาดา มีสงฆ์ (2535) ได้กล่าวถึงเครือข่ายชาวบ้านในกรณี กระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สรุปได้ว่าพื้นฐานวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีคุณค่าที่กำลังค้นหาอยู่จริง โดยแสดงออกผ่านประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่จริง เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การกระตักกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่ายระดับครอบครัวและระดับเครือญาติของชาวบ้านที่สร้างขึ้น เป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้ว เป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัว และเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้กับชีวิตและครอบครัว

ดังนั้นเครือข่ายทางสังคม สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้หากขาดการอนุรักษ์ และเลือกเก็บความรู้ ทักษะ และความชำนาญใหม่ๆ ไปใช้ในสังคมให้เหมาะสม เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของชุมชนหากมีความรู้ใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาจึงควรมีการเลือกรับเอาความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน องค์ความรู้เหล่านั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ได้โดยมีเครือข่ายชุมชนเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน อันเป็นพฤติกรรมเนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่บุคคลหรือกลุ่มมีต่อกัน ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดเครือข่ายทางสังคมมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน ก่อให้เกิดกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษา เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เป็นการค้นคว้าวิจัยในรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรใน 3 รูปแบบคือ การจัดการแบบดั้งเดิม การจัดการแบบเป็นทางการและการจัดการแบบผสมผสาน เกี่ยวกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรใน 6 ขั้นตอน คือ การรับรู้ การเรียนรู้ การถ่ายทอด การทดลอง การยอมรับหรือไม่ยอมรับ กับการปฏิบัติต่อเนื่อง หากชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักมีการ

สืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพร ตามนัยของกระบวนการทั้งสองนี้แล้ว จะสามารถอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งจะบังเกิด การพึ่งตนเองมากยิ่งขึ้นและคงไว้ซึ่งภูมิปัญญา ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมดั้งเดิมของชุมชน อย่างไรก็ดี ในการสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวที่จะบรรลุผลดังที่คาดหวังได้แค่ไหนอย่างไร ก็น่าจะขึ้นอยู่กับความสมดุลของการจัดการกับสองปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ กับวิถีปฏิบัติหรือเป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้ และปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ และการได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก เพราะชุมชนปกครองบ้านหนองหลักไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวบนโลกใบนี้ แต่ต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสรรพชีวิตต่างๆ แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาชุมชนเผ่าปกากะญอบ้านหนองหลัก เป็นการศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ผู้ศึกษามุ่งเน้นกลุ่มหมอพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร เครือข่ายการสืบทอด และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา ซึ่งผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาด้วยตนเอง เพื่อรวบรวมข้อมูลในด้านที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทปรากฏการณ์ของชุมชนในกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ตลอดจนศึกษาถึงความเป็นอยู่ของชุมชนที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต ซึ่งผู้ศึกษาได้เข้าไปเก็บข้อมูลเป็นช่วงๆ ตามขั้นตอนของการจัดเก็บข้อมูล และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ยังขาดหาย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้อาศัยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และได้ดำเนินการไปตามขั้นตอนดังนี้

3.1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

3.1.1 การวางแผนด้านข้อมูล

3.1.2 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

3.1.3 การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

3.3 วิธีเก็บและรวบรวมข้อมูล

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

3.1.1 การวางแผนด้านข้อมูล

ได้วางแผนการเก็บข้อมูลโดยการนำวัตถุประสงค์หลัก มาแตกเป็นวัตถุประสงค์ย่อย ซึ่งในวัตถุประสงค์ย่อยจะมีประเด็นต่างๆ แยกย่อยลงไปอีก เพื่อนำไปสร้างเครื่องมือสำหรับ

เก็บข้อมูลในภาคสนาม โดยจัดทำเป็นตารางจัดทำข้อมูลซึ่งตารางจัดทำข้อมูล (ภาคผนวก ข) มีหัวข้อสำคัญคือ

1. วัตถุประสงค์หลัก
2. วัตถุประสงค์ย่อย
3. ประเด็น
4. แหล่งข้อมูล
5. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำประเด็นต่างๆ ในตารางจัดทำข้อมูลมาพิจารณาเพื่อนำไปทำโครงสร้างคำถามซึ่งเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และดำเนินการศึกษาตามขั้นตอนต่างๆ ที่วางแผนไว้

3.1.2 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและได้พยายามหาความรู้จากเอกสารทางวิชาการ ตำรา และบทความต่างๆ ตลอดจนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประเด็นสำคัญของการศึกษาคือกระบวนการสืบหาค้นคว้าความรู้ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ของชนเผ่าปกากะญอ โดยผู้วิจัยได้ค้นคว้าและทำความเข้าใจแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะสามารถอธิบายและวิเคราะห์ประเด็นที่สนใจและนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เอกสารที่ใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาวิจัย เช่น คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพ เอกสารพัฒนา การแพทย์แผนไทย การสืบหาค้นคว้าความรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลสุขภาพ และรายงานการวิจัยต่างๆ

การศึกษาข้อมูลจากบุคคลเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งหลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและมั่นใจ มากยิ่งขึ้นจึงได้ปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาในประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา นอกจากอาจารย์ที่ปรึกษาแล้ว ผู้ศึกษายังได้ปรึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้มีความรู้ เช่น อาจารย์วสันต์ ปัญญาแก้ว ผู้ที่มีประสบการณ์ในการศึกษาและทำงานวิจัยเชิงคุณภาพ

3.1.3 การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่

ผู้ศึกษาเลือกพื้นที่ในชุมชนของชนเผ่าปกากะญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอร่องบัวขาว จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับหัวข้องานวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่แห่งนี้ในการศึกษาวิจัย คือ ชุมชนนี้เป็นพื้นที่ที่ชนเผ่าปกากะญอ อาศัยอยู่

และเป็นหมู่บ้านเดียวที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนพื้นเมือง เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของชุมชนยังผูกพันกับการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ เป็นชุมชนที่มีหมอพื้นบ้านที่ทำรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ด้วยสมุนไพร และมีการสืบทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรจากรุ่นหนึ่งสู่อีกต่อๆกันมาจากรบรรพบุรุษ

เมื่อคัดเลือกพื้นที่ ที่ทำการศึกษาแล้ว ผู้วิจัยจึงเข้าไปในพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่และเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์การศึกษาให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทราบ ตลอดจนได้ติดต่อประสานงานกับผู้นำชุมชนในหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างความเข้าใจและขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นต่อไปนี้

การศึกษาภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพร ผู้ศึกษาได้ทำการพูดคุยกับหมอพื้นบ้านที่มีการใช้สมุนไพรในการรักษาพยาบาล โดยสอบถามที่มาของความรู้ว่าได้รับความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรมาจากแหล่งใด มีการสั่งสอนและสืบทอดในลักษณะใด มีคุณค่าทางการรักษาเป็นอย่างไร วิธีการใช้สมุนไพรตลอดจนวิธีคิด และความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร รวมถึงการจัดสนทนากลุ่มของผู้รับการสืบทอดในลักษณะที่เป็นศิษย์หมายถึงผู้ที่รับการถ่ายทอดสูตร ตำรายาสมุนไพรที่ผู้ถ่ายทอดได้ดูพฤติกรรมความตั้งใจและความสนใจของผู้ที่จะมาเป็นศิษย์จนแน่ใจว่าสามารถที่จะทำการสืบทอดได้ และนำสมุนไพรไปรักษาเยียวยาผู้อื่นได้ต่อไป และผู้ที่ไม่เป็นศิษย์ หมายถึง ผู้ที่เคยรับเอาสูตรตำรายาสมุนไพรเพื่อนำไปใช้ในการแก้ไขและบำบัดความเจ็บป่วยของตนเองและบุคคลในครอบครัว

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลและคำตอบที่ตรงกับความเป็นจริง และครอบคลุมวัตถุประสงค์การศึกษาที่ตั้งไว้ ได้ใช้วิธีการศึกษาที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างแท้จริงจึงใช้เครื่องมือในการศึกษาดังนี้

3.2.1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และใช้คำถามในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้

1. ภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพร การก่อเกิดภูมิปัญญา และกระบวนการสืบทอด

ภูมิปัญญา

- มีการนำพืชสมุนไพรมาประกอบอาหารและทำยา อย่างไร
- มีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในด้านการใช้สอย อย่างไร

- มีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ตามพิธีกรรมความเชื่ออย่างไร
- 2. การจัดการพืชสมุนไพร
 - การคัดเลือก การเสาะแสวงหา การปลูก
 - การเก็บเกี่ยว
 - การแปรรูปและการนำไปใช้
- 3. ความหลากหลายของพืชสมุนไพร
 - เชิงชีวภาพ พืชล้มลุก พืชยืนต้น
 - ประเภทและชนิดของสมุนไพร ที่มีอยู่ในชุมชน
- 4. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา
 - สถานที่ทำหน้าที่สืบทอดภูมิปัญญา บทบาทของสถาบันครอบครัว สถาบันทางการแพทย์ สถาบันการศึกษา
 - บุคคลที่ทำหน้าที่สืบทอด หมอพื้นบ้าน ผู้รับการสืบทอด ลูกศิษย์โดยตรง ไม่เป็นศิษย์
- 5. การจัดการพืชสมุนไพรตามธรรมชาติ
 - ความคงอยู่ของชนิดพืชสมุนไพรในธรรมชาติ
 - การขยายพันธุ์พืชสมุนไพร
 - การอนุรักษ์พืชสมุนไพรในธรรมชาติ

หลังจากที่ผู้วิจัยเข้าไปสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านแล้ว จึงทำการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นการพูดคุยกันอย่างเรียบง่าย ไม่เป็นทางการ และไม่เคร่งครัดในขั้นตอนและลำดับคำถาม ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ หมอพื้นบ้าน และผู้ที่เป็นศิษย์ และไม่เป็นศิษย์

3.2.2 การสังเกต ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และเทคนิคแบบไม่มีส่วนร่วม (Non - Participant Observation) ควบคู่กันไป โดยผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรม และการดำรงชีวิตประจำวันเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์

3.2.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จะทำการสนทนากลุ่มหลังจากสัมภาษณ์ การสังเกต และเก็บมูลแล้วระยะหนึ่ง โดยนำข้อมูลที่ได้มาเปิดประเด็นสนทนาตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. มีการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการพืชสมุนไพรอย่างไร
2. ความจำเป็นมากน้อยแค่ไหนที่จะต้องใช้ภูมิปัญญาในการจัดการชนิดและจำนวนของพืชสมุนไพร

- รายชื่อ / ประเภท สมุนไพรที่มีใช้ในชุมชน
- มีความจำเป็นมากน้อยแค่ไหนที่จะต้องสืบทอดและอนุรักษ์พืชสมุนไพร
- ใคร หรือ สถาบันใดบ้างที่ควรจะทำหน้าที่สืบทอดภูมิปัญญา
- มีการสืบทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรอย่างไร
- ชนิดของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติปัจจุบันมีชนิดใดบ้าง ความอุดมสมบูรณ์ปัจจุบันแตกต่างจากเมื่อก่อนอย่างไร มีการจัดการอย่างไรเพื่อความคงอยู่ของพืชสมุนไพรในท้องถิ่น

3.2.4 วัสดุอุปกรณ์ที่นำไปใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูล โดยได้จัดเตรียมตามประเด็นไว้ก่อนเพื่อสะดวกในการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล บันทึกภาพกิจกรรม และปรากฏการณ์ต่างที่เกิดขึ้นในขณะที่เก็บข้อมูล

3.3 วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีข้อมูลหลายส่วนที่ทำการรวบรวมประกอบกันเพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการศึกษาผู้วิจัย ได้แบ่งการทำงานออกเป็น 1 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 เป็นระยะที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจชุมชน เพื่อศึกษาสภาพชุมชนและแหล่งข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และเยี่ยมเยียนหมอพื้นบ้านเพื่อทำความเข้าใจและแจ้งวัตถุประสงค์ให้ทราบ สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน สภาพภูมิประเทศ การตั้งถิ่นฐานของชุมชน โครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้าน ข้อมูลส่วนหนึ่งศึกษาจากเอกสารต่างๆ จากหน่วยงานราชการและอีกส่วนหนึ่งจะทำการพูดคุยกับผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสที่มีความรู้ในส่วนที่เกี่ยวข้อง หลังจากได้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนแล้ว ผู้วิจัยจะได้สอบถามถึงข้อมูลที่เน้นที่ตัวบุคคล ได้แก่ หมอพื้นบ้านและศิษย์ผู้รับการสืบทอด ทั้งแบบเป็นศิษย์โดยตรงและไม่เสนอตัวเป็นศิษย์เกี่ยวกับการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชน โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ระยะที่ 2 หลังจากได้ข้อมูลพอสมควรจากระยะที่หนึ่งแล้วจะทำการนัดหมายผู้ให้ข้อมูลเพื่อทำการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อจะได้ทราบข้อมูลเพิ่มเติม และใช้เวลาในช่วงนี้เพื่อการเดินทางเข้าออกชุมชนเป็นระยะๆ เพื่อเก็บข้อมูลจากชุมชนในประเด็นที่ยังตกหล่นหรือขาดหายไป เพื่อให้ได้ข้อมูลเพียงพอและสามารถนำมาวิเคราะห์และประมวลผลได้อย่างสมบูรณ์

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ ความครบถ้วน และครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ โดยอาศัยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งมีวิธีการดังนี้

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) โดยตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่ได้มาซึ่งประกอบด้วย เวลา สถานที่ บุคคล แล้วดูว่าถ้าข้อมูลที่ได้มานั้น ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล ในการให้ข้อมูลนั้นจะเหมือนกันหรือไม่ ถ้าหากข้อมูลที่ได้มานั้นเหมือนกันหรือซ้ำกัน ผู้วิจัยถือว่าข้อมูลนั้นเป็นข้อมูลจริงและเชื่อถือได้
2. การตรวจสอบสามเส้า ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรม ควบคู่กับการซักถามสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นเชิงพรรณนา หลังจากรวบรวมข้อมูลแล้วจะนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่และนำมาสังเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา โดยแยกประเด็นการวิเคราะห์ ออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชนที่ศึกษา ในประเด็นนี้ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในส่วนของความเป็นมาของชุมชน สภาพทั่วไปของชุมชนข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านและปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการความหลากหลายในประยุกต์ใช้สมุนไพร หลังจากได้ข้อมูลแต่ละครั้งจะมีการจดบันทึก ตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และวิเคราะห์ โดยการแยกแยะข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ความน่าเชื่อถือของปัจจัยต่างๆ โดยแบ่งกลุ่ม แบ่งประเภท และสร้างความสัมพันธ์ เชื่อมโยงตามกรอบแนวคิด และตัวแปรแล้วนำข้อมูลที่ได้แต่ละครั้งวิเคราะห์ซ้ำแล้วซ้ำอีก จนได้ข้อมูลครบถ้วนจึงจะนำมาสรุปตีความ สร้างข้อสรุปแบบอุปมัย (Induction) จนกระทั่งมีความมั่นใจในข้อมูลก่อนเขียนรายงาน

2. วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาของการวิจัย โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากการสังเกตและการจัดสนทนากลุ่ม โดยจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่ได้ตามประเด็นศึกษา และนำมาวิเคราะห์สร้างความสัมพันธ์ในประเด็นกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาและการจัดการความหลากหลายของพืช

สมุนไพร ตลอดจนการจัดการการใช้ประโยชน์ การบำรุงรักษาและการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติและการจัดการพืชสมุนไพรที่นำมาปลูกเพื่อใช้ประโยชน์ทดแทนการสูญเสียพันธุ์ เพื่อการบำรุงรักษาพันธุ์ให้ยังคงอยู่อย่างยั่งยืนโดยจำแนกเป็น

2.1 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

- การจัดการแบบผสมผสาน
- การจัดการแบบเป็นทางการ

2.2 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา ด้านการจัดการพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ

- การรับรู้
- กระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอด
- การสั่งสมองค์ความรู้

2.3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

- ปัจจัยภายใน
 - ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ วิถีปฏิบัติ หรือเป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้
- ปัจจัยภายนอก
 - ได้แก่ ความเชื่อและค่านิยมสมัยใหม่ วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ การได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่งเพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ประการที่สองเพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ และประการสุดท้ายเพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกากะญอ โดยทำการศึกษาชุมชนบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน เพื่อให้เข้าใจประเด็นที่ศึกษาอย่างครบถ้วน ผู้ศึกษาได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็น

- ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา ประกอบไปด้วย ข้อมูลทั่วไปของบ้านหนองหลัก วิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร
- ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร
- ตอนที่ 3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร
- ตอนที่ 4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ผู้ศึกษาได้คัดเลือกพื้นที่ ที่ทำการศึกษาคือเป็นชุมชนในชนบทและมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางชีวภาพ โดยเฉพาะพืชสมุนไพรในท้องถิ่น

1.1 ข้อมูลทั่วไปของบ้านหนองหลัก

ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน อยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดลำพูน โดยมีระยะทางห่างจากตัวเมืองลำพูน ประมาณ 75 กิโลเมตร ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1184 ถนนสายทุ่งหว้า - แม่อาว เป็นเส้นทางหลัก และแยกจากเส้นทางหลักที่หมู่บ้านไม้ตะเคียนทางทิศตะวันออกเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ซึ่งห่างจากอำเภอทุ่งหว้า ประมาณ 13 กิโลเมตร ประชากรในหมู่บ้านเป็นชนเผ่ากระเหรี่ยง (โปว์ หรือ ลีว)

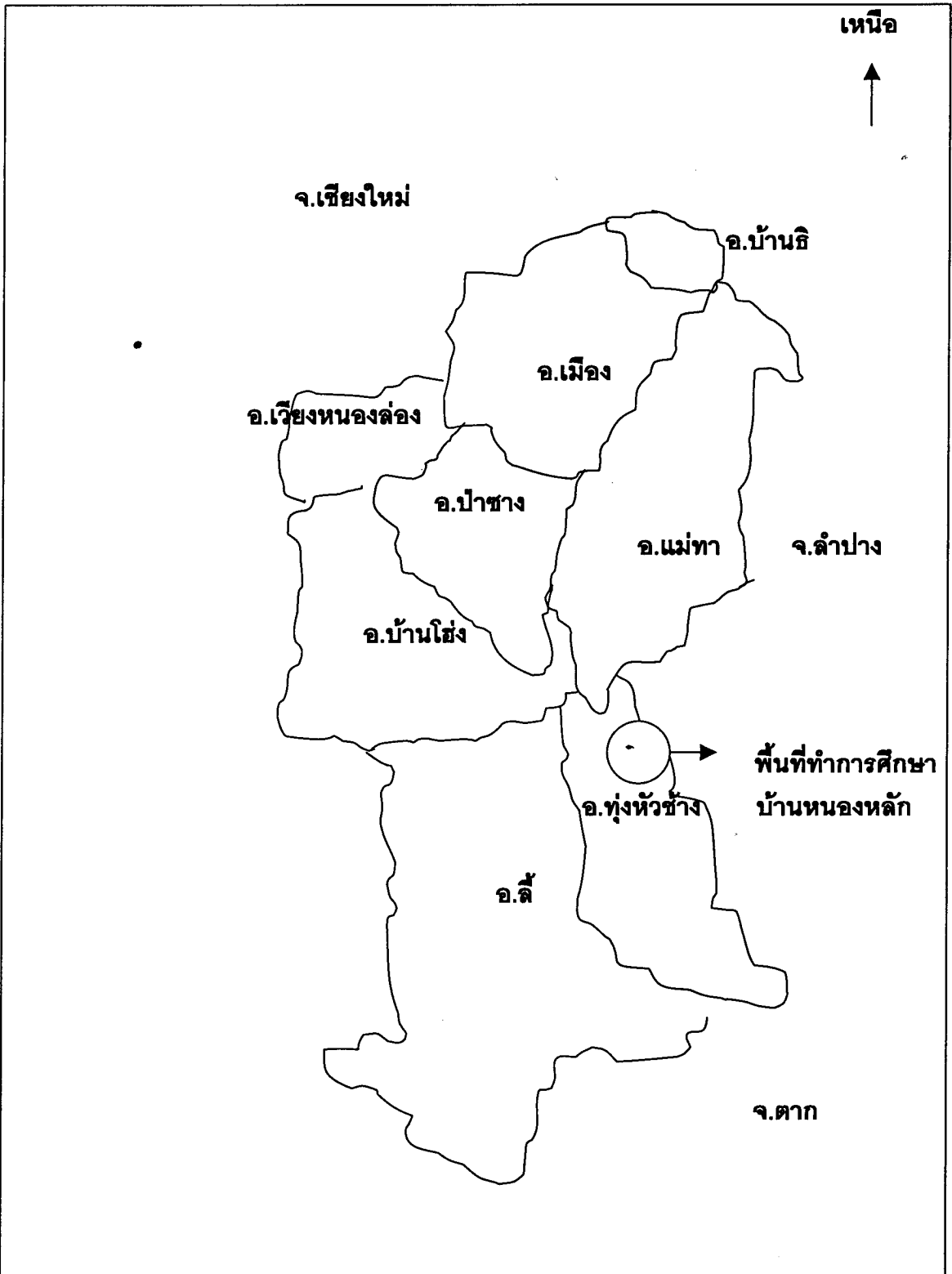
บ้านหนองหลักแต่เดิมมีชื่อว่า บ้านหลวงห้วยงูสิงห์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีความสงบสุขมากในอดีต มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม คนในหมู่บ้านมีความสามัคคีและมีความเอื้ออาทร รักใคร่กลมเกลียวกันมาก อาชีพหลักของคนในชุมชนนี้คือ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ในสมัยนั้นหมู่บ้านห้วยหลวงสิงห์ มีประชากรประมาณ 30 ครัวเรือน ซึ่งเป็นหมู่บ้านชนเผ่ากระเหรี่ยงหมู่บ้านเดียวที่มีการรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน จึงเป็นเหตุให้ชนเผ่าเดียวกัน และชนต่างเผ่าที่อยู่กระจัดกระจายไม่เป็นหลักแหล่ง คิดหาวิธีทำลายความสามัคคีของคนในหมู่บ้านด้วยวิธีต่างๆ ทางไสยศาสตร์ (สมัยนั้นจะศักดิ์สิทธิ์ และเห็นผลจริง) เช่น พิธีการฝังธนูวัว เพื่อให้เกิดภัยต่างๆ การล่วงเกินสิ่งที่ศักดิ์และเป็นที่ยึดถือของคนในหมู่บ้าน การเข้ามาประทุพฤติพิบัติประเพณีของหมู่บ้าน ทำให้เกิดสิ่งที่ไม่ดีต่างๆ เช่น สัตว์เลี้ยง และคนในหมู่บ้านเริ่มมีการเจ็บป่วยล้มตาย มีการเอาวัดเอาเปรียบกันเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม จนเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดการแตกแยกออกเป็นหลายกลุ่มและกระจัดกระจายกันไปตามที่ต่างๆ ในที่สุดเหลือเพียง 3 ครอบครัว (ในสมัยนั้น) คือ

1. ครอบครัว นายใจมา ปู้ดแค
2. ครอบครัวนายดีแก้ว ปู้ดแค
3. ครอบครัวนายสาย สุขใจ

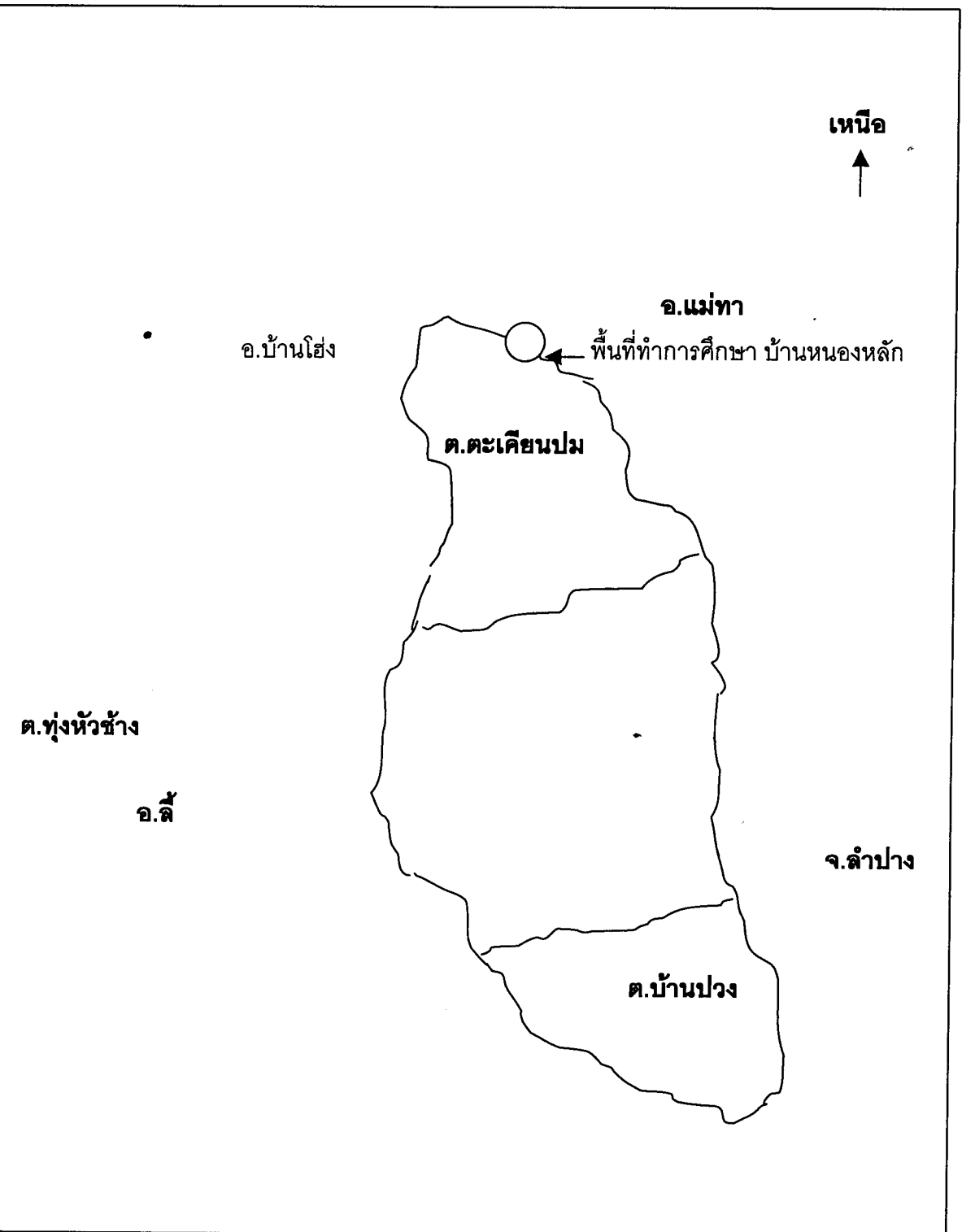
ทั้งสามครอบครัวช่วยกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น จนสถานการณ์หลายอย่างเข้าสู่ภาวะปกติและชักชวนญาติพี่น้องที่อยู่ตามที่แตกต่างกัน ให้กลับมาอยู่รวมกันและอพยพมาอยู่ที่บ้านแพะ ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากที่เดิมประมาณ 2 กิโลเมตร และมีหนองน้ำอยู่มีน้ำตลอดปี ชาวบ้านอาศัยหนองน้ำนี้ในการดำรงชีวิต ต่อมาจึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านหนองหลัก ซึ่งปัจจุบันหนองน้ำนี้มีการขุดขยายเป็นอ่างน้ำกว้างประมาณ 300 ตารางวา หลังจากนั้นจึงตั้งชื่อว่าหมู่บ้านหนองหลัก จนถึงปัจจุบันมีอายุประมาณ 125 ปี (นับตั้งแต่บ้านห้วยหลวงสิงห์)

อาณาเขตติดต่อ

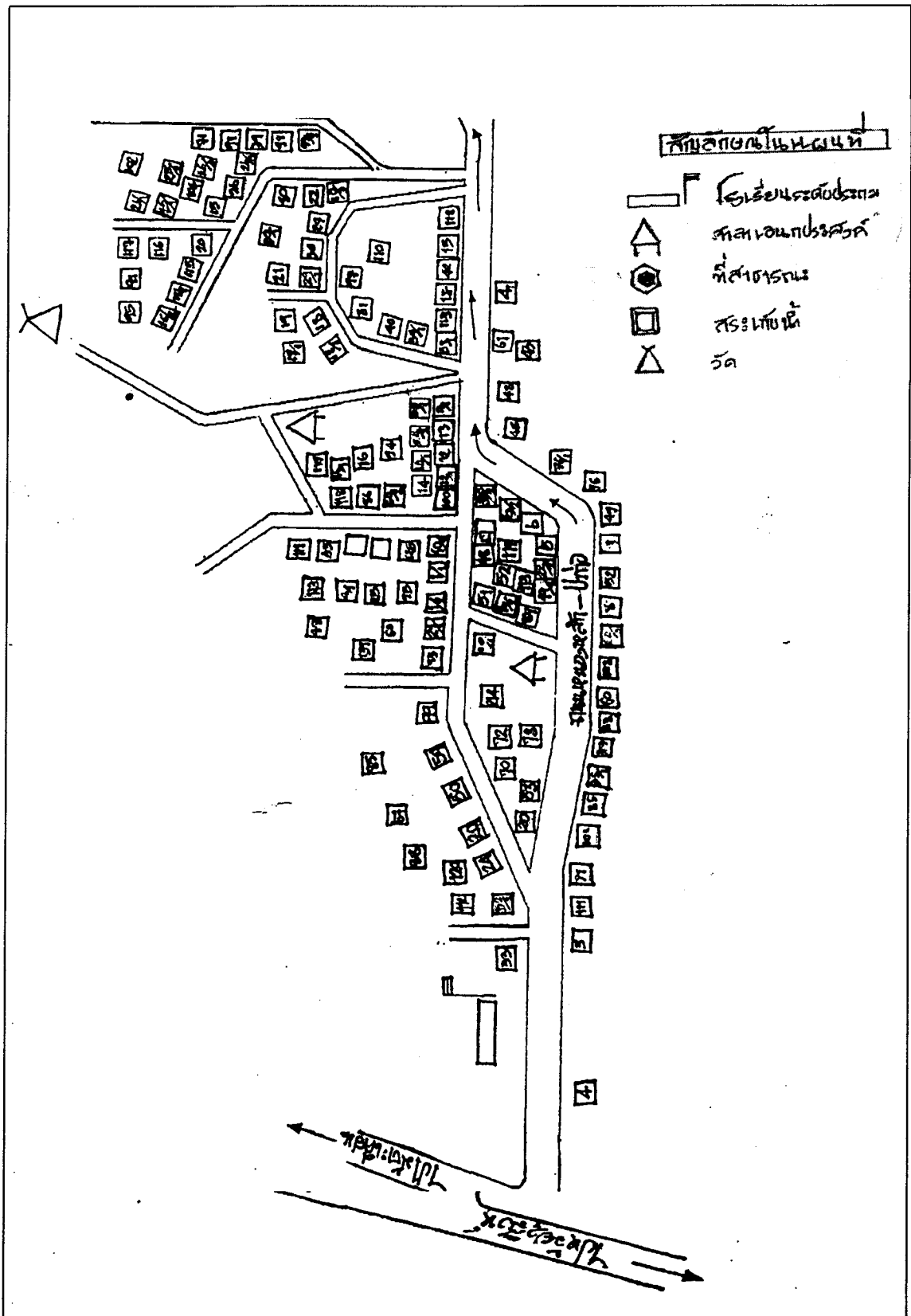
ทิศเหนือ	ติดต่อหมู่บ้านปากอ ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง และตำบล ทาชุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
ทิศใต้	ติดต่อหมู่บ้านห้วยงูสิงห์ และบ้านไม้สลี ตำบลตะเคียนปม อำเภอ ทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
ทิศตะวันออก	ติดต่อ ตำบลเสริมซ้าย อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง
ทิศตะวันตก	ติดต่อบ้านไม้ตะเคียน และถนนสาย ทุ่งหัวช้าง - แม่อาว จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 1 แผนที่จังหวัดลำพูน แสดงที่ตั้งอำเภอในจังหวัดลำพูน

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงที่ตั้งตำบลในอำเภอทุ่งหัวช้าง

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านหนองหลัก

ลักษณะภูมิประเทศ

เป็นที่ราบบนไหล่เขาติดริมน้ำลี้ สูงกว่าระดับน้ำทะเล 640 เมตร ล้อมรอบไปด้วยภูเขา พื้นที่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นภูเขาสูง เป็นป่าไม้ผลัดใบ และป่าดิบชื้น เป็นป่าต้นน้ำทิศตะวันตกและทิศตะวันออกเป็นภูเขาที่ไม่สูงนัก ส่วนทิศใต้เป็นทุ่งนาและสวน ขนาดของหมู่บ้านประมาณ 35 ตารางกิโลเมตร แยกเป็นพื้นที่ อาศัยตั้งบ้านเรือน 3 ตารางกิโลเมตร ที่เหลือเป็นพื้นที่เป็นที่ทำกินและแหล่งอาหาร

ลักษณะภูมิอากาศ

ในฤดูฝนจะมีฝนตกปานกลาง และจะมีฝนทิ้งช่วงเป็นบางปี ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคม ถึงเดือน ตุลาคม ฤดูร้อนจะร้อนจัดในช่วงเดือน มีนาคม ถึงต้นเดือนพฤษภาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือน ตุลาคม ถึงเดือน กุมภาพันธ์ ฤดูหนาวอากาศค่อนข้างหนาว

การคมนาคม

มีทางเข้าสู่หมู่บ้านได้ สามทางคือ เส้นทางที่ 1 จากถนนสายหลักทุ่งหัวช้าง - แม่อาว ถึงทางแยกเข้าบ้านหนองหลัก ที่บ้านปากก่อ (เป็นถนนลูกรังในฤดูฝนเดินทางค่อนข้างลำบาก) เส้นทางที่ 2 จากถนนสายหลัก ถึงทางแยกเข้าบ้านหนองหลักที่บ้านไม้ตะเคียน (เป็นเส้นทางที่เดินทางได้สะดวกเป็นถนนลาดยางตลอดสาย) เส้นทางที่ 3 จากถนนสายหลักทุ่งหัวช้าง - แม่อาว ถึงทางแยกเข้าบ้านหนองหลัก ที่บ้านวังป่าน ผ่านหมู่บ้าน กระเหรียง บ้านแม่แลม บ้านไม้สลี และหมู่บ้านชนเผ่าพื้นเมือง คือ บ้านห้วยงูสิงห์ เข้าสู่หมู่บ้านหนองหลัก (เส้นทางเป็นทางลูกรัง สลับกับทางลาดยางเป็นระยะๆ)

เศรษฐกิจในชุมชน

ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักจะมีอาชีพหลักในการทำการเกษตรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นที่ทำนาจะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำลี้ เลียบไปตามระหว่างเขา ซึ่งเป็นที่ราบแคบๆ เป็นระยะทางยาวมาก ส่วนการทำไร่จะมีการจับจองพื้นที่ทำไร่ตามภูเขา โดยทำไร่หมุนเวียนระยะเวลาที่ใช้ในการหมุนเวียนทุกๆ 3 ปี คนในชุมชนจะประกอบอาชีพเสริม คือ

1. การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกร ไก่ วัว ควาย หมาของป่า การเลี้ยงสัตว์นอกจากจะทำเป็นอาชีพเสริมแล้วยังเลี้ยงไว้ใช้งาน และใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ

2. การปลูกพืช จะทำหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวในนาในไร่เสร็จแล้ว พืชที่ปลูกในชุมชนนี้ได้แก่ กระเทียม หอม ถั่วลิสง ผักกาด ผักชี ถั่วเหลือง ถั่วเขียว เพื่อสร้างรายได้เสริม

ส่วนพืชที่ทุกครัวเรือนจะปลูกเพื่อบริโภคหลังฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ได้แก่ ถั่วฝักยาวพันธุ์พื้นเมือง (ถั่วปี) ข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวป่า) บวบสั้น ผักคราดหัวแหวน (ผักเป็ด) ผักพ้อแกโต้ะ พักทอง พักเขียว ผือก มัน

และจากการศึกษาข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลตะเคียนปมในปี พ.ศ. 2546 ทำให้ทราบว่า บ้านหนองหลักมีจำนวน 188 ครอบครัวย มีประชากรทั้งหมด 824 คน เป็นชาย 400 คน เป็นหญิง 424 คน มีรายได้ประชากรต่อครอบครัว ต่อปี โดยเฉลี่ย 5,000 บาท

ลักษณะที่ดิน ป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติ

ลักษณะของที่ดินในส่วนที่ทำการเพาะปลูกโดยมากเป็นดินร่วนเหมาะแก่การปลูกพืช พื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบไหล่เขา มีภูเขาล้อมรอบ การทำนาจึงเป็นการทำนาแบบขั้นบันไดดิน พื้นที่ทำนาแบบขั้นบันไดนั้นนอกจากจะเป็นแหล่งผลิตข้าวแล้วยังเป็นแหล่งอาหารหลายชนิด เช่น กบ เขียด สัตว์น้ำขนาดเล็ก พืชน้ำ และพืชสมุนไพรเช่น บัวบก ปิดปิวขาว ปิดปิวแดง ผักขม เป็นต้น ป่าไม้ เป็นป่าไม้เบญจพรรณ เช่น ไม้สัก ไม้เหียง ไม้ติ่ง ไม้แดง เป็นต้น เป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้ยังคงผูกพันกับธรรมชาติและขุนเขาอย่างเห็นได้ชัดเจน คงความสัมพันธ์กับธรรมชาติคนในชุมชนยังคงพึ่งป่าเป็นแหล่งอาหาร หาสมุนไพร ในการดำรงชีวิตประจำวัน มีวัฒนธรรมความเชื่อที่ส่งผลต่อการทำนุบำรุงป่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนปกากะญอยังคงเป็นระบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัย ป่าคือ แหล่งอาหารของชาวบ้านตลอดปี สมุนไพรในชุมชนปัจจุบันมีปริมาณลดลงจากอดีตบ้างเล็กน้อยเนื่องจากปัจจุบันมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นผลทำให้สมุนไพรถูกทำลาย นายใหม่ โก๊ะไทย หมอสมุนไพร กล่าวว่า “ตะกอนออกไปเก็บครวยาเก้งวันก็ได้ยาครบแล้ว แต่ป่าเดี๋ยวนี้ต้องใช้เวลารวันค่า เพราะมันมีไกลกว่าเก่า” เมื่อถามว่าประเภทชนิดของสมุนไพรเป็นอย่างไร “เก่าไม้เก่าดอกดีจะเอาเป็นครวยาก็ยังมีอยู่อย่างเก่า มีก้ามันอยู่ไกลออกไปกว่าเก่าเป็นบางอย่าง”

จะเห็นได้ประการหนึ่งว่า ชาวปกากะญอบ้านหนองหลักได้มีส่วนในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติจนถึงปัจจุบันได้ อย่างชาญฉลาดบนพื้นฐานของวิถีชีวิตชุมชนเผ่าปกากะญอ วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ก็ถือได้ว่า อยู่ในขั้นที่สภาพธรรมชาติแวดล้อมจะสามารถฟื้นคืนได้ทัน หากไม่มีสิ่งแปลกปลอมจากภายนอกโดยเฉพาะมนุษย์เราที่เข้าไปใช้ทรัพยากรมากเกินไปจนเกินขีดจำกัดทางธรรมชาติ เช่น สภาพที่พื้นที่ในหลายๆ จังหวัดกำลังประสบอยู่ที่ปรากฏทางสื่อโทรทัศน์ทุกวันนี้

วิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร

คนเผ่าปกาเกอะญอ หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า กระเหรี่ยง ชอบอาศัยอยู่ตามป่าเขา มีวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ชอบความสงบ ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน พึ่งอาศัยและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในสมัยก่อนเมื่อการปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่เข้าไปมีบทบาทในชนกลุ่มนี้ เหมือนเช่นปัจจุบัน ชนเผ่าปกาเกอะญอ บ้านหนองหลัก จะให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส ผู้มีประสบการณ์ เช่น ผู้ที่เป็น ฮิดอ (คำว่า ฮิดอ ตรงกับคำว่า “ฮิโซ หรือ ฮิโค” ซึ่งชาวกระเหรี่ยงในชุมชนอื่นใช้เรียก ชันคู หรือเจ้าพิธี แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนกระเหรี่ยงบ้านหนองหลักออกเสียงเป็น ฮิดอ) ผู้ที่เป็นต้นผี เกรือญาติ และต้นตระกูล (ตะคุได้)

เดิมชนเผ่าปกาเกอะญอ จะนับถือผีซึ่งเป็นความเชื่อแบบหนึ่งคล้ายๆ กับศาสนาบรรพบุรุษ เพราะปกาเกอะญอ สมัยก่อนนั้นเป็นคนห่างไกลศาสนาอยู่แต่ในป่า นับถือแต่ผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ โดยตั้งสัจจะอธิษฐานกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา เทพเจ้า แม่นางธรณี ผีเจ้าป่าเจ้าเขา ที่บรรพบุรุษจะปักหลักปักฐานเป็นบ้านช่องอาศัยอยู่ เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องรักษาผู้คน สัตว์เลี้ยง และพืชผลต่างๆ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไปในสิ่งที่ไม่ดี ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษโดยให้มีอาการเจ็บป่วยตามกาลเวลาและระยะเวลาที่ทำผิดจารีตประเพณี ถ้าผู้ใดทำผิดมากจนไม่อาจให้อภัยให้ลงโทษสถานหนักถึงตาย

ดังนั้นทุกคนในเผ่าปกาเกอะญอจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ จารีต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ประจำเผ่าซึ่งกำหนดขึ้นเอง และจะเคร่งครัดต่อกฎระเบียบมาก จะไม่ทำผิดจารีตประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ เช่น ต้องมีผัวเดียวเมียเดียว คนหนุ่มสาวจะไม่ล่วงเกินกันก่อนแต่งงาน เพราะถือว่าเป็นการผิดผี ผิดจารีตประเพณี คนหนุ่มสาวจะจับมือถือแขนกันไปไหนมาไหนไม่ได้ จะทำให้เป็นตัวอย่างที่ไม่ดีแก่คนในหมู่บ้านและคนอื่นที่พบเห็น

ปกาเกอะญอเริ่มมีสัญชาติไทยและได้มีการนับถือศาสนาอย่างจริงจังเมื่อประมาณ 100 ปีศาสนาที่นับถือเป็นครั้งแรกคือ ศาสนาพุทธ และมีการนับถืออย่างจริงจัง เมื่อครูบาศรีวิชัย ผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นนักบุญแห่งล้านนา เป็นผู้เผยแผ่ศาสนา ต่อมาเมื่อครูบาภิชัยขาวปีหรือในท้องถิ่นเรียกว่า ครูบาขาวปี ได้พาบุตรหลานของชนเผ่าปกาเกอะญอ ไปบวชเรียนหลายคนและพาไปเรียนหนังสือที่วัดศรีโสดา จังหวัดเชียงใหม่ ต่อจากนั้นศาสนาพุทธจึงเป็นที่รู้จักนับถือของชนเผ่า มีการทำบุญอย่างทั่วถึง จากที่เคยนับถือผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็เปลี่ยนมานับถือศาสนาผสมผสานกับจารีตประเพณีที่บรรพชนได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อมา ปัจจุบันเมื่อมีความเจริญด้านต่างๆ วิถีชีวิตของชนเผ่าปกาเกอะญอที่ต้องพบเจอกับสิ่งแปลกใหม่ การได้รับรู้เรียนรู้จากสิ่งภายนอก ทำให้ความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป

ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่ชนเผ่าปกากะญอบ้านหนองหลักยังปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันจะขาดการปฏิบัติไม่ได้ เช่น ต้องมีผัวเดียวเมียเดียว คนหนุ่มสาวจะไม่จับมือถือแขนกันไปไหนมาไหน และล่วงเกินกันก่อนแต่งงาน ห้ามเดินทางออกจากหมู่บ้านขณะประกอบพิธีเข้ากรรมหมู่บ้าน เป็นต้น เพราะจะผิดต่อกฎเกณฑ์จารีต ประเพณี ผิดผีบรรพชน ผีบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา เทพเจ้า แม่นางธรณี หากไม่ปฏิบัติตามจะทำให้เจ็บป่วยถึงแก่ชีวิตได้ หากแก้ไขไม่ถูกวิธี

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ชาวปกากะญอบ้านหนองหลักยังคงยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อประเพณี พิธีกรรมดั้งเดิมของบรรพชน อย่างเคร่งครัดเรื่อยมา แม้ว่าจะระยะเวลาที่ผ่านมาจะมีผลกระทบให้ความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ลดลงไปบ้างก็ตาม แต่ด้วย “พลังชุมชน” เป็นสิ่งสำคัญที่สุดจึงมีส่วนทำให้วิถีชุมชนของชาวปกากะญอบ้านหนองหลักในอดีตกับปัจจุบันไม่แตกต่างกันมากนัก แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนที่มีความสามารถในระดับเยี่ยมยอดในการจัดการความรู้ทั้งเก่าและใหม่ได้อย่างลงตัวและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนและธรรมชาติแวดล้อมโดยรอบตัว

อย่างไรก็ตาม การทำพิธีกรรมต่างๆ ที่สืบทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่งรุ่นนั้นมีมากมายกว่าที่กล่าวถึงได้หมด การทำพิธีกรรมบางอย่างของชนเผ่าปกากะญอไม่สามารถที่จะนำมากล่าวหรืออธิบายได้ เพราะไม่มีอักษรหรือคำสะกดในภาษาไทยได้ถูกต้องอาจทำให้ผิดเพี้ยนไป บางพิธีกรรมไม่อาจบอกรายละเอียดได้เพราะเป็นการผิดกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณี จะเป็นการผิดต่อผู้ให้ข้อมูลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบางพิธีกรรมเป็นพิธีที่จำเป็นที่จะต้องถือและเก็บเป็นความลับและถือว่า อาจทำให้ไม่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ศึกษาจึงจะขอกล่าวถึงแต่เฉพาะ พิธีกรรมและประเพณีในบางส่วนที่ผู้ให้ข้อมูลอนุญาตให้เขียนได้ เท่านั้นคือ

การทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน (หลังช่วง)

เป็นการประกอบพิธีประจำเผ่าปกากะญอ ซึ่งจัดทำประจำปี ใน 1 ปีจะมีการประกอบพิธีกรรม 2 ครั้ง

ครั้งที่ 1 ประมาณเดือนพฤษภาคม หรือ เดือน 9 เหนือจะเป็นข้างขึ้น หรือข้างแรมก็ได้แล้วแต่ ฤกษ์ยาม ยกเว้นวันพระ

ครั้งที่ 2 ประมาณเดือนมีนาคม หรือเดือน 5 เหนือจะเป็นข้างขึ้น หรือข้างแรมก็ได้แล้วแต่ ฤกษ์ยาม ยกเว้นวันพระ

รายละเอียดขั้นตอนพิธีกรรม

ขั้นแรกจะต้องจัดหาผู้สืบทอดการทำพิธีกรรมก่อน ผู้ที่จะมาทำพิธีจะต้องมีเชื้อสายของผู้เป็นเจ้าของพิธี (ชันคุ) มาก่อน และจะต้องเป็นเชื้อสายทางฝ่ายพ่อเท่านั้น ในกรณีที่ผู้ถูกเลือกมีพี่น้องหลายคนจะต้องมาทำ การทำนายเพื่อเลือก บุคคลที่จะมาเป็นตัวแทน หรือเจ้าพิธี

เมื่อคัดเลือกได้เจ้าพิธีแล้ว ชันคุหรือเจ้าพิธีจะหาทำเลสถานที่ตั้งที่จะประกอบพิธี หรือที่ตั้งศาลพระภูมิในป่าที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน เรียกว่า ป่าเจ้าที่ (ถ่างหลังช้าง) จากนั้นเจ้าพิธีจะเก็บ ข้าวสารทุกหลังคาๆ ละ 1 แก้ว แล้วนำมาหมักทำเหล้าเพื่อที่จะนำไปเป็นเครื่องเซ่นไหว้ บูชา ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะต้องไปร่วมพิธี ครัวเรือนละ 1 คน จะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็กก็ได้แต่ต้องเป็นผู้ชาย และสิ่งที่ผู้ไปร่วมพิธีต้องนำไปจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้คือ ไก่ 1 ตัว ข้าว 1 ห่อ ถ้วยขาม ช้อน มีด รูป เทียน ข้าวตอก ดอกไม้ นำไปรวมกันที่ศาลพระภูมิ เจ้าพิธีจะทำพิธี ถวายสิ่งของให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา แม่นางธรณี เจ้าภูเหลือง เจ้าภูเขียว เสร็จจากพิธีที่ศาลพระภูมิแล้ว ทุกครอบครัวจะหยุดประกอบอาชีพการงานทุกอย่าง ห้ามจำหน่ายหรือจ่ายแจก สัตว์เลี้ยงในหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านห้ามออกนอกหมู่บ้าน และห้ามคนภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน ห้ามทะเลาะวิวาทกัน ห้ามใช้เสียงทุกชนิด ครั้งละ 2 วัน ปีหนึ่งจะหยุด 2 ครั้ง ชนเผ่า ปกาเกญอ ถือว่าเป็นการให้เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตรวจตราดูความสงบสุขของผู้คนและสัตว์เลี้ยง ถ้ามีคนใดคนหนึ่งหมู่บ้านทำไม่ดีไม่ถูกต้องทำผิดประเพณีที่วางเอาไว้ ก็จะสาบแช่งให้มีอันเป็นไปในทางที่ไม่ดีไม่ให้ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพทุกๆ ด้าน

ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อ

1. ความคิดเกี่ยวกับ “ไม้” กับความสัมพันธ์ทางสังคม ผ่าน การปลูกสร้างบ้าน ไม้ที่ใช้สร้างเป็นโครงสร้างบ้านหนึ่งหลังประกอบด้วย เสา ชื่อ แป แวง โต้ง ก่อนไม้ที่ห้ามนำมาใช้ทำเสาบ้าน

- ไม้ที่ขึ้นบนจอมปลวก ถือว่าเป็นที่พญาปลวกควบคุมดูแลอยู่ เป็นที่อยู่อาศัยของปลวก
- ไม้ที่ถูกฟ้าผ่า ไม้ยืนตายคาต้น ถือว่าไม้เหล่านี้เป็นลักษณะบอกกลางร้าย อยู่ในตัว จะไม่เป็นมงคลแก่ผู้ที่อยู่อาศัย
- ไม้ที่อยู่คนละฝั่งแม่น้ำ หรืออยู่คนละทิศไม่นำมารวมกัน แสดงถึงการขาดความผูกพัน

- ไม้ที่ถือว่าเป็นที่อยู่ของเจ้าป่าเจ้าเขา ผู้ซึ่งรักษาดูแลป่า ดิน น้ำ อากาศ ได้แก่ ไม้ตะเคียน ถือว่าเป็นที่อยู่อาศัยของนางไม้ ไม้สลี (ต้นโพธิ์) ถือว่าเป็นที่อยู่อาศัยของ แม่นางธรรณี พระพุทธเจ้า มารดา พระพุทธเจ้า ต้นไช้ ถือว่าเป็นที่อยู่อาศัยของเทพเจ้าที่รักษาต้นไม้และสัตว์ป่า ไม้ก่อฟ้า ถือว่าเป็นไม้ร้อน จะทำให้ไหม้เป็นถ้ำถ่าน ไม้พยอบ ถือว่าเป็นไม้ที่ยอมทุกสิ่งทุกอย่าง อ่อนแอ เป็นทาสของทุกสิ่งทุกอย่าง

2. การหาทำเลปลูกบ้าน เริ่มจากการทำนายโดยใช้ข้าวสาร หรือจากตำราของหมอดู ถ้าผลการทำนายว่าดี สามารถปลูกได้ ถ้าผลการทำนายไม่ดีจะมีวิธีการแก้ไขหรือย้ายที่ปลูก หรือนิมนต์พระมาทำพิธี สูตรถอนสิ่งไม่ดีออกไป สถานที่ ที่ไม่ควรปลูกบ้านคือ ที่วัดร้าง ที่อยู่เก่าของหมอด้าย ที่อยู่เก่าของเจ้าพิธีเครือญาติ (ตะคุ่ถี้) ที่เจ้าที่เก่า สถานที่มีคนตาย ไม่สมเหตุผล

การปลูกบ้านมีการทำพิธีสะกดต้นเสา ขึ้น เต้าตั้งสี่ คือ การเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาผู้รักษาทิศ ทั้ง 6 เพื่อมาปกป้องดูแลผู้คนที่กำลังช่วยกันสร้างบ้านให้มีความปลอดภัย และเจ้าของอยู่ดีกินดี ผู้ที่ทำพิธีจะต้องเป็นผู้ที่เคยเป็นหมอที่เก่งทางไสยศาสตร์ และผู้ที่เคยบวชมาแล้วเป็นผู้ทำพิธีได้ เพราะถือว่าเป็นการลงคาถาอาคมไว้ที่ต้นเสาและเครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ในการก่อสร้างบ้าน เพื่อป้องกันสิ่งเลวร้ายต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้น

3. พิธีขึ้นบ้านใหม่ก่อนขึ้นบ้านใหม่จะมีการดูฤกษ์ยามที่ดี มีการทำบุญโดยผู้ประกอบพิธีคือ ชนคู หรือผู้นำพิธีประจำหมู่บ้าน 2 คน มีการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ที่เสาเอกหรือเสามงคลก่อนจะขึ้นไปอยู่ โดยการหยดน้ำเหล้า ถือว่าเป็นการสะเดาะเคราะห์ ถอนสิ่งเลวร้ายออกไปจากบ้านและตัวคน ปัจจุบันจะมีพิธีทางศาสนา จะนิมนต์พระมาสวด ทำบุญตักบาตร ฟังธรรม โดยมีพระพุทธรูปเป็นประธานในพิธีมีการสืบทอดบ้าน

4. พิธีงานศพเมื่อมีการตายในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะตีเครื่องตี ซึ่งทำจากไม้ไผ่ลำใหญ่ เรียกว่า กะหลก เพื่อเรียกประชุมลูกบ้านเพื่อประกาศให้ทุกคนทราบ สมัยก่อนไม่มีการแจ้งการตายให้ทางอำเภอ เนื่องจากยังไม่มีทะเบียนบ้านหรือบัตรประชาชน เมื่อทุกคนทราบข่าวก็จะพากันไปบ้านศพของผู้ตาย ทำการอาบน้ำศพ ให้ลูกหลานดำหัวผู้ตาย จากนั้นจะใส่เสื้อผ้าให้ผู้ตายโดยกลับเอาด้านหลังเป็นด้านหลัง และเอาด้านหลังเป็นด้านหน้าเพื่อให้รู้ว่าตนเองตายแล้ว ไม่เหมือนคนธรรมดาแล้ว จะห่อศพด้วยเสื้อที่สานจากไม้ไผ่ มัดด้วยด้ายสีขาว 3 จุด ใช้ไม้ซางยกพื้น แล้วนำเสื้อผ้าใหม่ๆของผู้ตายมาแขวนไว้ข้างศพ งานศพในตอนกลางคืนจะมีการขอซึ่งเพลงขอจะมีลักษณะเฉพาะ โดยเชิญหนุ่มสาวเฝ้าเดียวกันที่อยู่ต่างหมู่บ้านมาร่วมขอเป็นการ

ปลอบขวัญญาติพี่น้อง และบอกกล่าวให้ผู้ตายจงไปดี การขอนี้จะเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านได้พบปะและทำความรู้จักกัน ในหนังสือหรือตำราที่มีผู้เขียนมาก่อน บอกว่าเป็นการหาคู่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลซึ่งได้แก่ นายปีคำ หล้าแก้ว นายศรี อุดก่า นางเสาร์ ตีบจันทร์ นางลอย หล้าแก้ว กล่าวว่า “จริงๆ แล้วไม่ใช่วัตถุประสงค์หลักของพิธี แต่เป็นผลพวงจากการได้รู้จักพบปะเพื่อนใหม่เท่านั้น” คนในหมู่บ้านจะผลัดเปลี่ยนกันอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพในแต่ละคืน จะเก็บศพไว้ 3 คืนแล้วจะนำไปเผาที่ป่าช้าประจำหมู่บ้าน กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย นายปีคำ หล้าแก้ว นายหล้า ตาแก้ว นายศรี อุดก่า กล่าวว่า “ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีพระสงฆ์หรือสามเณร จะนำไก่ซึ่งผ่าข้างหลัง มัดคอห้อยกับไม้ ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำทาง เมื่อไปถึงครึ่งทางหรือทางแยกเข้าป่าช้า จะหักกิ่งไม้ไว้ 1 กิ่ง คนที่ห้ามศพจะยกศพลงตรงที่มีการหักกิ่งไม้ จากนั้นจึงนำศพเข้าสู่ป่าช้า จะมีผู้เฒ่าเป็นผู้ชี้จุดว่าจะฝังหรือเผาตรงไหน หากผู้ตายมีที่นา ก็จะทำที่นาจำลองให้ 1 แปลงและทำการฝังศพในที่นาจำลองนั้น หากผู้ตายมีไร่นาก็จะทำการเผาและทำกับดักจำลองให้ “ศพที่ทำการเผา หลังจากเผาแล้วก็จะทำพิธีอาบน้ำกระดุกและเก็บกระดุกไว้

หลังจากกลับจากพิธีเผาศพทุกคนต้องล้างหน้าพรมศีรษะด้วยน้ำขมิ้นส้มป่อยที่บ้านของผู้ตายและให้ผู้เฒ่าผู้แก่ทำพิธีมัดมือเรียกขวัญให้กลับมา สำหรับเด็กผู้หญิงหรือผู้ที่มิขวัญอ่อนห้ามไปร่วมในงานศพหรือแห่ศพโดยถือว่าผู้ที่ขวัญอ่อน ดวงวิญญาณของผู้ตายจะชักชวนให้ไปอยู่ด้วยกัน ส่วนเด็กก็จะใช้เชมมาไฟที่ติดกันหม้อทาที่หน้าผาก เพราะมีความเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะไม่เห็น ส่วนญาติผู้ตายจะไว้อาลัยแก่ผู้ตาย 3 วัน จากนั้นจะทำพิธีเรียกขวัญ เป็นอันเสร็จพิธี และดำรงชีวิตอย่างปกติ

จะเห็นได้ว่า ชาวปกากะญอบ้านหนองหลักได้นำเอาความเชื่อทางพิธีกรรมต่างๆ มาผสมผสานในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรและความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนจากอดีตสู่ปัจจุบันจนตกผลึกเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองอย่างงดงาม ด้วยคุณค่าหาที่สุดไม่ได้ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อมีผลต่อการดำรงชีวิตก่อให้เกิดพิธีกรรม การปฏิบัติซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชนเผ่า ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะเป็นการสอนศีลธรรมโดยทางอ้อม มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ในปัจจุบันมีความแตกต่างไปจากเดิมบ้าง เนื่องจากในปัจจุบันได้มีความคิดวัฒนธรรมใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามามากขึ้น แต่โดยพื้นฐานหรือรากเหง้าแห่งการดำรงชีวิตที่ยังคงอยู่ ได้แก่

ความเชื่อเรื่องผี

- ผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีแม่น้ำ ลำห้วย ผีไร่ ผีนา

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

- เจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา

ความเชื่อในคาถาอาคม

- ความเชื่อที่กล่าวมานี้ เมื่อมีเหตุเดือดร้อนหรือเหตุอันไม่คาดคิดเกิดขึ้นในหมู่บ้าน หรือเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย เด็กกองแ่ง จะมีความเชื่อว่าการล่วงละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์หมอผีต้องเสกเป่าไล่ผีออกไป แล้วทำพิธีขอขมาให้เหมาะสมแล้วแต่กรณี ทั้งนี้เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจและเป็นกลยุทธในการปกครองของชุมชนที่ไม่ให้มีการประพฤติปฏิบัตินอกกรอบจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านปกากะญอจะมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมร่วมด้วย ซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น การใช้คาถาอาคมประกอบการรักษา และการเก็บยา สำหรับการเก็บยาของชนเผ่ากระเหรี่ยง จากการศึกษาหมอพื้นบ้านทั้ง 3 ท่าน คือ นายใหม่ ก๊ะไทย นายจันทร์ คำซิด และนายสุขดา สุวรรณ กล่าวว่า “การเก็บยานั้นจะเก็บเฉพาะวันอังคาร ในการออกไปเก็บยาแต่ละครั้งต้องมีสัจจะ” นายใหม่ ก๊ะไทย หมอสมุนไพรกล่าวว่า การออกไปเก็บยานั้นต้องตั้งใจออกไปเก็บยาอย่างเดียว ห้ามแหวะหรือทำสิ่งอื่นใด และต้องเก็บสมุนไพรที่ใช้ทำยานั้นๆ ให้เสร็จภายในวันเดียวหากไม่สามารถเก็บยาจนครบทุกอย่างในวันเดียวถือว่าเจ้านายที่ได้นั้นสรรพคุณทางยาจะรักษาโรคไม่ได้ผลเท่าที่ควร และผิดต่อครูบาอาจารย์ที่สืบทอดมา จากความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรนี้จะสะท้อนให้เห็นแง่คิดหรือทรรศนะชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักในการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรได้เป็นอย่างดีอีกประการหนึ่ง อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงการสอดแทรกผสมผสานคุณธรรมความมีสัจจะของพระพุทธศาสนา เข้ากับความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ ได้อย่างกลมกลืน

การเรียกขวัญคืนจากต้นไม้ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับต้นไม้สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นพิธีที่ต้องทำกับต้นไม้ยืนต้นที่ตายเอง (เชิงกยะ) หรือเรียกว่าไม้ยืนตายคาต้น ไม่ใช่เนื่องจากฟ้าผ่าหรือคนทำให้ตาย หรือตายจากสาเหตุอื่น จะทำพิธีเรียกขวัญเมื่อรู้สึกไม่สบายเจ็บป่วยด้วยโรคใดโรคหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าการเสียชีวิต เมื่อขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัวก็ทำให้ร่างกายเจ็บป่วย ต้นไม้แห้งที่ตายเองเป็นสื่อกลางระหว่างคนกับขวัญ ซึ่งมีความเชื่อว่า

ต้นไม้จะเรียกขวัญคืนกลับสู่เจ้าของได้ เพราะคนกับต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนกันเพียงแต่คนมีจิตและวิญญาณ ทั้งสองอย่างนี้ต่างพึ่งพาอาศัยกันและกันตั้งแต่เกิดจนตาย

การประกอบพิธีจะใช้ไก่ต้ม หรือไข่ต้ม ผู้อาวโสในหมู่บ้านจะนำไก่ต้มหรือไข่ต้มไปวางที่โคนต้นไม้ตายนั้น มีเด็กชายหรือผู้อาวโสน้อยกว่าตามไป 1 คน มีไม้ซึ่งทำจากไม้ไผ่ปล้องเล็กๆ (นั่งพุตะหว่า) กวาดไปรอบๆ ต้นไม้และตามลำต้นซึ่งถือว่าการกวาดต้อนเอาขวัญใส่ภาชนะที่เตรียมไป นำภาชนะกลับไปที่บ้าน ขณะนำขวัญกลับบ้านจะลากไม้ไผ่ที่เรียกว่านั่งพุตะหว่า ไปตามพื้นดินจนถึงบ้านพอถึงบันไดบ้านจะเคาะหัวบันไดบ้านเพื่อเรียกขวัญขึ้นบ้านอีกครั้ง จากนั้นผู้เรียกขวัญนั้นจะมัดมือให้ผู้เสียขวัญเป็นเสร็จพิธี

การเกิด

มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัดตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ จนถึงเวลาคลอด การปฏิบัติตนของผู้เป็นพ่อแม่ในระหว่างตั้งครรภ์มีดังนี้

1. ห้ามตัดไม้หรือวางไม้ขวางถนนที่คนหรือสัตว์ใช้เดินทางผ่านไปมาเป็นประจำ เพราะมีความเชื่อว่าแม่จะคลอดลูกยาก
2. ห้ามเสียบ แทะ หรือตอกตะปู และห้ามฆ่าสัตว์ใหญ่ เช่น หมู วัว ควาย สุนัข ภู ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นการทำบาปที่หนัก
3. ห้ามหญิงตั้งครรภ์อาบน้ำก่อนตะวันตกฟ้า และอย่าให้ใครเอาสิ่งของส่งผ่านข้ามตัวซึ่งมีความเชื่อว่าลูกจะคลอดยาก

เมื่อหญิงตั้งครรภ์ปวดท้องจะคลอดลูก หมอตำแยก็จะทำการดูแล หากเด็กที่คลอดออกมาเป็นผู้หญิง หมอตำแยก็จะตัดสะดือด้วยไม้ไผ่ที่ทำจากไม้ไผ่ที่ใช้ทอผ้าซึ่งมีความเชื่อว่าเด็กที่คลอดออกมาจะเป็นแม่ศรีเรือน ทำงานบ้านเก่ง ถ้าเด็กคลอดออกมาเป็นเด็กชายก็จะตัดสะดือด้วยไม้ก่องบ้าน หรือไม้ที่อยู่ตรงชายคาบ้าน เหลาให้คมแล้วใช้ตัดสายสะดือเด็ก ซึ่งมีความเชื่อว่าเมื่อโตขึ้นเด็กจะสามารถที่จะสร้างบ้านด้วยตนเองได้ ทำงานเป็นพ่อบ้านที่ดี หลังจากนั้นจะหมอตำแยจะนำสะดือเด็กที่ตัดใส่ในกระบอกไม้ไผ่ ไปผูกไว้ที่ต้นไม้ในป่าที่เรียกว่า **ป่าสะดือ** หลังจากคลอดแล้วแม่ต้องอยู่ไฟ 1 เดือนและตลอดเวลาที่อยู่ไฟให้อาบน้ำสมุนไพร หากไม่ปฏิบัติตามอาจไม่สบายได้

ป่าสะดือ เป็นป่าที่ไปนำสะดือเด็กที่คลอดในหมู่บ้านไปผูกไว้ หลังจากที่ยังหมอตำแยตัดสะดือเด็กแล้วจะนำไปใส่ในกระบอกไม้ไผ่แล้ว ให้พ่อของเด็กที่คลอดนำไปผูกกับต้นไม้ ต้นไม้ 1 ต้น ต่อสะดือเด็ก 1 คน ซึ่งมีความเชื่อว่า ไม่ควรผูกสูงผูกให้พอเอื้อมถึงถ้าผูกสูงมี

ความเชื่อของเด็กคนนั้นจะขึ้นต้นไม้ได้สูงและจะต้องไปผูกก่อนพระอาทิตย์จะขึ้นเท่านั้นโดยมีความเชื่อ ถ้าไปผูกหลังดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว เด็กคนนั้นจะเรียนรู้ได้ไม่ทันคนอื่น ต้นไม้ที่มีสะดือแขวนไว้ นั้นห้ามตัดหรือทำลาย เพราะเชื่อว่ามีขวัญของเด็กติดอยู่ หากมีการตัดหรือโค่นทำลายเด็กจะเสียขวัญ อาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยหรือเกิดเหตุร้ายอื่นๆ

การรักษาผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย

1. การเจ็บป่วยแบบธรรมดา เช่น ถูกของมีคม แผลงสัตว์กัดต่อย การเจ็บป่วยตามฤดูกาลต่างๆ การรักษาจะใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนควบคู่ไปกับไสยศาสตร์ด้วยการเป่ามนต์คาถาร่วมด้วย

2. การเจ็บป่วยแบบไม่ธรรมดา โดยมีความเชื่อว่า ถูกผีเจ้าที่เจ้าทางทักขอรานหรือไปล่องละเมิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทำให้ล้มป่วย จะทำการรักษาโดยให้หมออุประจำหมู่บ้านดู หรือให้ผู้เฒ่าผู้แก่ตรวจ จับดูชีพจรที่ข้อมือ (พองจุ) แล้วจะทำนายสาเหตุของการเจ็บป่วยและบอกวิธีแก้ไข อาจเป็นการนำน้ำขมิ้นส้มป่อยไปขอขมา ทำพิธีเรียกขวัญ หรือเลี้ยงผีเจ้าที่ แล้วแต่คำแนะนำของหมอหรือผู้เฒ่าผู้แก่

3. เจ็บป่วยแบบถูกทำไสยศาสตร์ในสมัยก่อนจะมีความศักดิ์สิทธิ์และเห็นผลจริง ผู้ป่วยบางรายที่ไม่สามารถแก้ไข อาจถึงขั้นเสียชีวิต การแก้คือต้องให้ผู้ที่มีคาถาอาคม และทำคุณไสยเป็น เป็นผู้แก้ไข หรือผู้ที่ทำเป็นผู้แก้เอง

โดยสรุปแล้วจะเห็นได้ว่าชาวปกากะญอบ้านหนองหลัก ได้พยายามอนุรักษ์และสืบสานวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนไว้ให้ดำรงและคงอยู่ต่อไป โดยการสืบทอดผ่าน ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ เช่น การเลี้ยงผีบ้าน การเข้ากรรมหมู่บ้าน การปลูกสร้างบ้าน การขึ้นบ้านใหม่ การเกิด การตาย การให้สมุนไพร การเก็บยา การเรียกขวัญ และการรักษาผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น แม้ว่าชุมชนจะถูกกดดันหรือบีบคั้นจากสภาวะการณ์ในปัจจุบัน จะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาก็ตาม

ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

2.1 ความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ความหลากหลายของพืชสมุนไพรสามารถแยกพิจารณาออกได้เป็น 3 ประเภท คือ (1) ความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของพืชสมุนไพร (2) ความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชสมุนไพร (3) ความหลากหลายทางระบบนิเวศของพืชสมุนไพร

1) ความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของพืชสมุนไพร หมายถึง ความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในพื้นที่หนึ่งๆ ซึ่งมีความหมายอยู่ 2 ลักษณะ คือ ความมากชนิดกับความสม่ำเสมอของชนิด ความมากชนิดคือ จำนวนชนิดของพืชสมุนไพรต่อหน่วยเนื้อที่ ส่วนความสม่ำเสมอของชนิด หมายถึง สัดส่วนของสมุนไพรชนิดต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่นั้นๆ

2) ความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชสมุนไพร หมายถึง ความหลากหลายของยีนส์ที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด สิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันอาจมีความแตกต่างกัน ไปตามสายพันธุ์

ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจความหลากหลายทางชนิดพันธุ์และพันธุกรรมของพืชสมุนไพรในระบบนิเวศสวนรอบๆ ชุมชนบ้านหนองหลักพบว่ามีสมุนไพรถึง 150 ชนิด พืชในระบบนิเวศดังกล่าวมีความหลากหลายทางชนิดพันธุ์และพันธุกรรมสามารถจำแนกตามลักษณะของพืชดังนี้

2.1) ไม้ยืนต้น สรรวจได้ 37 ชนิด ไม้เหียง ไม้ติง ไม้เป่า ใผ่บง ใผ่รวก ป่าหนูน ป่ากอก ป่ากุก ป่ากรูด ป่านาว ป่ากล้วยกำ ขี้เหล็ก ดอกแถ ป่าริดไม้ ไม้ช้อย ป่าหุ้งฮั่ว ต้นจิ้ว ต้นป้อ ป่าม่วง สะเรียม ฝั่เลื้อนน้อย หลับมีนหลวง ไม้แดง ไม้ฝาง ป่าโอ ป่าฮั่ว สับนงาล้าโย ป่าป้าว ป่าขาม ป่าไฟ ป่าคำ ป่าโจค ดีหมี ป่าขามป้อม ผักเสี้ยว ผักหวานป่า

2.2) ไม้ล้มลุก สรรวจได้ 51 ชนิด ได้แก่ อ้อยดำ อ้อยจาง ขมิ้นขาว ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน ชิง ข่า สะเอ(กระชาย) หอมโต้น ผักไผ่ บอนขาว บอนดำ ตูน ผักหุ้มหลวง ผักหุ้มหนาม ผักหุ้มน้อย ผักเป้ว ผักกูด ผักเผ็ดหลวง ผักเผ็ดน้อย วานหางจรเข้ ผักบั้งส้ม ผักควตอง ผักกาด ผักแค ดีงูล่า เกียงพา จักไค กล้วยน้ำ กล้วยใต้ กล้วยป่า หญ้าควยงูน้อย วานข้าวหอม (ใบเตย) ดอกตำเหินขาว ดอกตำเหินเหลือง พญาอ ป่าขามป้อมดิน ผักกาดน้ำ จีฬาหรั่ง หอมเหยี่ ปีนนกไล่ ปูเลย ป่าชนิด (สับประรด) ผักหนาม ข้าวโพด ข้าวสาลี ชิงชี ดองดึง หญ้าหนวดแมว หญ้าสามวัน หญ้าหอมน้อย

2.3) ไม้พุ่ม สรรวจได้ 33 ชนิด ได้แก่ ดอกกุหลาบสีขาวย กุหลาบสีชมพู กุหลาบสีแดง ปาลิป่า ปาลิน้อย ปาลิหลวง สะป้ากั้น ปิดปิวขาว ปิดปิวแดง เป้าตองแตก ป่าเชื้อแจ้ ป่าเชื้อขาว ป่าเชื้อยาว ป่าแข้วงขม ป่าแข้วงขมสีขาว ป่าแข้วง ผักดีด อ้อมเกี่ยว อ้อมบ้าน หนาดดำ หนาดหลวง หญ้าขัดมอนใบยาว หญ้าขัดมอนใบเรียว หญ้าขัดมอนหลวง ดอกหอมไก่อ่ล คนทีสอหมากแดง หมากเขียว ผักหวานบ้าน เสลดพังพอน ฝ้าย บुरาขาว บुरาดำ ยาแก้คันเดียว

2.4) ไม้เลื้อย สรรวจได้ 29 ชนิด ผักไห้หนุม เป้าเลือด ส้มป่อย ป่าฮ้อย ป่านอย ป่าถั่วช้าง (ถั่วฝักยาว) ป่าถั่วปี ป่าหลอด ดอกสลิด ดอกสลิดคา ปู ถั่วพู ผักข้าว ป่าหลอดส้ม พริกน้อย (พริกไทยดำ) จีจะเหล่น(บอระเพ็ดตัวเมีย) รู่จะเหล่น (บอระเพ็ด

ตัวผู้) บ่าหลอดหวาน จอยนาง รวงจีตอกขาว รวงจีตอกม่วง อ้อสะพายควาย บวบชม พักทอง พักเขียว พักหม่น น้ำเต้าผลยาว น้ำเต้าผลป้อม น้ำเต้าชม

3) ความหลากหลายทางระบบนิเวศของพืชสมุนไพรอยู่ 3 ประเภท คือ (1) ความหลากหลายของถิ่นกำเนิด (2) ความหลากหลายของการทดแทน (3) ความหลากหลายของภูมิประเทศ

3.1) ความหลากหลายของถิ่นกำเนิด แต่ละถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติก็จะมีพืชสมุนไพรขึ้นอยู่แตกต่างกันไปตามธรรมชาติของระบบนิเวศนั้นๆ เช่น ในแหล่งน้ำก็จะพบพืชน้ำขึ้นหลากหลายชนิด เช่น ลำห้วยตองแดง ห้วยบ้านห่าง ปาซุนลี ปาห้วยแม่เงาช้าง ห้วยแม่เงาช้าง ห้วยแม่ลี และห้วยมะตองซึ่งจะพบพืชหลากหลายชนิด เช่น ผักกูดมีขน (ชาวปกากะญอเรียกว่า อันละชีบา หมายถึง กินไม่ได้) ผักกูดสีเขียว (อันนี้อันเป็นหมายถึงกินได้) บอนขาว บอนดำ ผักไผ่ป่า(ผักไผ่น้ำ) ผักแว่น ผีเสื้อน้อย ผักปลิงป่า ผักหนองน้ำ ไม้ตอง ไม้ไคร้ ผักควตอง ผักกาดป่า ผักไล่ยุง กัลยป่า ข่า ขมิ้น สะเรียมตง ผักปุมป่า ดอกนางแลวดอกขาว ดอกนางแลวดอกแดง เป็นต้น

3.2) ความหลากหลายของการทดแทน ในป่านั้นมีการทดแทนของสังคมพืช เมื่อป่าถูกทำลายจะโดยวิธีใดก็ตาม เช่น การเกิดไฟไหม้ การถูกแผ้วถางทำลาย พายุพัดน้ำท่วม การพังทลายของดิน และการที่ไม้ป่าหักโค่น ในเวลาต่อมาก็จะเกิดสังคมพืชขึ้นจากการสังเกต ในพื้นที่ทำไร่เดิมของชุมชนบ้านหนองหลักที่มีการหมุนเวียนทุกๆ 3 ปี พบว่า พื้นที่ทำไร่ผ่านมาเมื่อปีกลาย พื้นที่ดังกล่าว เริ่มมีสังคมพืชเบิกนำ เช่น มอส เฟิร์นส์ ไผ่คั่น หญ้าหลายๆชนิด สาบเสือ ไม้เลื้อยชนิดต่างๆ ส่วนพื้นที่ที่ทำไร่ผ่านมาเป็นปีที่ 2 เริ่มมีไม้เนื้ออ่อน ไม้พุ่มเตี้ย ไม้โตเร็วเกิดขึ้นแซมกับสังคมพืชเบิกนำ หากปล่อยให้ตามธรรมชาติโดยไม่มีการรบกวนป่าก็จะฟื้นฟูสภาพได้ดังเดิม

3.3) ความหลากหลายของภูมิประเทศ ในพื้นที่บ้านหนองหลักมีถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติมากมาย เช่น ป่าต้นน้ำลำ ป่าแพะ ม่อนสองแสง ป่าไร่ ห้วยแม่ลี ห้วยตองแดง ห้วยบ้านห่าง ห้วยแม่เงาช้าง ห้วยแม่ลา ห้วยแม่แสม ห้วยมะตอง ห้วยตอกสาบ เป็นต้น

ตัวอย่างความหลากหลายของพืชในป่าซุนลีซึ่งมีลักษณะของภูมิประเทศที่ความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำลำ ที่เป็นเหมือนสายเลือดหล่อเลี้ยงเมืองลำพูนของเรา ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจไม้ยืนต้นกับไม้พุ่มในบริเวณพื้นที่ประมาณครึ่งไร่ พบว่ามีพืชดังกล่าว 46 ชนิด ได้แก่ ไม้บามัน ไม้เหียง ไม้ติง ไม้แดง ไม้ยาง ไม้ยางขาว ไม้ลูกรัง ไม้ค่า ไม้ตู ไม้เปา ไม้เงาะ ไม้หมี ไม้เลือด ไม้กฤษณา ไม้จันทร์ ไม้ตะเคียน ไม้มะเดื่อ ไม้ก่อแดง ไม้ก่อหนาม มะไฟ

มะคอแลน ต้นก้องข้าว ต้นก้องแถบ ตะแบก ผักเสี้ยวป่า (ขงโค) ดอกสลิด เครือกวาว ไม้ใบ (วาใบก) ไม้ปันท แ ไม้เสนเงิน ไม้จั่ว อ้อสพายควาย บุราขาว บุราดำ รวงจืดดอกขาว รวงจืดดอกม่วง ปิดปิวขาว ปิดปิวแดง ดอกอาว นางแลวดอกขาว นางแลวดอกม่วง ปูลิงป่า ผักหละป่า ผักปอเกี๊ยตีเมียบ ยากัดต้นเดียว หญ้าสาบแห้ง ลมแล้ง เป็นต้น

จะเห็นจากที่กล่าวมาเบื้องต้นว่า ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักนี้ได้มีโอกาสสัมผัสกับความหลากหลายของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติทั้งทางด้านชนิดพันธุ์ พันธุกรรม และทางด้านการนิเวศ บ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่พร้อมจะเอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนและนอกชุมชนอย่างเต็มเปี่ยมด้วยคุณภาพและปริมาณ

2.2 การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนปกากะญอกับระบบนิเวศที่มีสารัตถะแห่งความสมดุลเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตเป็นมิติความสัมพันธ์ของมนุษย์ กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ก่อเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ การถ่ายทอด และมีการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสังคม พัฒนาการของชุมชนผู้ศึกษาได้นำเอาแนวคิดจากการจัดการศึกษา มาจำแนกลักษณะการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอนี้ออกเป็น 3 ลักษณะคือ (1) การจัดการแบบดั้งเดิม (2) การจัดการแบบเป็นทางการ (3) การจัดการแบบผสมผสาน

1) การจัดการแบบดั้งเดิม

การจัดการแบบดั้งเดิม คือ การจัดการพืชสมุนไพรพื้นบ้าน รวมทั้งการดูแลรักษาตามสภาพที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ การเก็บเกี่ยว การนำมาใช้ประโยชน์และการปกป้อง เพื่อสงวนไว้สำหรับคนรุ่นต่อไป โดยมีการสืบทอดจากบรรพบุรุษและมีการเรียนรู้สืบทอดจากญาติ เพื่อนบ้าน และบุคคลอื่นๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนโดยการเรียนรู้ตามวิถีทางธรรมชาติ ด้วยกระบวนการกล่อมเกลางานทางสังคม เพื่อการดำรงชีวิตและการอยู่รอดของครอบครัวและมีการจัดแบ่งพื้นที่ควบคู่ไปกับวิถีการดำรงชีวิตซึ่งได้จัดการพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

(1) ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพรของคนในชุมชน มีการสร้างระเบียบในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีพื้นที่ทั้งหมด 30,000 กว่าไร่

(2) ป่าพื้นที่ทำกิน เป็นป่าที่จัดสรรให้ทุกครอบครัวในชุมชน ครอบครัวละประมาณ 7 - 10 ไร่ มีพื้นที่ทั้งหมด 1,000 กว่าไร่

(3) ป่าอนุรักษ์โดยสิ้นเชิง เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ และป่าพิธีกรรม มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 30,000 กว่าไร่

2) การจัดการแบบเป็นทางการ

การจัดการแบบเป็นทางการ คือ ระบบการจัดการแบบใหม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่บุคคลจากภายนอกชุมชนเข้าไปส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ที่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ทันสมัยมากขึ้นโดยผ่านกระบวนการ อบรม สัมมนา และฝึกปฏิบัติ การเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันได้มีหน่วยงานภาคเอกชนเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อการส่งออก เข้าสู่ชุมชนอย่างแพร่หลาย พืชที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยาสูบ ดอกดาวเรือง ได้เข้ามามีบทบาทและมีการเพาะปลูกหลังจากฤดูทำนา ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน ตลอดจนได้มีการนำเอาปัจจัยต่างจากภายนอกชุมชนเข้ามาเป็นเครื่องทุนแรงในการผลิต เช่น รถไถ เครื่องสูบน้ำ เครื่องพ่นยา ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เพื่อเพิ่มกำลังในการผลิต และทำให้ผลผลิตมีมาตรฐานการจัดการแบบเป็นทางการนั้นมีการจัดการอย่างมีระบบใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการผลิต

จากการสนทนากลุ่มทำให้ทราบว่าชุมชนมีการจัดการในเรื่องของพื้นที่ในการทำเกษตรแผนใหม่มีการประชุมและห้ามบุคคลในชุมชนทำการปลูกพืชที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก นอกเหนือจากพื้นที่ทำกินเดิมของตนเองห้ามขยายรุกล้ำเข้าไปในพื้นที่ป่า

3) จัดการแบบผสมผสาน

การจัดการแบบผสมผสานคือ การจัดการแบบดั้งเดิมผสมผสานกับการจัดการแบบเป็นทางการของชุมชน จากการศึกษาพบว่า การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนจะไม่มีรูปแบบที่ตายตัว จะเห็นได้ว่าบริเวณรอบๆ บ้านจะมีการปลูกพืชสมุนไพรหลาย ๆ ชนิด ทั้งที่นำมาปลูกและขึ้นเองตามธรรมชาติ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกและความต้องการใช้ โดยพิจารณาจากพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกพืชชนิดนั้นๆ การปลูกพืชสมุนไพรแบบผสมผสานระหว่างพืชหลาย ๆ ชนิดเป็นรูปแบบการจัดการพืชสมุนไพรที่ง่าย ๆ แต่มีประสิทธิภาพ จึงสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของระบบนิเวศ

การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืชที่เป็นพืชล้มลุกจากการสังเกตพบว่าในแต่ละครอบครัวจะมีการเก็บเมล็ดพันธุ์พืชต่างไว้เพื่อการเพาะปลูกในฤดูกาลต่อไป ตัวอย่างเช่น ที่บ้านของนายปีคำ หล้าแก้ว จะมีการรวบรวมเมล็ด เหง้าหรือหัว พันธุ์พืชชนิดต่างไว้ เช่น ใ้ช้ชา

(ถั่วพู) ถัอมปอง (ผักชี) ผักกาด พัก เอง (ชิง) ฮองซาอัว(กระเทียม) เป็นต้น พันธุ์พืชที่ใช้เมล็ดในการสืบพันธุ์จะเลือกเก็บเอาผลแก่ (ผลแรกของต้น) เพื่อเอาไว้ทำพันธุ์ต่อไป โดยจะเก็บไปแขวนไว้บนข่าไฟ หรือเอาตากแดด แล้วเก็บแต่เมล็ด ใส่ผ้าห่อไว้บนข่าไฟ บางบ้านก็จะนำใส่ขวดปิดให้มิดชิดเพื่อป้องกันแมลง สำหรับพืชที่เป็นหัวหรือเหง้า จะนำไปฝังไว้ในดินใต้ถุนบ้านที่น้ำเข้าไม่ถึง โดยจะขุดหลุมกว้างพอที่จะบรรจุพันธุ์พืชที่จะเก็บได้แล้วจะนำดินทรายมาใส่รองพื้น แล้วฝังพันธุ์พืชลงไปกลบด้วยดินทรายแล้วนำไม้ทับไว้อีกชั้นหนึ่ง จากการสอบถามหมอสุมไพรและชาวบ้านหลายท่านกล่าวเหมือนกันว่า การเก็บพันธุ์พืชในลักษณะนี้ได้มีการเรียนรู้จากบรรพบุรุษสืบทอดกันมาเป็นทอดๆ

การจัดการแบบผสมผสานนี้หมอพื้นบ้านหลายท่านหลายคนบอกว่าเกิดมาก็เห็นอย่างนี้ ลุงจันทร์ คำขิด หมอสุมไพร เล่าว่า “สำหรับตนเอง เวลาเข้าไปหาสมุนไพรในป่า บางครั้งก็จะนำพันธุ์พืชสมุนไพรที่ขึ้นในป่า และสามารถนำมาประกอบอาหารได้มาปลูกในบริเวณบ้านเพื่อความสะดวกเวลาต้องการใช้ “ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่มีความกลมกลืนกับระบบนิเวศในชุมชน เพื่อการบริโภคในชีวิตประจำวัน

2.3 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ภูมิปัญญาในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนแห่งนี้มีการถ่ายทอดสั่งสมต่อกันมาหลายชั่วอายุคน อันได้แก่

1) ภูมิปัญญาในด้านการปลูก การดูแลรักษา และการปกป้องพืชสมุนไพรในชุมชนแห่งนี้มีการนำพืชสมุนไพรมาปลูกบริเวณสวนใกล้บ้านหรือบริเวณชาน รวมถึงมีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรมาปลูกในแหล่งธรรมชาติ โดยการปลูกนั้นจะอาศัยหลักทางธรรมชาติของพืชนั้นๆ ดัง “บทกวีขอเผล่งหรือทา” ของชุมชนแห่งนี้กล่าวไว้ (ภาคผนวก จ) ตัวอย่างเช่น

สู่ ลอ กะ ตรือ ไช เลอะ ที่	กะ ตือ แช พา อะ ไช ชี
สู่ ลอ กะ ตรือ ไช ที กลา	กะ ตรือ แช พา อะ ไช ญา

คำแปล

ปลูกตุนลงในน้ำ ต้นตุนขยายกอ ขยายพันธุ์ออกไปเป็นสิบๆ ปลูกตุนและบอนลงในที่น้ำตื้น ต้นตุนและต้นบอนขยายพันธุ์ออกไปเป็นร้อยเป็นพัน

2) ภูมิปัญญาในด้านการเก็บสมุนไพรในการเก็บสมุนไพรมาใช้จะต้องเก็บตามวัตถุประสงค์ของการนำมาใช้ การเก็บสมุนไพรที่จะนำมาทำยาควรเก็บในวันอังคาร วันพฤหัสบดี และวันที่เกิดจตุรปราศ เพราะคนในชุมชนมีความเชื่อว่ามีสมุนไพรนั้นจะใช้ในการรักษาโรคได้ผลดีที่สุด วิธีการไปเก็บสมุนไพรควรเก็บไปข้างหน้าไม่ควรเก็บย้อนหลังเพราะเชื่อว่าเมื่อนำสมุนไพร

ไปรักษาโรคแล้วอาจทำให้ผู้ป่วยไม่หายขาดจากโรคนั้นๆ อาจกลับมาเป็นโรคนั้นได้อีก และก่อนนำสมุนไพรออกจากป่าควรมีการจัดสมุนไพรให้ครบตามที่ตำราบอกไว้

3) ภูมิปัญญาในด้านการนำมาใช้ประโยชน์ ในชุมชนปกากะญอแห่งนี้พืชสมุนไพรนับว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมากจากการศึกษาสามารถจำแนกประเภทของการนำมาใช้ประโยชน์ในแต่ละด้านดังนี้

- . การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในด้านการนำมาประกอบอาหาร
- . การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการใช้สอย
- . การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม
- . การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาโรค

ก. การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในด้านการนำมาประกอบอาหาร

หากศึกษาและวิเคราะห์ถึงวิถีในการดำรงชีวิตในด้านการบริโภคของคนปกากะญอบ้านหนองหลักแล้ว พืชที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ ทั้งในลำห้วย ในป่า ในไร่ ในนา และสวนครัวรอบๆ บ้าน พืชหลายชนิดเป็นได้ทั้งอาหารและยารักษาโรคที่มีสรรพคุณรักษาโรคต่างๆ ซึ่งคนในชุมชนนำมาใช้อยู่มากมายหลายชนิดตามฤดูกาล พืชบางชนิดขึ้นในฤดูฝน โดยเฉพาะพืชที่มีหัวและเหง้า เช่น ไพล กระชายดำ กระชายขาว เป็นต้น พืชบางชนิดขึ้นในฤดูหนาว บางชนิดขึ้นได้ดีทุกฤดู จากชนิดของพืชที่มีความหลากหลาย นำไปสู่การนำมาทำยา และการนำมาประกอบอาหารที่เป็นองค์ความรู้ซึ่งมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ชนเผ่าปกากะญอจะนำสมุนไพรมาเพื่อรักษาโรคทั่วไปแล้วยังนำมาประกอบอาหาร โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและมีการนำมาเพาะปลูกไว้ในชุมชนหรือตามธรรมชาติ ริมแม่น้ำลำ ริมธาร และในลำห้วยต่างๆซึ่งเป็นแหล่งของพืชผักชนิดต่างๆ เป็นที่รู้จักของคนในชุมชน พืชผักที่นำมารับประทานเป็นอาหาร มีสรรพคุณทางยาในตัวเอง เช่น เอ็งซ่าย (ข่า) ยาบังมะดู (ขมิ้นชัน) ดีปลี จะเขย (ตะไคร้) พริกน้อย (พริกไทยดำ) หมั่งเช่า (มะกรูด) จะค่าง (สะค้าน) ห้องหง่อซ้า (หอมแดง) เป็นต้น

ในเรื่องของการบริโภค ชุมชนปกากะญอ มีวิธีการปรุงอาหารหลายๆ รูปแบบ เช่น

(1) การต้ม เป็นการปรุงอาหารโดยใช้น้ำเป็นส่วนประกอบ เป็นกรรมวิธีการปรุงแบบง่ายๆ มีรสชาติจืด พืชที่นิยมนำมาต้ม เช่น หยั่งกาซา (มะเขือเครือ) มะแค้ว้ง (มะเขือพวง) มะน้ำ (น้ำเต้า) มะผัก (ผักเขียว, ผักทอง) ขี้เหล็ก บวบ ถั่วปี (คล้ายถั่วฝักยาว แต่สั้นกว่ามีเมล็ดใหญ่) เป็นต้น

(2) การลวก เป็นการปรุงอาหารคล้ายกับการต้มแต่เป็นการนำพืชผักใส่ลงไปในขณะที่น้ำร้อนและเดือดมาก ใช้เวลาจุ่มผักลงไปไม่นาน พืชผักที่นิยมนำมาลวก เช่น ผักหนอก (บวบก) ผักกาด ผักแคบ (ตำลึง) ผักเผ็ด ผักขม ผักสาบ ผักกูด เป็นต้น การลวกนั้น ชุมชนปกากะญอนำมารับประทานเป็นแก้ม

(3) การแกง เป็นกรรมวิธีที่ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักใช้ประกอบอาหารเป็นส่วนมาก เครื่องปรุงที่ใช้ส่วนมากจะเป็นสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาในตัวเอง เช่น เถ์ฉ่าย (ข่า) ดีปลี หัวหอม กระเทียม พริกน้อย พริก ขมิ้น เกลือ กะปิปลาทุเค็ม บางครั้งก็ใช้ปลาหรือเนื้อสัตว์ที่หาได้ในท้องถิ่นใส่ลงไปด้วย พืชผักที่นำมาแกง เช่น ผือก (ใช้ได้ทั้งหัว และส่วนใบหรือยอดอ่อนแล้วแต่ฤดูกาล) บอน ผักกูด กล้วย หน่อไม้ ผักเผ็ด ผักกาด มะหนุน ยอดมะผัก (ผักทอง) ตูณ ผักหวาน ผักบั้งส้ม ผักบั้ง เห็ด ผักเสี้ยว (ขงโค) ผักหละ (ชะอม) เป็นต้น

(4) การยำ เป็นการนำผักหลายชนิดมาต้มหรือหนึ่ง แล้วนั้นรวมกัน นำพริกแห้งพิงไฟให้หอม นำมาโขลกรวมกับข่า หัวหอม ดีปลี ใส่เกลือ กะปิ ผสมคลุกเคล้ากันแล้วนำไปจาวน้ำมัน (การเจียว) พืชผักที่นำมายำ เช่น ถั่ว มะแปบ มะเขือ เป็นต้น

(5) การตำ เป็นการนำพืชผักมาเผาไฟ หรือต้มให้สุกก่อน ใส่เครื่องปรุงเหมือนกับพริกแกง พืชผักที่นำมาทำ เช่น มะหนุน มะเขือ มะแคว้ง เป็นต้น

(6) การหลาม เป็นการปรุงอาหารที่ชุมชนปกากะญอทำมาตั้งแต่ดั้งเดิม นายปีคำหล้าแก้ว เจ้าหน้าที่ประสานงานเครือข่ายกระเหรี่ยง (ลุ่ม) เล่าให้ฟังว่า "เวลาไปไร่ก็จะตำพริกแกง หรือนำเครื่องปรุง เช่น เกลือ พริก หอม กระเทียม ตีตัวไปด้วย แล้วจะไปเก็บพืชผักที่มีอยู่ในลำห้วยมาหลามโดยใช้กระบอไม้ไผ่แทนหม้อแกงใส่น้ำ ผสมกับพริกแกง เผาไฟ การหุงข้าวก็ทำเช่นเดียวกัน"

(7) การหมก เป็นการนำเอาพืชผักและสัตว์เล็กที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น อีฮวก (ลูกอี๊ด) เขียด อีเน่ว มาผสมกับพริกแกงห่อใบตองกล้วยแล้วนำไปหมกในเตาไฟ

นอกจากกรรมวิธีในการปรุงที่กล่าวมาแล้วชุมชนปกากะญอยังนำพืชผักมากินสด ใช้เป็นกับแกล้มอาหาร โดยเฉพาะลาบดิบที่ทำมาจากเนื้อสัตว์สดๆ เช่น เนื้อวัว ควาย ไก่ กระต่าย ฟาน (แก้ง) หมู อีเหิน เป็นต้น ผักที่นำมารับประทานส่วนมากแล้วมีสรรพคุณทางยา ช่วยขับลม ช่วยกระตุ้นการไหลเวียนของเลือด ผักที่นำมากินเป็นผักแกล้มจากการบดเล่าของหมอนพื้นบ้านมีจำนวน 29 ชนิด ได้แก่ ขมิ้นขาว ผักไผ่ ต่วน ใบจันทร์ ยอดมะกอก ยอดมะยม เตียนเกลบ ใบดีปลี กระหล่ำปลี ผักกาด ถั่วฝักยาว ผักคาวตอง แตงกวา แตงปี ผักเผ็ด ใบมะมัน ใบผักแค มะแคว้งขน มะเขือแจ้ ใบเพี้ยฟาน ผักแปม ผักกระดิน มะริดไม้

จะค่าน ยอดมะปิ่น กองแกลบ ผักป้อม ผักตืด เป็นต้น จากวัฒนธรรมการบริโภคเหล่านี้เองที่นำมาซึ่งภูมิปัญญาของชนเผ่าปกากะญอบ้านหนองหลักในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรได้ในระดับหนึ่ง

ข. การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในด้านการใช้สอย

ชุมชนปกากะญอรู้จักนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการใช้สอยจนปัจจุบันควบคู่ไปกับวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบันและได้แบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

(1) ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพรของคนในชุมชน มีการสร้างระเบียบในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีพื้นที่ทั้งหมด 30,000 กว่าไร่

(2) ป่าพื้นที่ทำกิน เป็นป่าที่จัดสรรให้ทุกคนครอบครองในชุมชน ครอบครัวละประมาณ 7 - 10 ไร่ มีพื้นที่ทั้งหมด 1,000 กว่าไร่

(3) ป่าอนุรักษ์โดยสันติวิธี เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ และป่าพิธีกรรม มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 30,000 กว่าไร่

พืชสมุนไพรที่มีบทบาทและคุณค่าในการใช้สอยนั้นมีหลากหลายชนิด เช่น หมาก พลุ ไม้ก่อ ไม้หัด นำมาใช้ประกอบพิธี ชื่นขัน ชื่นครู ชม้น ส้มป่อย ดอกคำฝอย นำมาเป็นส่วนผสมของน้ำใช้รดน้ำดำหัวผู้เฒ่า ผู้แก่ ครูบาอาจารย์ที่ นับถือไม่ต้นอ่อน ใช้ประกอบพิธีเลี้ยงผีบ้านในพิธีเข้ากรรมหมู่บ้าน หญ้าคา ไม้ไผ่ ใช้ทำหลังคาบ้าน และไม้ไผ่ใช้ทำเครื่องจักสานเครื่องใช้ต่างๆ หน่อใช้ทำอาหาร ใช้เป็นอุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นไม้ที่มีความสำคัญมาก ไม้เนื้อแข็งเช่น ไม้แะ ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้สัก ไม้ตีนนก ใช้สร้างบ้านที่อยู่อาศัย และใช้ทำยารักษาโรค ต้นกล้วย ลำต้นใช้เลี้ยงหมู ทำอาหาร และใช้ทำเสตงในพิธีสงเคราะห์ ใบใช้ทำกรวยดอกไม้ ทำควก และใช้ห่อขนมเพื่อใช้ในพิธีต่างๆ ชม้น คราม คำแสด กระเจี๊ยบ ไม้ฝาง ไม้ดู่ ไม้แดง บะริดไม้ (เพกา) รากเคঁาะ บะมัน (ฝรั่ง) บะหนูน (ขนุน) เป็นพืชที่ให้สิริธรรมชาติ โดยมากแล้วจะนำมาย้อมผ้า เนื่องจากชนเผ่าปกากะญอนิยมทอผ้าใช้เอง และจากการตอบสนองความต้องการและประโยชน์ในการใช้สอยดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้พืชสมุนไพรยังคงดำรงอยู่คู่กับชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักเรื่อยมา

จากการศึกษาพบว่าในชุมชนมิได้มีการสร้างกฎระเบียบในการรักษาป่าโดยมีการประสานเครือข่ายกันระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง 4 หมู่บ้าน คือ บ้านห้วยงูสิงห์ บ้านไม้สลิ บ้านแม่แสม และบ้านหนองหลัก ร่วมกันสร้างกฎและระเบียบปฏิบัติร่วมกันดังนี้

(1) ห้ามผู้ตัดป่าบริเวณ ขุนน้ำลำห้วย เช่น ห้วยแม่ลิ ห้วยตองแดง ห้วยบ้านห่าง ห้วยแม่จาง ห้วยแม่ลา ห้วยแม่แสม โดยเด็ดขาด

(2) ห้ามผู้ใดเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าชุมชนของหมู่บ้านที่กั้นแนวเขตไว้ชัดเจน ถ้าฝ่าฝืนปรับตั้งแต่ 500 - 5,000 บาท ขึ้นไป

(3) กรณีจะนำไม้มาปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ต้องบอกกรรมการหมู่บ้านก่อน และห้ามขายบ้านเก่าที่ปลูกสร้างไว้

นอกจากการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันระหว่างเครือข่ายหมู่บ้านใกล้เคียงแล้ว ภายในชุมชนแห่งนี้ก็มีการสร้างกฎระเบียบในการอนุรักษ์และรักษาป่าชุมชนและวัฒนธรรมร่วมกันดังนี้

(1) ห้ามบุคคลภายในและภายนอกชุมชนตัดไม้บริเวณป่าชุมชนบ้านหนองหลัก ในเขตอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ได้แก่ ห้วยมะตอง ห้วยแม่ลี ห้วยบ้านท่า ห้วยตองแดง ห้ามตัดไม้ทุกชนิด โดยเด็ดขาด ถ้ามีบุคคลใดฝ่าฝืนจะมีโทษปรับตั้งแต่ 5,000 บาท

(2) ห้ามขายบ้านเก่าออกนอกบ้านหนองหลัก

(3) ห้ามบุคคลภายนอกบ้านเข้ามาหาของป่าทุกชนิดในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลัก

(4) ห้ามบุคคลภายในหมู่บ้านหรือนอกหมู่บ้านทำการล่าสัตว์ป่าในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลัก

(5) ถ้าชาวบ้านในหมู่บ้านจะตัดไม้มาสร้างบ้านใหม่จะต้องไปแจ้งกรรมการป่าชุมชนบ้านหนองหลักก่อน เพื่อพิจารณาว่าเห็นสมควรให้มีการตัดไม้มาสร้างบ้านใหม่ได้หรือไม่

(6) ห้ามบุคคลภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านทำการซื้อตปลาในเขตหมู่บ้าน ป่า และลำห้วย

(7) ห้ามขายไม้ทุกชนิดออกนอกหมู่บ้านหนองหลัก ห้ามบุคคลภายนอกหมู่บ้านตัดไม้ในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลักโดยเด็ดขาด

จากการสัมภาษณ์ นายจันทร์ คำป้อ ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองหลักในเรื่องของการดูแลรักษาป่า นอกจากการสร้างกฎระเบียบในการปฏิบัติร่วมกันแล้วยังมีการจัดตั้งกรรมการในการตรวจตราและดูแลป่าเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อตรวจสอบว่ามีการกระทำผิดหรือไม่ ปฏิบัติตามกฎหมายที่สร้างขึ้นร่วมกัน

จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร ปากะญอ จะมีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรต่างๆ ทั้งในถิ่นที่อยู่ตามธรรมชาติและนำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน โดยเฉพาะพืชสมุนไพรที่นำมาประกอบอาหารโดยพิจารณาจากธรรมชาติของพืชนั้นๆ อีกทั้งการปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผี ก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งซึ่งเป็น

ภูมิปัญญาในการจัดการพืชสมุนไพรและการคงไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชสมุนไพรในแหล่งที่อยู่อาศัยและในธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ป่าสะตือจะห้ามไม่ให้ตัดไม้ในป่าสะตือเด็ดโดยมีความเชื่อว่าไม้ในป่าสะตือแต่ละต้นคือ ส่วนหนึ่งของชีวิตเจ้าของสะตือที่นำไปแขวน เว้นเสียแต่ว่าต้นไม้ นั้นจะตายไปเอง ป่าที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้านก็เช่นเดียวกัน มีความเชื่อว่าที่ใครไปตัดไม้ในป่าที่อนุรักษ์ไว้ในการประกอบพิธีกรรมจะต้องมีอันเป็นไปอย่างไม่สมเหตุสมผล

ค. การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม

พืชสมุนไพรหลายชนิดได้มีบทบาทต่อการประกอบพิธีกรรมความเชื่อของคนในชุมชนประโยชน์ของพืชสมุนไพรด้านนี้ เป็นการพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ พืชหลายชนิดชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการขับไล่สิ่งชั่วร้าย การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีของคนในชุมชน ใบลาทั้งลำ เป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งที่ชุมชนถือเป็นไม้มงคลดีสิทธ์และใช้ในการประกอบพิธีกรรม งานศพ การเลี้ยงผีเครือญาติ ซึ่งในการนำใบลาทั้งลำ มาประกอบพิธีกรรม มีข้อห้ามหรือเงื่อนไขในการใช้ คือ ต้องนำมาใช้ครั้งละ 2 ใบ ถ้านำมาเกิน มีความเชื่อจะทำให้พิธีนั้นไม่ศักดิ์สิทธิ์และไม่เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ ใบหนาด และหญ้าปิ่นปัก จะนำมาใช้ป้องกันผีและไล่ผีตามความเชื่อ ไม้มะเดื่อใช้ทำแดรและต้นกล้วยใช้ทำสะตวง (ทำจากกากกล้วย มีลักษณะเป็นสีเหลือง) เพื่อประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านและส่งเคราะห์คนที่มีอาการเจ็บป่วย ขมิ้น ผักส้มป่อย และดอกคำฝอย จะใช้ผสมน้ำเพื่อใช้ในพิธีรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในวันปีใหม่ หรือวันสงกรานต์ หรือเมื่อสำเร็จจากการเรียนวิชาต่างๆ เช่น การเรียนหรือสอบต๋อตำราสมุนไพร ตำราปืบนวด ตำราคาถาเป่า ต้นไผ่ไร่อ่อน นำมาประกอบพิธีเลี้ยงผีบ้าน ต้นอ้อย ต้นกล้วย ขนุน นำมามัดติดกับเสาเอกของบ้านตอนสร้างบ้านหรือปลูกบ้านใหม่ ซึ่งมีความเชื่อว่าต้นอ้อยให้ความหวาน ต้นกล้วยให้ความชุ่มเย็น ขนุนช่วยเกื้อหนุนผู้ที่อยู่อาศัยให้ได้อยู่ดีกินดี ไม้สลี (ต้นโพธิ์) ต้นไทร ใช้ในพิธีสืบชะตา เชื่อว่าช่วยอุ้มชูดวงชะตาไม่ให้ดวงชะตาตก จ ากบทบาทและคุณค่าของพืชที่กล่าวมาไม่ได้มีไว้เพื่อบำบัดความเจ็บป่วยอย่างเดียว แต่มีความสำคัญในการประกอบพิธีทางประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ บทบาทดังกล่าวจึงนำไปสู่การอนุรักษ์และการคงอยู่ของพืชสมุนไพรจากความหลากหลายของพืชอาหารและยา

กล่าวโดยสรุปแล้วการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนพบว่า การจัดการแบบผสมผสานเป็นการจัดการที่เกิดจากระบวนการเรียนรู้ที่ได้รับจากการกล่อมเกลாதงสังคมโดยผ่าน ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และประสบการณ์จริงในการดำเนินชีวิตที่

บรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นทอดๆ ผ่านการบอกเล่า การคิด การทดลอง การนำไปใช้ ส่วนรูปแบบการจัดการแบบเป็นทางการนั้นพบว่า ทั้งทางภาครัฐและเอกชนได้เข้าไปส่งเสริม สนับสนุน โดยผ่านการอบรม สัมมนา และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การรับรู้ข่าวสาร ข้อมูลต่างๆ ทำให้ชุมชนรู้จักกับเทคโนโลยีสมัยใหม่

ง. การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในด้านการรักษาความเจ็บป่วย

1. วิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย

1.1 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเสียขวัญ

ความเชื่อเรื่องการเสียขวัญของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก เชื่อว่าในตัวของคนเรา มีขวัญ 32 ขวัญ และจำทำการนำขวัญของเด็กทารกแรกเกิดไปฝากกับ ต้นไม้โดยผ่านประเพณีที่เรียกว่า “ปาสะดือ” ความเจ็บป่วยของคนเกิดขึ้นเมื่อ “ขวัญตกหาย” สาเหตุเกิดจากการสะดุ้งตกใจ เชื่อว่าขวัญออกจากร่างกาย จะทำให้เกิดอาการ “กวง” (คล้ายกับ เป็นบ้า) ปวดเมื่อย เหนื่อยอ่อน กินข้าวกินน้ำไม่ได้ การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จาก การดูหมอเมื่อ วิธีแก้จะต้องไปช้อนเอาขวัญ โดยจะมีสิ่งของประกอบการช้อนขวัญ คือ “กล้วย 1 แก่น อ้อย 1 ก้อม ข้าว 1 ปั้น ผ้ายไหมมือ ม้ายาว 1 วา 1 อัน และหิง (สวิง) 1 อัน” วิธีการเอาขวัญคืนมา ให้คนป่วย จะไปทำในสถานที่ ที่หมอเมื่อตกหาย โดยเอาไม้ไปเคาะที่พื้นดินและช้อนเอาขวัญ เข้าในสวิง และกล่าวคำว่า “มาเน้อสามสิบสองขวัญวันนี้มาร้องเรียกเอาขวัญของ...(คนป่วย).....จากที่นี่ ไปยังหอเฮือน กับเนื้อกับตัว” แล้วลากไม้มาจากที่ช้อนขวัญมาถึงบ้านคนป่วย จะใช้ไม้เคาะที่บันไดบ้านและกล่าวคำว่า “ มาเน้อสามสิบสองขวัญมาอยู่กับหอกับเฮือนสะลิดี้นอนอยู่ดีมีสุข” แล้วจะใช้ผ้ายมัดที่ข้อมือของผู้ป่วย ผู้ที่จะประกอบพิธีได้จะต้องเป็นผู้ที่มี คาถาอาคม

1.2 การเจ็บป่วยจากผีทำ

1) ผีเจ้าป่าเจ้าเขาและผีน้าดิบ “เป็นผีน้าที่ไหลออกมาจากดอยที่น้ำ ปะเกยแห้ง” สาเหตุเกิดจากการเข้าไปในป่าแล้วเวลากินน้ำไม่ขอเจ้าที่เจ้าทางที่นั่น อาการของ ผู้ป่วยจะมีอาการที่เรียกว่า “เป็นเหงา เป็นสิ่ง” การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จาก การดูหมอเมื่อ วิธีแก้จะต้องนำเครื่องเซ่น ประกอบด้วย” เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 คู่ “ นำไปเซ่นไหว้ หรือในท้องถิ่นเรียกว่า ไปเลี้ยงผี คนที่จะประกอบพิธีได้จะต้องเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้อาวุโส ที่มีคาถาอาคมในชุมชนบ้าน หนองหลักเช่น ลุงคำ ตาดี นายเลอะ รีมา

2) ผีตายโหง เป็นผีที่มีการตายไม่สมเหตุสมผล “ตายถูกเป็นฆ่าเป็นยิง” การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จากการดูหมอเมื่อ อาการของผู้ป่วยส่วนมากจะเจ็บหู เจ็บตา ทำอย่างไรก็ไม่หาย วิธีแก้ จะต้องนำเครื่องเช่น ประคบด้วย “เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 คู่” นำไป เช่นไหว้ หรือในท้องถิ่นเรียกว่าไปเลี้ยงผี คนที่จะประคบพิธีได้จะต้องเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือ ผู้อาวุโส ที่มีคาถาอาคม ในชุมชนบ้านหนองหลัก เช่น ลุงคำ ตาดี นายเลอะ รีมา

1.3 การเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิด

โดยมากแล้วเกิดกับเด็กเล็ก หรือเด็กทารก อาการเจ็บป่วย “บ่กินข้าว กินน้ำ ปวดเมื่อย ตัวร้อน” การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จากการดูหมอเมื่อ วิธีแก้ จะทำสะตวง ใส่แกงส้ม แกงหวาน (ประกอบด้วย ใบป่าเชือก ใบป่าหั่ว บ่านาว บ่ากรูด ส้มป่าโอ ใส่พริก ใส่เกลือ นำมา ผสมกัน) ข้าวดำข้าวแดง ไข่เป็ดและก้อนหิน บั้รูปคน 2 คน กอดกันนำฝ้ายมัดแล้วโยงไป มัดที่คอคนป่วย ทำพิธีแล้วใช้มีดตัดฝ้ายนั้น คนที่จะทำพิธีนี้ได้ต้องเป็นคนที่มีความคาถาอาคม ในชุมชน หนองหลักนี้ผู้ที่ประคบพิธีนี้ คือ นายศรี อุดกำ

1.4 ปู่แถมแม่แถม

ในชุมชนนี้มีความเชื่อว่า ปู่แถมแม่แถมเป็นเทวดาที่อยู่บนฟ้าเป็นผู้ที่ ส่งคนเรามาเกิดเมื่อถึงคราวเจ็บป่วย มีความเชื่อว่าก่อนที่ปู่แถมแม่แถมจะส่งมาเกิดนั้นได้สัญญา ว่า เมื่อถึงเวลาจะส่งเครื่องเช่นสังเวทไปให้ จึงเตือนหรือทวงถามด้วยการทำให้เจ็บป่วยด้วย อาการครั่นเนื้อครั่นตัว เป็นต้องเป็นผอม บ่หยากข้าวบ่หยากน้ำ การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จากการ ดูหมอเมื่อเครื่องเช่นประคบด้วย การทำสะตวงกว้างยาวปอดсок (วัดเอาศอกของคนป่วย) ใส่แกงส้มแกงหวาน 12 ปูน (กอง) แล้วทำพิธีที่บ้าน เรียกปู่แถมแม่แถม มารับเอาของไป คนที่จะทำพิธีนี้ได้ต้องเป็นคนที่มีความคาถาอาคม ในชุมชนหนองหลักนี้ผู้ที่ประคบพิธีนี้คือ นายศรี อุดกำ

1.5 ความเจ็บป่วยเกิดจากดวงจะดำ (ดวงชะตา)

ในชุมชนบ้านหนองหลัก เชื่อว่าคนเราเมื่อถึงคราวดวงจะดำตก ก็ จะเกิดอาการเจ็บป่วย “เป็นจะดำหักจะตาแตก” อาการเจ็บป่วยของคนดวงจะดำตก จะมีอาการ “อยากให้อะไร อยากอ้อ” การวินิจฉัยก็จะรู้ได้จากการดูหมอเมื่อ จะต้องแก้ไขด้วยวิธี “ส่งเคราะห์หรือ สืบจะดำปู่จาเตียน” ซึ่งประกอบด้วย พิธีกรรม 2 อย่าง หากเป็นการรักษาพยาบาลเบื้องต้นก่อน ก็จะทำพิธีส่งเคราะห์โดยจะทำสะตวงมีแกงส้มแกงหวาน 12 ปูน มีช่อขาว ช่อแดง และปั้นรูป

ปราศรัยที่เกิดได้ และให้ผู้ที่มีคาถาอาคมในชุมชนเป็นผู้ประกอบพิธี ในชุมชนบ้านหนองหลัก คือ ลุงศรี อุดก่า หากอาการเจ็บป่วยไม่เบาบางลงก็จะทำพิธีสืบชะตา ซึ่งประกอบด้วย ไหม้งามหลวง 3 ง่าม ยาวปอวา ไหม้งามน้อย คู่อายุ ให้นับเผื่อ 2 - 3 ง่าม ไหม้งาม 2 เล่ม กัง 4 อัน (กังในที่นี้มีลักษณะคล้ายคันโกธนู แต่มีสายประกอบด้วย ลวดเงิน 1 อัน ลวดคำ 1 อัน หมากพลู 1 อัน เทียน 1 อัน แล้วไปนิมนต์พระที่วัดมาเป็นผู้ประกอบพิธี ทั้งนี้การประกอบพิธีได้นั้นขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของหมอเมื่อ

1.6 ความเจ็บป่วยจากความไม่สมดุลของธาตุในร่างกาย

ในชุมชนบ้านหนองหลัก เชื่อว่าคนเรามีธาตุในร่างกาย 4 ธาตุ ลักษณะอาการของคนขาดธาตุ คือ ผอมแห้งแรงน้อย “สาบอะหยั่งก็เหม็นไปหมด” การวินิจฉัยจะทำโดยจับที่ข้อมือเพื่อตรวจสอบดูธาตุ ความเจ็บป่วยนี้จะยึดเอาร่างกายเป็นจุดวิเคราะห์ความบกพร่องของร่างกาย วิธีแก้ไขก็จะนำเอาสมุนไพรชนิดต่างๆ มาเยียวยาเพื่อสมดุลของร่างกาย

2. การตีความหรือการวินิจฉัยความเจ็บป่วย

หมอพื้นบ้านจะเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและมักจะมาขอความช่วยเหลือเมื่อยามเจ็บป่วย การตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วยมักมีการประกอบพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์สื่อพลังอำนาจที่เหนือกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไป มีพิธีกรรมเสี่ยงทายหาสาเหตุความเจ็บป่วย มีพิธีกรรมการเสี่ยงทาย วิเคราะห์หาสาเหตุความเจ็บป่วยดังนี้

2.1 การเสี่ยงทายจากกรวยดอกไม้ที่ญาติผู้ป่วยนำมาเป็นวิธีการหนึ่งที่หมอพื้นบ้านในชุมชนปากกระดุกแห่งนี้ได้นำมาเพื่อสืบค้นหาสาเหตุ และพยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตประจำวันล่วงหน้า ลุงศรี อุดก่า เป็นผู้ชำนาญการของชุมชน หากในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียงมีผู้ที่ได้รับความเจ็บป่วยก็จะนำ กรวยดอกไม้ รูป 4 ดอก ข้าวตอก และเงินขึ้นตั้ง 20 บาท มาหา ลุงศรี อุดก่า พิธีการเสี่ยงทายจะเริ่มด้วย การท่องคาถาแล้วพิจารณาจากกรวยดอกไม้ที่นำมา แล้วถามวันเดือน ปี ที่เกิด จนครบรอบแล้วดูตำราปัสสา (ปัสสา หมายถึง หนังสือ ตำราที่เขียนไว้ในกระดากสา) ประกอบ

2.2 การทำนายโดยจับที่ข้อมือผู้ป่วยเพื่อตรวจดูธาตุต่างๆ ในร่างกายเป็นการวินิจฉัยการเจ็บป่วยแบบญาณทัศนะ การที่จะทำการวินิจฉัยแบบนี้ได้นั้นต้องผ่านการเรียนรู้จากปัสสา และต้องอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นเวลาอันยาวนาน

ภาพที่ 4 การเสี่ยงทายของหมอเมื่อจากการวยดอกไม้ที่ญาติผู้ป่วยนำมา

3. วิธีการรักษาพื้นบ้านของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก

วิธีการรักษาพื้นบ้านของชุมชนปกากะญอแห่งนีมีการรักษาที่ผสมผสานกัน

ตามความชำนาญของหมอพื้นบ้านที่ทำการรักษาวิธีการที่ชุมชนปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบันมีอยู่ 3 วิธี อันได้แก่

3.1 การรักษาด้วยสมุนไพร เป็นการรักษาด้วยการใช้สมุนไพรทั้งพืชและสัตว์มาประกอบกัน เป็นการรักษาตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น หรือร่างกายเกิดการไม่สมดุลของธาตุทั้ง 4 ที่ประกอบด้วย ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งการรักษาด้วยสมุนไพรดังกล่าวต้องอาศัยหมอพื้นบ้านที่มีความชำนาญการ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่หลากหลายไปตามตำราที่ตนเองได้เรียนรู้ สืบทอดและผ่านการทดลองมา หากเป็นปัจเจกแล้วการใช้สมุนไพรส่วนมากจะเป็นการใช้สมุนไพรเชิงเดี่ยว เช่น ใช้ ฟูเลยแก้เจ็บท้อง ท้องอืด ใช้ขมิ้นทาแก้คัน เป็นต้น

3.2 การรักษาด้วยพิธีกรรม การรักษาด้วยวิธีนี้เป็นการสื่อสารระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดกฎเกณฑ์ได้จึงอาศัยพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อสารระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ เมื่อมีการวินิจฉัยความเจ็บป่วยจากหมอเมื่อจะต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้นหมดไป พิธีกรรมดังกล่าวประกอบด้วย

1) พิธีกรรมส่งเคราะห์หีบลับชะตา เป็นการรักษาตามความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมา การส่งเคราะห์เป็นการลดหรือบรรเทาความเจ็บป่วยให้เบาบางลง หรือทำการสืบลับชะตา การจะประกอบพิธีกรรมได้นั้นขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของหมอเมื่อ

2) พิธีกรรมเลี้ยงผีหรือการเซ่นไหว้ การประกอบพิธีเซ่นไหว้เพื่อบำบัดความเจ็บป่วย ซึ่งในชุมชนมีความเชื่อว่า มาจากความไม่พอใจของผี หรือการล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ จารีตประเพณี และความเชื่อ การไม่ได้บอกกล่าวการกระทำของตนเอง เช่น การไปกินน้ำที่โน่ป่า การเข้าไปตัดไม้ การไปนอนในป่า การนำไปกินอาหารบริเวณที่ผิอยู่ ผีจึงกลั่นแกล้ง

3) พิธีกรรมช้อนขวัญหรือสู่วขวัญ เป็นการรักษาพยาบาลที่ช่วยฟื้นฟูสภาพจิตใจอยู่บนความเชื่อที่ว่าขวัญของคนเรานั้นมี 32 ขวัญ เมื่อขวัญใดขวัญหนึ่งหล่นหายไป ก็จะทำให้ร่างกายเจ้าของอ่อนแอ เกิดการเจ็บป่วย

3.3 การรักษาด้วยคาถาอาคม เป็นการรักษาโดยการใช้คาถาอาคมเสกเป่า เช่น การเสกเป่าลงในน้ำมนต์ แล้วให้คนป่วยดื่มกิน อาบ และประพรมศีรษะ หรือโบหน้า การเสกเป่าลงบนแผลเช่นแผลที่ผ่านการผ่าตัด แผลมีดบาด แผลผูกฟอง มะเอ็ง และการเสกเป่าเพื่อไล่ผี ซึ่งในชุมชนมีความเชื่อว่า เมื่อเด็กเล็กร้องไห้ งอแงในตอนกลางคืน ก็จะไปขอให้หมอคาถาเป่า มาปลุกเสกเป่าคาถาลงในข้าวสารแล้วหว่านไปรอบบริเวณบ้านเพื่อไล่ผี

ภาพที่ 5 สะตวงที่คนในชุมชนใช้ประกอบพิธีตามความเชื่อเมื่อเสร็จพิธีแล้วจะนำไปแขวนตามรั้วบ้านในชุมชน

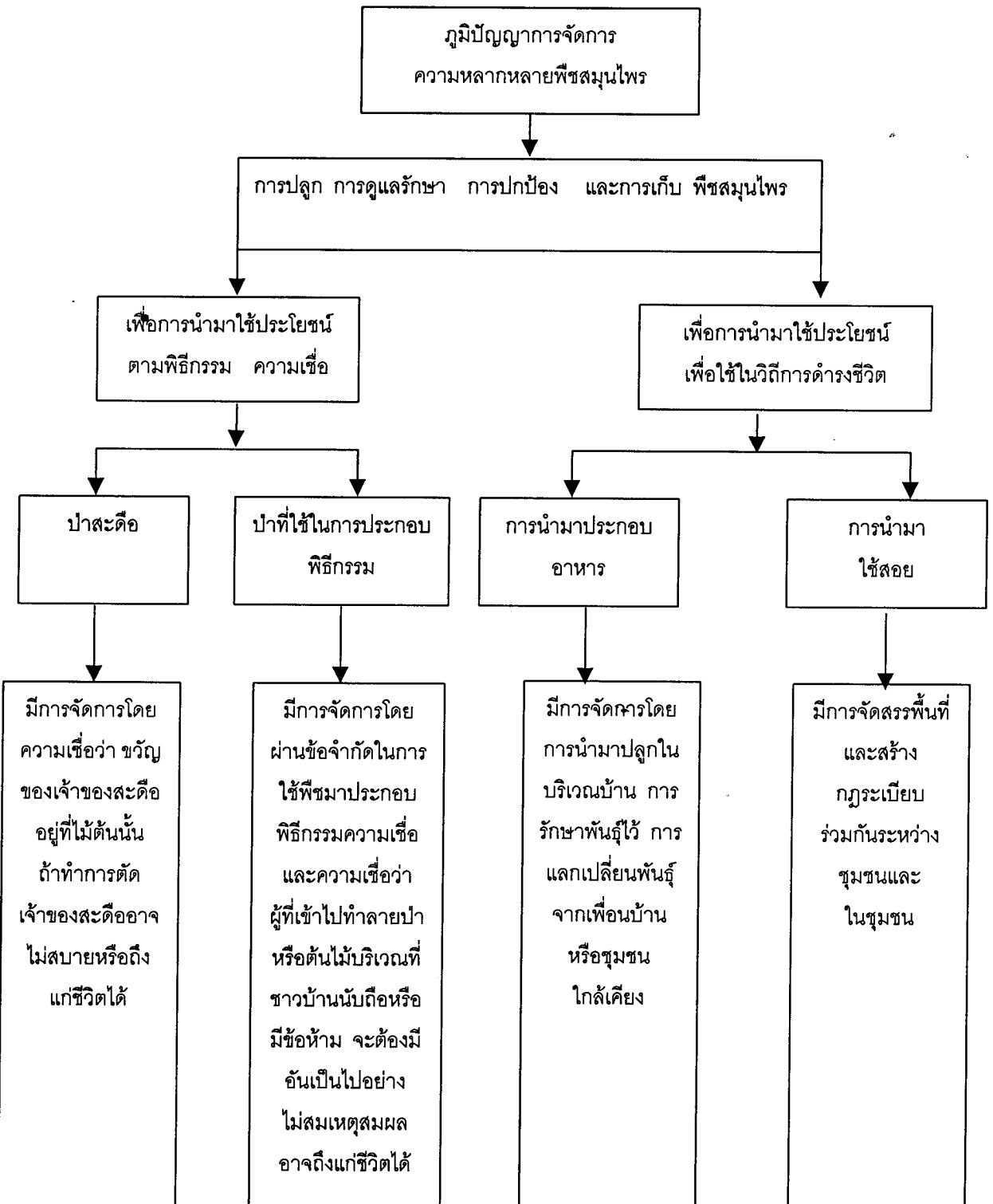
จะเห็นได้ว่าชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักมีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย การตีความหมาย และวิธีการบำบัดความเจ็บป่วย ซึ่งได้รับการสั่งสม สืบทอด และพัฒนาจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นแบบแผน จารีตประเพณีของตนเอง วิธีการบำบัดความเจ็บป่วยที่ดำรงอยู่เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมความเชื่อ การตีความหมาย หรือการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและวิธีการบำบัดแบบพื้นบ้าน จึงมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันภูมิปัญญาของชุมชน นำไปสู่การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ในธรรมชาติที่ตนเองพึ่งพาในการยังชีพ ทั้งอาหาร การใช้สอย และการนำมาใช้ประโยชน์ตามพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ บนวิถีคิดผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่เป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ และนำไปสู่การจัดระเบียบของชุมชนเพื่อให้เกิดความสมดุล

พืชสมุนไพรไม่ได้เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นมาอย่างลอยๆ หากแต่เป็นภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการเรียนรู้ สืบทอดมายาวนาน ที่ผ่านวิถีคิด วิถีทดลอง เพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพ ซึ่งส่งผลกระทบต่ออนุรักษ์พืชสมุนไพรเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของตนเองและคนรุ่นต่อไป วิถีชีวิตในการดำรงชีพของชนเผ่าปกากะญอบ้านหนองหลัก เป็นพื้นที่อยู่บนความสัมพันธ์กับระบบนิเวศท้องถิ่นที่ล้อมรอบไปด้วยภูเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีเขตติดต่อกับป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร พืชสมุนไพรอยู่หลากหลายชนิด ไม้ที่พบส่วนใหญ่เป็นไม้เบญจพรรณ และพืชที่พบส่วนใหญ่สามารถจัดจำแนกได้เป็นพืชล้มลุกและพืชยืนต้น คนในชุมชนปกากะญอแห่งนี้ได้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรทางชีวภาพในท้องถิ่นเพื่อการพึ่งพาตนเองและการยังชีพของคนในท้องถิ่น ทั้งเรื่องของอาหาร ยารักษาโรคและการใช้สอยต่างๆ พืชผักพื้นบ้านจึงเป็นอาหารและยารักษาโรคที่สำคัญ เช่น ผักหวานป่า ผักหวานบ้าน ผักบุ้งล้ม ผักกูด ไขมันปูเล่ย์ ข้าว ตะไคร้ ผักเผ็ด พริกน้อย (พริกไทยดำ) ดีปลี เป็นต้น ชาวบ้านได้นำพืชผักเหล่านี้มาประกอบอาหารและใช้รักษาความเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือน และเครือญาติ มีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพในระดับครอบครัว ส่งผลให้คนในครอบครัวรู้จักชนิดของสมุนไพรที่ใช้ในการดูแลสุขภาพตนเองในเบื้องต้นมีการถ่ายทอดความรู้อย่างต่อเนื่อง จากลูกสู่หลานรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นสิ่งที่เกิดจากการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรทางชีวภาพที่ขึ้นอยู่ในระบบนิเวศเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน

พืชที่มีอยู่ในท้องถิ่นโดยมากแล้วมีสรรพคุณทางยาในตัวเอง ซึ่งวิธีการบริโภคในลักษณะต่างๆ การมีพืชหลากหลายชนิด หลากหลายพันธุ์กรรม ทำให้เกิดการบริโภคที่หลากหลายรูปแบบ แม้พืชชนิดเดียวกันก็มีการบริโภคที่ต่างรูปแบบกัน ตามช่วงเวลาและฤดูกาล ลักษณะการบริโภคพืชผักแต่ละชนิดเป็นการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืช

เพราะการที่คนในชุมชนมีการบริโภคที่หลากหลายรูปแบบ ย่อมแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของพืชนั้นๆ ต่อวิถีชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมการบริโภคจึงเป็นรูปแบบหนึ่งในการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพราะพืชสมุนไพรส่วนหนึ่งเป็นพืชที่คนในชุมชนได้นำมาใช้ในการบำบัดความเจ็บป่วย จากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านผู้ที่ไปเก็บสมุนไพรมาใช้ ทำให้ทราบว่าประเภทและชนิดของพืชสมุนไพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันไม่มีความแตกต่างไปจากเดิม เพียงแต่ว่าพืชสมุนไพรบางชนิดต้องเข้าไปเก็บในป่าที่ไกลไปจากเดิม เพราะมีการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกและพื้นที่อยู่อาศัย คนในชุมชนยังพึ่งพาสมุนไพรในการดำรงชีวิต ทั้งด้านการนำมาประกอบอาหารและการนำมาเป็นยารักษาโรค และนำมาใช้สอยในด้านต่างๆ การใช้สมุนไพรในชุมชนมีการใช้หลากหลายวิธีการดังนี้

- 1) การกินสด เช่น การนำใบฝรั่งบ้านมาเคี้ยวกินเมื่อมีอาการปวดท้อง ท้องเสีย หรือนำเอาเหง้าปูเลย (ไพล) มากินแก้ปวดท้อง เป็นต้น
- 2) การฝน เป็นการนำเอาสมุนไพรทั้งแห้งและสดมาชูบน้ำแล้วฝนกับก้อนหินแล้วดื่มกินน้ำเวลาเจ็บป่วย
- 3) การแช่น้ำดื่ม เป็นการนำสมุนไพรมาแช่แล้วดื่มกินน้ำ และนำมาล้างหน้า ประพรมศีรษะ
- 4) การต้มอาบ เป็นการนำสมุนไพรมาต้มแล้วนำมาอาบให้ทั่วตัว
- 5) การฮ่ม (การรมไอน้ำ) เป็นการนำสมุนไพรทั้งสดและแห้งมาใส่หม้อต้มตั้งไฟจนเดือดและเกิดไอน้ำแล้วให้ผู้ป่วยนั่งสูดไอน้ำโดยใช้ผ้าคลุมโปงเพื่อให้ได้รับไอน้ำอย่างเต็มที่
- 6) การดองเหล้า เป็นการนำสมุนไพรตากแห้งหรือสดนำมาดองในเหล้า
- 7) การจุ่ม (ประคบ) เป็นการนำสมุนไพรมาโขลกรวมกันแล้วห่อด้วยผ้านำไปนึ่งหรือลนที่ไอน้ำร้อนแล้วนำมาประคบบริเวณที่เจ็บป่วย
- 8) การพอกทาหรือการโปะ เป็นการนำสมุนไพรสดๆ มาโขลกแล้วนำมาพอกหรือโปะบริเวณที่เจ็บป่วย
- 9) การบดเป็นผง เป็นการนำสมุนไพรมาตากแห้งแล้วนำมาบดเป็นผงไว้กิน หรือชงกับน้ำอุ่นดื่มกิน
- 10) การปั้นเป็นลูกกลอน เป็นการนำสมุนไพรมาตากแห้งแล้วบดให้ละเอียดผสมน้ำปั้นเป็นก้อนเล็กๆ

แผนภูมิที่ 2 ลักษณะภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

ตอนที่ 3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

การสืบทอดภูมิปัญญาส่วนใหญ่แล้วมีกระบวนการรับรู้ เรียนรู้ และสั่งสมองค์ความรู้ จากบรรพบุรุษผ่านระบบเครือญาติ บุคคลในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดไว้ใจได้ เช่น ไม่ทำเรื่องเสื่อมเสียชื่อเสียงต่อวงศ์ตระกูลโดยเป็นลูกศิษย์หรือบุคคลที่มีการแสวงหาความรู้เรื่องยาสมุนไพรและนำเอาสมุนไพรมาทำการรักษาจนเห็นผลเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักได้ดำเนินการเป็นขั้นตอนดังนี้

3.1 การรับรู้ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

เกิดจากการที่คนในชุมชนได้รู้ ได้เห็นการปฏิบัติโดยผ่าน การดูแลรักษาสุขภาพ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีในการดำรงชีวิต เนื้อหาที่ได้รับรู้ และเรียนรู้ ในเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการ การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการ ความหลากหลายของพืชสมุนไพร และการใช้ประโยชน์ กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

เนื้อหาดังกล่าวนี้นี้ไม่มีการบรรจุไว้ในการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่เจือปนอยู่ในวิถีการปฏิบัติของวิถีชีวิตประจำวัน เทศกาล และพิธีกรรมต่างๆ ของชาวปกากะญอ คนที่รู้มากคือ คนที่อยู่ใกล้ชิดกับบทบาทหน้าที่นั้นๆ เช่น บทบาทการเป็นแม่บ้าน หมอเมือง ผู้ป่วย ผู้อาวุโส และบรรพบุรุษ เป็นต้น ส่วนบุคคลที่รู้น้อย คือ บุคคลที่มีบทบาทรองลงมาในสังคมก็จะได้รับการซึมซับในลักษณะของการกล่อมเกลாதงสังคม และอาจทำหน้าที่บอกเล่าสืบทอดภูมิปัญญานั้นต่อไป

3.2 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอด

เกิดจากประสบการณ์ช่วยปฏิบัติ การเข้าร่วมประกอบพิธีกรรม ตามประเพณี ค่านิยม และความเชื่อในชุมชน

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการใช้พืชสมุนไพรและนำไปสู่การจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรในชุมชนปกากะญอพอสรูปได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

- 1) กระบวนการเรียนรู้ และการถ่ายทอด ในลักษณะของการใช้สมุนไพรในระดับ

ครอบครัว จากบิดามารดาถ่ายทอดสู่ลูกหลาน โดยการสอนให้ไปเก็บต้นสมุนไพร บอกวิธีเก็บ บอกลักษณะทางกายภาพของพืชสมุนไพรนั้นๆ บอกแหล่งที่มา วิธีการนำมาใช้ในการรักษาโรค เพื่อนำมารักษาตนเองและคนในครอบครัว ตัวอย่างเช่น

ลุงใหม่ เกษไทย หมอสมุนไพร ประจำหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญ ในการวิจัยครั้งนี้ เล่าว่า ตนเองได้รับการเรียนรู้และรับรู้ ความรู้ด้านสมุนไพรจากบิดา ด้วยการทดลองนำมารักษาตนเองจนหายขาด สืบเนื่องจากตนเองไปทำไร่แล้วปวดเอว บิดาบอกชนิดของพืช วิธีการเก็บ การใช้ให้และให้ตนเองนำมาปฏิบัติ ขณะเก็บยาต้องถือสังขะจะ คือ เมื่อออกเดินทาง ไปเก็บยาแล้ว ต้องตั้งใจออกไปเก็บ และต้องเก็บได้เฉพาะวันอังคารเท่านั้น

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะของการใช้สมุนไพรในระดับครอบครัว ผู้ให้ ได้แก่ บิดา มารดา ผู้รับ ได้แก่ สมาชิกในครอบครัวเนื้อหาในการถ่ายทอด บอกลักษณะทางกายภาพของพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ บอกแหล่งที่มา บอกสรรพคุณของสมุนไพร วิธีการใช้ และการบำรุงรักษาพืชสมุนไพรเพื่อการมีใช้ต่อไปข้างหน้า เช่น การปลูก การขยายพันธุ์ ทั้งในแหล่งธรรมชาติและการนำมาปลูกใกล้บ้านโดยสร้างสรรค์และจำลองลักษณะของพืชตามแหล่งธรรมชาติ เป็นต้น สื่อในการถ่ายทอดการใช้สมุนไพร ระดับครอบครัว ในชุมชนโดยมากแล้วเป็นการปฏิบัติให้เห็น หรือให้ปฏิบัติไปพร้อมๆ กันในลักษณะการช่วยเหลือหรือเป็นลูกมือซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบไม่รู้ตัวมากกว่าการสอนโดยตรงในการใช้สมุนไพร จะมีการนำระบบความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง ในระดับครอบครัว เช่น สตรีที่เป็นประจำเดือน หรือ ตั้งครรภ์จะไม่ให้ไปเก็บสมุนไพรเป็นอันตราย เพราะเชื่อว่า จะทำให้สมุนไพรที่นำมาไม่ขลังและศักดิ์สิทธิ์ และจะทำให้สมุนไพรนั้นตายและสูญพันธุ์ในที่สุด ความเชื่อ เรื่องของวันการไปเก็บสมุนไพรต้องเก็บวันอังคาร หรือวันสำคัญเช่นวันพญาวันในประเพณีสงกรานต์ หรือวันที่เกิดจันทร์ปราคา ซึ่งชุมชนปกากะญอแห่งนี้บอกว่าเป็นวันที่เก็บสมุนไพรแล้วจะมีสรรพคุณดีที่สุด ในการรับรู้ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพในระดับครอบครัวจะมีการรับรู้ผ่านการใช้ดูแลสุขภาพของคนในครอบครัว และเกิดการเรียนรู้เมื่อตนเองต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นผลเกิดการสั่งสมองค์ความรู้และกลายเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับครอบครัวสืบต่อมา

2) กระบวนการเรียนรู้ และการถ่ายทอด ระหว่างหมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยซึ่งมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรผ่านตัวยาที่เป็นสมุนไพร แต่ละชนิดจากการไปปรับการรักษาโรคจากหมอพื้นบ้าน และบางครั้งก็ได้รับการถ่ายทอดจากการไปขอคำปรึกษาและจดจำชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคนั้นและเดินทางไปเก็บสมุนไพรเองตามป่าที่มีพืชสมุนไพร

ลุงสุขดา สุวรรณ หอมสมุนไพรประจำหมู่บ้านอีกท่านหนึ่งเล่าว่า การเก็บพืชสมุนไพรมาใช้ต้องคำนึงถึงพิธีที่ทำสืบต่อกันมา ในเรื่องของการเก็บพืชสมุนไพรต้องคำนึงถึงส่วนของสมุนไพรที่จะนำมาใช้ เช่น ลำต้น ใบ ราก ผล และสิ่งที่ควรคำนึงถึงที่จะขาดไม่ได้ นั่นคือความศักดิ์สิทธิ์ของยา เวลาไปเก็บต้องดู วันเดือนปี ข้างขึ้น ข้างแรม ถ้าเป็นวันเสีย หรือวันที่ในชุมชนมีความเชื่อว่าเป็นวันไม่ดี เช่น วันเนาในประเพณีสงกรานต์ ก็จะไม่ไปเก็บ และจะถือว่ายาที่ไปเก็บไม่ศักดิ์สิทธิ์ ใช้รักษาโรคไม่ได้ผล วันที่ถือว่าเป็นวันดีและยาที่ไปเก็บยามามีความศักดิ์สิทธิ์ คือวันข้างขึ้นหรือวันอังคารและวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพญาวันในประเพณีสงกรานต์ และวันสำคัญอื่นๆ การเก็บยาต้องเก็บให้ครบทุกอย่างตามตำราที่รู้มาและเก็บให้เสร็จสิ้นภายในวันเดียว การเก็บยาให้เดินเก็บสมุนไพรไปข้างหน้าเรื่อยๆ ห้ามเก็บตอนขากลับ มีความเชื่อว่าการนำยานั้นมารักษาแล้วถ้าหายจากโรคจะทำให้กลับเป็นโรคนั้นๆ อีกจะไม่หายขาด

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะของการใช้สมุนไพร ระหว่างหมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย ผู้ให้ ได้แก่ หมอเมือง หรือหมอพื้นบ้าน ผู้รับ ได้แก่ ผู้ป่วย ญาติผู้ป่วย เนื้อหาในการถ่ายทอด ก่อนนำสมุนไพรมารักษาหมอพื้นบ้านจะทำการท่องคาถาอาคมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และเป็นการระลึกถึงครูอาจารย์ และนำสมุนไพรให้ผู้ป่วยไปรักษาเมื่อผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยนำไปรักษาแล้วเห็นผลก็จะกลับมาของสูตรยาจากหมอพื้นบ้าน ในลักษณะที่เสนอตัวเป็นศิษย์มีพิธีการยกครู และแบบไม่เป็นศิษย์โดยการจดจำและนำไปทดลองปฏิบัติสื่อในการถ่ายทอดการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านเป็นการนำสมุนไพรมาปฏิบัติ และทดลองใช้ให้เห็นผล และมีการเสนอตัวขอเป็นศิษย์ หรือการจดจำจากการนำญาติมารักษา แล้วนำไปทดลองปฏิบัติ ในการใช้สมุนไพร จะมีการนำระบบความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง ในส่วนของหมอพื้นบ้าน เช่น ความเชื่อ เรื่องของ การมารักษาเมื่อรักษาหายแล้วคนไข้ที่ได้รับรักษาจนหายแล้วหรือญาติ ต้องกลับมาดำหัว หมอพื้นบ้าน เพราะมีความเชื่อว่าจะไม่ปฏิบัติเช่นนั้น หมอพื้นบ้านจะอยู่ไม่สบาย การไปเก็บสมุนไพรก็จะปฏิบัติเช่นกันคือ ต้องเก็บวันอังคาร หรือวันสำคัญเช่นวันพญาวันในประเพณีสงกรานต์ หรือวันที่เกิดจันทรุปราคา ซึ่งชุมชนปากกะญอแห่งนี้บอกว่า เป็นวันที่เก็บสมุนไพรแล้วจะมีสรรพคุณดีที่สุด ในการรับรู้ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพของหมอพื้นบ้านจะมีการรับรู้ผ่านการรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งผู้ป่วยและญาติผู้ป่วยเกิดการเรียนรู้เมื่อตนเองต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นผลเกิดการสั่งสมองค์ความรู้และกลายเป็นความรู้ติดตัวสืบต่อมา ในบางครั้งผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยก็จะมาขอยกครูเสนอตัวขอเป็นศิษย์เนื่องจากเกิดความเลื่อมใสและกลายเป็นหมอพื้นบ้านในเวลาต่อมา

3) กระบวนการเรียนรู้ และการถ่ายทอด โดยผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยที่เคยได้รับการรักษาแล้วได้ผลและบอกสืบต่อๆ กันไป จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งหรือจากชุมชนไปยังชุมชนใกล้เคียง

กระบวนการเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญาในลักษณะของการใช้สมุนไพรโดยผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยที่เคยได้รับการรักษาแล้วได้ผล ผู้ให้ ได้แก่ ผู้อาวุโส หมอพื้นบ้าน ปิศาจมารดา ผู้รับ ได้แก่ ลูก หลาน ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน เนื้อหาในการถ่ายทอด บอกสรรพคุณของสมุนไพร วิธีการใช้ การบำรุงรักษาพืชสมุนไพรเพื่อการมีใช้ต่อไปข้างหน้า การปลูก การขายพันธุ์ ทั้งในแหล่งธรรมชาติและการนำมาปลูกใกล้บ้าน โดยสร้างสรรค์และจำลองลักษณะของพืชตามแหล่งธรรมชาติ โดยผ่านระบบความเชื่อ ค่านิยม และระบบอาวุโส สื่อในการถ่ายทอดการใช้สมุนไพร เป็นการนำมาดูแลรักษาสุขภาพในเวลาที่เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย การปฏิบัติให้เห็น หรือให้ปฏิบัติไปพร้อมๆ กันในลักษณะการช่วยเหลือหรือเป็นลูกมือซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบไม่รู้ตัวมากกว่าการสอนโดยตรง เป็นการเรียนรู้รับรู้ตามอรรถาธิบายในการใช้สมุนไพร จะมีการนำระบบความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ความเชื่อเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ เรื่องของวันที่ไปเก็บสมุนไพร หรือวันสำคัญ ซึ่งชุมชนปกากะญอแห่งนี้ออกว่าเป็นวันที่เก็บสมุนไพรแล้วจะมีสรรพคุณดีที่สุด ในการรับรู้ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยจะมีการรับรู้ผ่านการใช้ดูแลสุขภาพ และเกิดการเรียนรู้เมื่อตนเองต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นผลเกิดการสังสมองค์ความรู้และกลายเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาในเวลาต่อมา

3.3 ขั้นตอนและกระบวนการในการถ่ายทอด และสังสมองค์ความรู้

กระบวนการในการถ่ายทอด และสังสมองค์ความรู้ มีขั้นตอนการถ่ายทอดองค์ความรู้ดังนี้

1) การถ่ายทอดตามประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เช่น การทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างบ้าน ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม การเกิดของเด็กทารก (ป่าสะดือ) ซึ่งกล่าวมาแล้วในตอนที่ 1 และบทกวี หรือ “ทา” ซึ่งเป็นบทเพลงพื้นบ้านที่เป็นรูปแบบการถ่ายทอดปรัชญาในการดำเนินชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ (ภาคผนวก ฉ) และระบบเครือญาติบุคคลในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดเข้าใจได้ เช่น ไม่ทำแบบเสนอดัวเป็นศิษย์ ผ่านพิธีกรรมของพิธีการยกครู ตัวอย่างเช่น นายใหม่ โก๊ะไทย เล่าว่า “ ตนเองเรียนรู้การรักษาโรคด้วยการเป่าเนื่องจากตนเองเข้ารับการผ่าตัดลำไส้แผลเกิดอาการอักเสบ จึงทำพิธีขึ้นครูกับลุงของตนเองด้วย

เงิน 33 บาท ดอกไม้สีแดง และเทียน 1 คู่ และเรียนรู้เรื่องการรักษาโดยการเป่าคาถารักษา แผล จนค้นพบกับตนเองและเกิดความเชื่อ ว่าการรักษาด้วยคาถาอาคมสามารถรักษาแผลได้”

2) การถ่ายทอดโดยการฝึกปฏิบัติ เป็นกระบวนการถ่ายทอดที่ศิษย์และครูฝึกปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน โดยไม่มีหลักสูตรที่เป็นลายลักษณ์อักษร ใช้วิธีการเรียนรู้ตามอรรถาธิบาย ไม่ได้กำหนดระยะเวลาในการจบหลักสูตร ซึ่งเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต “ยิ่งเรียนยิ่งรู้ ยิ่งเรียนยิ่งขลัง”

บทบาทของบุคคลในชุมชน เช่น ชันคูหรือเจ้าพิธี หมอพื้นบ้าน หมอเมื่อ (หมอตุ) และผู้อาวุโส บิดา มารดา มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา การเรียนรู้ และถ่ายทอดเมื่อสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติเกิดการเจ็บป่วย เมื่อมีการเจ็บป่วยเล็กน้อย ก็จะใช้พืชสมุนไพรรักษา เช่น เมื่อเด็กเล็กไม่สบายมีไข้ตัวร้อน ก็จะใช้ พาสะมือ (สระแห่น) มาทุบหรือโขลกโปะที่กระหม่อมเด็กเพื่อช่วยลดไข้ เมื่อถูกยุงกัดก็จะใช้ ยาบังมะดู (ขมิ้นชัน) ทาบริเวณที่ยุงกัด เมื่อมีอาการท้องอืดก็จะใช้ ปูหลุย (ไพล) มาต้มแล้วใช้น้ำดื่มกินแก้อาการท้องอืด เป็นต้น แต่ถ้าหากเป็นการเจ็บป่วยที่รุนแรงเกินกว่าที่จะทำการรักษาเบื้องต้นได้ก็จะไปพึ่งพาหมอ ยาพื้นบ้านเป็นผู้รักษา บางครอบครัวก็จะทำการรักษาควบคู่ไปกับการรักษาด้วยยาตำราหลวงจากสถานือนามัย

การไปเก็บสมุนไพรมารักษาเบื้องต้น ถ้าผู้ใหญ่ หรือพ่อแม่ไม่สามารถไปเก็บเองได้ก็จะใช้เด็กที่โตแล้วพอรู้จักต้นพืชชนิดนั้นๆ ไปเก็บพืชสมุนไพรที่ต้องการใช้บริเวณบ้าน หรือไปขอจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง การไปเก็บสมุนไพรดังกล่าวก็จะเป็นการเรียนรู้ สืบทอด ชนิดของพืชสมุนไพร และสรรพคุณทางยาของสมุนไพรไปในตัว วิธีการดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา ที่เกี่ยวกับพืชสมุนไพรวิธีหนึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชุมชนแห่งนี้ ซึ่งไม่ได้แยกการเรียนรู้และการถ่ายทอดด้วยวิธีการศึกษาเหมือนระบบการศึกษาในปัจจุบันหากแต่เป็นการถ่ายทอดและสืบทอดการเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรมความเชื่อประสบการณ์ตรง เป็นกระบวนการผลิตซ้ำองค์ความรู้และเป็นการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต

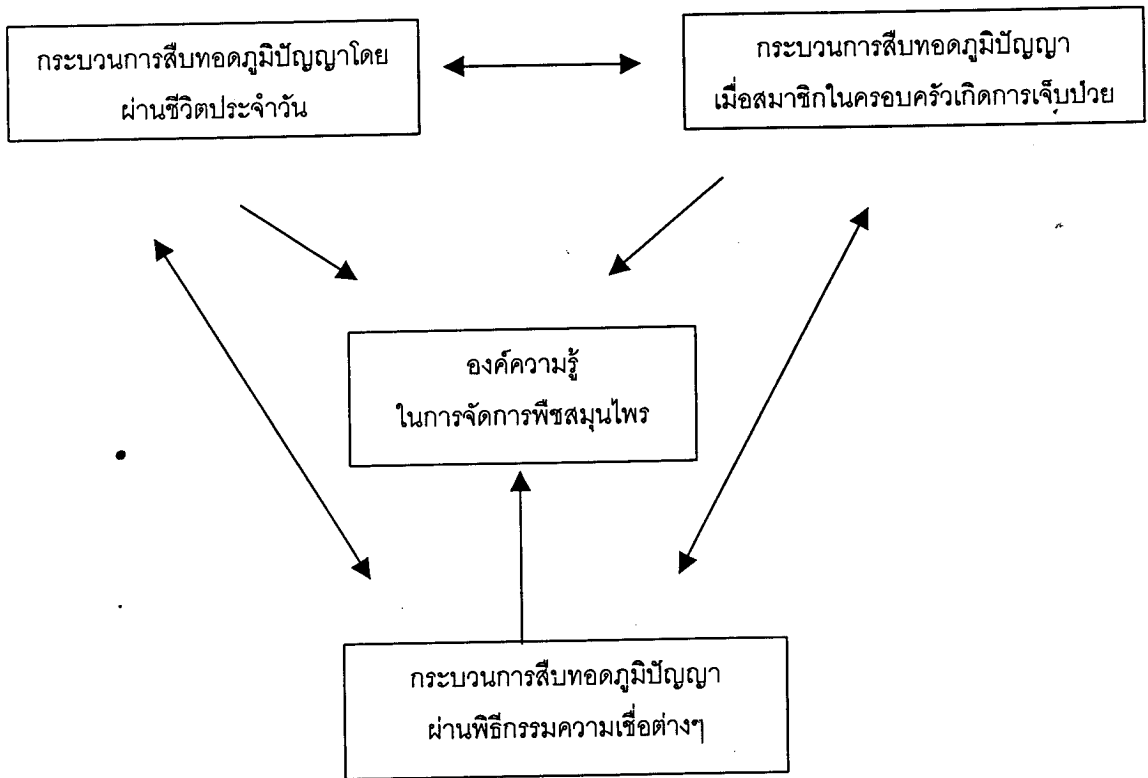
ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นกระบวนการการมีส่วนร่วมระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้สืบทอดในรูปแบบเดิมนั้นเป็นการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันมีการพบปะแลกเปลี่ยนระหว่างหมอพื้นบ้านกับกลุ่มผู้ใช้และกลุ่มผู้สนใจมีการปฏิบัติให้เห็นและเห็นผลจากการใช้สมุนไพร ผู้รู้จะเป็นผู้คอยแนะนำตักเตือนในเรื่องของการเก็บสมุนไพร การขยายพันธุ์เพื่อให้สมุนไพรมีความคงอยู่ วิธีการใช้ในการรักษาโรค ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดจะเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองแต่รูปแบบใหม่ที่มีการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ นอกชุมชนการใช้สื่อในการถ่ายทอดมีหลายรูปแบบ เช่น การเรียนรู้จากตำราหรือสื่อวิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น ทำให้ระบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้ถ่ายทอด

และผู้สืบทอดและมีข้อผิดพลาดหลายๆ ด้าน ชื่อสมุนไพรบางชนิดมีชื่อเรียกต่างไปจากท้องถิ่นที่ใช้เรียก ทำให้เข้าใจยากไม่สามารถเก็บสมุนไพรเหล่านั้นมาทำยาได้ ในชุมชนบ้านหนองหลักยังไม่มีบุคคลใดได้รับใบประกอบโรคศิลปะจากกระทรวงสาธารณสุข

พืชสมุนไพรมิได้ตอบสนองต่อการเป็นพืชที่ใช้รักษาความเจ็บป่วยแต่เพียงอย่างเดียวแต่ยังมีประโยชน์คุณูปการ จึงทำให้มีการปลูกพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ที่เกิดจากการสรรค์สร้างและจำลองแบบมาจากการขึ้นของพืชตามธรรมชาติ จากการศึกษาพืชสมุนไพรในระบบนิเวศรอบๆ บ้านพบว่ามีการนำพืชมาปลูกไว้ผสมละเล้ากันไปมาที่เป็นไม้เลื้อยก็จะปลูกให้เลื้อยขึ้นลำต้นไม้ยืนต้น พืชที่ไม่ต้องการแสงมากก็จะปลูกไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่พืชบางชนิดก็จะปลูกไว้บนชานบ้าน การเก็บสมุนไพรมาใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ชนิด และลักษณะของพืชด้วย เช่น พืชบางชนิดกินได้เฉพาะผล บางชนิดกินยอดอ่อน บางชนิดกินดอก บางชนิดใช้กินได้เกือบทุกส่วนขึ้นอยู่กับความต้องการใช้

จากการศึกษาพบว่าในชุมชนบ้านหนองหลักมีการรณรงค์ร่วมกันอนุรักษ์พืชสมุนไพรและส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรที่อยู่ตามธรรมชาติอย่างประหยัดและทำการขยายพันธุ์สมุนไพรบางชนิดที่หายากและนำมาปลูกไว้รอบๆ บ้าน สมุนไพรบางชนิดที่ขึ้นตามฤดูกาลก็จะมีการกันพื้นที่ไม่เข้าไปใช้พื้นที่นั้นๆ ในการเพาะปลูกพืชอื่น การเสาะแสวงหาพืชสมุนไพรที่หายาก จะคำนึงถึงสภาพแวดล้อมของพืชสมุนไพรสมุนไพร ซึ่งพืชสมุนไพรบางชนิดไม่สามารถนำมาขยายพันธุ์ได้ต้องขึ้นเองตามธรรมชาติก็จะทำการช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูและขยายพันธุ์เพิ่มให้คงอยู่ตลอดไป

จากการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรที่เป็นอาหารและยาพบว่า ในระบบครอบครัวและระบบเครือญาติ จะเป็นการจัดการตามระบบนิเวศ ได้แก่ สวนบริเวณรอบๆ บ้าน นา ไร่ ตามป่ารอบๆ หมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชอาหารและยา เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบ และวิธีการดำรงไว้ซึ่งความยั่งยืนของความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรในชุมชนปากะญอบ้านหนองหลัก จากการศึกษาและสังเกต แม้ความเป็นอยู่ของแต่ละครอบครัวจะมีความคล้ายคลึงกันในการจัดการพืชสมุนไพรที่เป็นอาหารและยาแต่ยังมีความแตกต่างกันซ่อนเร้นอยู่ รสนิยมในการบริโภคและความชอบในการบริโภคของคนในชุมชนจะแตกต่างกัน บางบ้านชอบนำพืชผักสมุนไพรมากินเป็นผักสดแกลัมน้ำพริก ลาบ บ้างก็ชอบนำมาแกง บ้างก็นำมาต้ม นึ่งหรือลวกแกลัมน้ำพริก พืชที่ชอบบริโภคก็จะนำมาปลูกไว้บริเวณบ้านของตนเอง หากต้องการพืชชนิดอื่นที่ไม่ได้ปลูกไว้ เมื่อถึงเวลาที่ต้องการใช้ก็จะขอแบ่งปันพืชชนิดนั้นจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือเครือญาติ

แผนภูมิที่ 3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการพืชสมุนไพร

การเรียนรู้และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่ผ่านการใช้ชีวิตประจำวันเพราะพืชสมุนไพรไม่ได้มีคุณค่าทางยาในการบำบัดความเจ็บป่วยอย่างเดียว แต่พืชสมุนไพรมีประโยชน์และคุณค่าหลากหลายด้าน ตามที่กล่าวมาข้างต้น เช่น คุณค่าทางอาหาร คุณค่าในการใช้เป็นไม้มุงคดไม้ประดับ ใช้ในการประกอบพิธีกรรมความเชื่อ และใช้สอยในด้านต่างๆ พืชที่ใช้เป็นอาหารนั้นมีประโยชน์ทางยารักษาโรคด้วย

การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรมโดยตรงหรือโดยอ้อม ผู้มีบทบาทด้านนี้คือหมอพื้นบ้าน หรือผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หรือในครอบครัว เป็นการประกอบพิธีในระดับครอบครัว เช่น การเลี้ยงผีเอือนหรือผีต้นตระกูลหรือเจ้าผี การเลี้ยงผีบ้านหรือการเข้ากรรมหมู่บ้าน เป็นกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ซึ่งสมุนไพรมิได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นยารักษาโรคโดยตรง แต่หากมีบทบาทด้านความเชื่อที่เชื่อว่าสมุนไพรบางชนิดนั้นๆ สามารถป้องกัน บัดเป่า ขับไล่สาเหตุแห่งความเจ็บป่วย เช่น การป้องกันผีร้าย การส่งความชั่วร้ายออกจากตัวผู้ป่วย เป็นต้น

ในชุมชนบ้านหนองหลักหม้อพื้นบ้าน เป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดถือว่าเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรของชุมชน การเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาของหม้อพื้นบ้านบ้านหนองหลัก จะขอลำถึงหม้อสมุนไพร 3 ท่านคือ นายจันทร์ คำชิด นายใหม่ โก๊ะไทย และนายปืด วังมา เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

นายจันทร์ คำชิด ได้เล่าว่า ตนเองเริ่มมีความสนใจเกี่ยวกับสมุนไพรและได้เรียนรู้จากพ่ออ้อย จึงติดตามพ่ออ้อยไปเก็บสมุนไพรจากป่า และจดจำต้นสมุนไพรชนิดนั้นๆ ไว้ และนำมาทดลองปฏิบัติและรักษาญาติของตนเองจนได้ผล ในการออกไปเก็บสมุนไพรจะมีความเชื่อว่า ให้เดินทางเก็บไปข้างหน้าเรื่อยๆ ไม่ให้หวนมาเก็บข้างหลัง เชื่อว่าคนที่เจ็บป่วยจะกลับมาป่วยอีก ลุงจันทร์ได้พาผู้ศึกษาพร้อมกับนายปืดคำ หล้าแก้ว เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมออกไปสาริตการเก็บสมุนไพร สมุนไพรที่ลุงจันทร์พาไปเก็บคือ ยาแก้ปวด หรือโรคไต คือต้นสะเปาลม การเก็บ จะเก็บเอากิ่ง ก้าน และใบ โดยจะเก็บเอาส่วนที่ไม่แก่และไม่อ่อนจนเกินไป ก่อนออกจากป่าจะนำสมุนไพรมาจัดเป็นกองๆ ทั้งหมด 7 กอง ลุงจันทร์บอกว่า ถ้าอยากรู้ว่ายานั้นรักษาได้ผลหรือไม่ ต้องต้มกินให้ครบ 7 วัน ถ้ากินครบ 7 วันแล้วหาย ถือว่าสมุนไพรนั้นมีคุณภาพใช้รักษาโรคนั้นได้ดี นอกจากนั้นลุงจันทร์ ยังบอกต้นสมุนไพรที่นำมารักษาโรคนี้คือ ต้นหว้าคู่ ต้นหว้าซึ่งพังไฉะ นำมาตากแห้งแล้วต้มกิน และยารักษาโรคนี้คือ ตำรายาหนึ่งคือ รากหญ้าคา ต้นก้องเกลบ และน้ำเต้าน้ำ นำมาต้มรวมกัน การสืบทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการพืชสมุนไพร มิได้มีแต่ลุงจันทร์เท่านั้นที่รู้ แต่ยังมีเพื่อนบ้านและบุคคลในชุมชนที่เคยป่วย หรือมีญาติเคยป่วยเป็นโรคนี้รู้จักสมุนไพรชนิดนั้นๆ บางบ้านจะนำมาปลูกไว้ใกล้ๆ บ้าน

นายใหม่ โก๊ะไทย ได้เล่าให้ฟังว่าตนเองได้สืบทอด ตำรายารักษาโรคนี้และยาแก้ปวดแหว จากบิดา เนื่องจากตนเอง ไปทำไร่กับบิดาแล้วเกิดอาการปวดแหว บิดาได้บอกชื่อพืชสมุนไพรให้ และบอกว่าให้ไปเก็บยาในวันอังคาร และเก็บมาให้ครบทุกชนิด ในวันเดียวห้ามไปแหวที่อื่น ให้นำสมุนไพรที่เก็บได้มาตากแห้งแล้วนำมาต้มกิน ประกอบด้วยสมุนไพรดังนี้ หญ้าควยง เปลือกเพกา หว่าคู่ (เป็นพืชที่อยู่ในลำห้วยไม่สามารถบอกชื่อทั่วไปได้) นำมาตากแห้งและต้มกับข่าเปลือกข้าวเจ้า 1 หยิบมือ ตำรายารักษาแก้ปวดแหวอีกตำรายาหนึ่งประกอบด้วย ข้าวเจ้าเปลือก เม็ดฝ้าย ไม้ฝาง นำมาต้มรวมกันแล้วต้มกิน ปัจจุบันนายใหม่ โก๊ะไทยเป็นหม้อพื้นบ้านที่คนในชุมชนและนอกชุมชนให้ความเชื่อถือ มีสูตรยาสมุนไพรเป็นที่ยอมรับ นายใหม่ โก๊ะไทย บอกว่าตนเองสืบทอดภูมิปัญญาด้านการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคจากประสบการณ์ตรงที่นำมารักษาตนเอง

ลุงปืด วังมา ได้เล่าว่าตนเอง เรียนรู้และสืบทอดการใช้สมุนไพรต่างๆ ในการรักษาโรค เนื่องจากว่าตนเองป่วยขออดแอต จึงเดินทางไปเก็บยาสมุนไพรกับหมอสมุนไพรจตุรชา นิด วิธีการเก็บและสอบถามวิธีการใช้ นำมาทดลองใช้กับตนเองจนเห็นผล เช่น ยาแก้มะโสก หรือยาแก้ปวดเอว และยาลมมะเอ็งคุด การไปเก็บยาจะยึดหลักปฏิบัติคล้ายกับ ลุงจันทร์ และ นายใหม่ คือจะไปเก็บยาในวันอังคารและเก็บไปข้างหน้าเรื่อยๆ จะไม่เก็บย้อนหลัง เพราะเชื่อว่า จะกลับมาเป็นโรคเดิมอีก

ตำรายาแก้ปวดเอว และแก้มะโสก ของ ลุงปืด ประกอบด้วย รากไม้แดง รากไม้ฝาง อ้อยสลายควาย ไม้หางแดง ไม้ดู่เครือ มะเขือแจ้เครือ เครือทองกลบ ข้าวจ้าว เปลือก (นำมาต้มหรือดองเหล้า)

ตำรายาแก้ปวดเอว ประกอบด้วย รากระงัวรี้ว รากเป่าหลวง รากเป่าน้อย รากเป่าทองแดง รากหญ้าหัดบิ่น ข้าวเปลือกจ้าว นำมาต้มรวมกัน

ตำรายาลมมะเอ็งคุด ประกอบด้วย ไม้ส้าว รากหนาด ไม้เหมือกแดง ไม้กระจาว ไม้ลักลาย ต้นห้วนหมู ขางหัวหมู นำมาฝนรวมกันใช้ทาหัว หรือนวด

จะเห็นได้ว่ากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาแท้จริงแล้วเป็นการรับรู้ เรียนรู้ จากการจากการบอกเล่าของผู้รู้ ตำรา และจากประสบการณ์การพบเห็นการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรจากคนรอบข้าง หรือการนำมารักษาตนเองโดยตรงจากการศึกษาส่วนมากแล้วเป็นการสืบทอดจากประสบการณ์ตรงที่ตนเองได้รับและเห็นผลจากการใช้สมุนไพร

ตอนที่ 4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

ผู้วิจัยได้จำแนก ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร ออกเป็น 2 ด้าน คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกแสดงรายละเอียดตามลำดับดังนี้

4.1 ปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

การประกอบประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ ของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักประกอบด้วยพิธีต่างๆ ดังนี้ พิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างบ้าน ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม การเกิดของเด็กทารก

(ป่าสะดือ) ซึ่งกล่าวมาแล้วในตอนที 1 และบทกวี หรือ “ทา” (ภาคผนวก จ) ซึ่งเป็นบทเพลงพื้นบ้านที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชนเผ่าปกากะญอที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร ประกอบกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของคนในชุมชนมีความเอื้ออาทร มีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และคอยช่วยเหลือร่วมกันแก้ไขปัญหซึ่งกันและกัน ทุกคนในชุมชนจะรู้จักคุ้นเคยกันทุกบ้าน

ซึ่งส่งผลให้ชุมชนปกากะญอแห่งนี้ยังคงยึดถือและปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม ผสมผสานกับควบคู่ไปกับสิ่งใหม่ๆ ที่เข้าสู่ชุมชนในในชุมชนยังมีการนับถือเรื่องหมอผีและหมอผี และยังคงปฏิบัติตามประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เมื่อเกิดเรื่องอันเป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเรื่องของการเจ็บไข้ได้ป่วย ภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรนั้นจะดูความเหมาะสมหลายๆ ด้าน เช่น ลักษณะดิน ฟ้า อากาศ น้ำ และสภาพแวดล้อม ที่เหมาะต่อพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ หมอพื้นบ้านนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีความสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดจึงมีบทบาทมากต่อการอนุรักษ์และขยายพันธุ์พืชสมุนไพรภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรเป็นองค์ความรู้ของชุมชนที่ได้รับการเรียนรู้และสืบทอดกันมายาวนาน องค์ความรู้เหล่านี้มีการรับรู้เรียนรู้ การค้นคว้าทดลองใช้สืบทอดผ่านมาหลายชั่วอายุคน

วิถีปฏิบัติและเป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้

วิถีปฏิบัติของชุมชนปกากะญอในชุมชนปกากะญอแห่งนี้ครอบคลุมเครือญาติ มีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น มีการช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยคือ องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับวิธีการรักษาเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วย เช่น การทำนายหรือคาดเดาสาเหตุของการเจ็บป่วยจาก หมอผี ความเชื่อจากการรักษาด้วยคาถาอาคม และการรักษาโรคจากองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร โดยเฉพาะกลุ่มผู้อาวุโส หมอพื้นบ้านที่เป็นที่เคารพของลูกหลานจะมีบทบาทสูงในการแนะนำวิธีการรักษาความเจ็บป่วย องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการพืชสมุนไพร จึงมีการเรียนรู้และถ่ายทอดผ่านสถาบันครอบครัวและเครือญาติ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนแห่งนี้ยังอยู่บนความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ การทำไร่ทำนายังมีการเอามือเอารวัน หรือเรียกตามภาษากระเหรี่ยงที่นี้เดิมว่า “มาโตะมาภา”

ภาพที่ 6 การการเอามือเอววัน หรือ “มาโดะมากา”

เป้าหมายของการนำภูมิปัญญามาใช้ในการดำรงชีวิตมากกว่าที่จะทำเป็นอาชีพ จากปัจจัยหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะเรื่องของเศรษฐกิจที่รัดตัวทำให้คนในชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในชุมชนปกากะญอซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์แบบชาวบ้าน เพราะว่าองค์ความรู้ดังกล่าว ได้ผ่านวิธีคิดและมีการทดลองใช้ มีการค้นคว้าว่าวิธีการไหนที่ได้ผลดี และพืชชนิดไหนนำมารักษาความเจ็บป่วยแล้วหายป่วย ก็จะได้รับการบอกเล่าและสืบทอดต่อกันมายังชนรุ่นหลัง

4.2 ปัจจัยภายนอก

4.2.1 ความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่

ความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักหลายๆ ด้าน ได้แก่ 1) การพัฒนาการคมนาคมของหน่วยงานภาครัฐ 2) การให้โอกาสทางการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น 3) การได้ข่าวสารจากสื่อ วิทยุ โทรทัศน์ 4) การรักษาพยาบาลการให้บริการทางสาธารณสุข 5) การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เช่น ข้าวโพด มันฝรั่ง ยาสูบ เป็นต้น

จากการได้รับความเชื่อและค่านิยมสมัยใหม่ส่งผลให้ชุมชนมีการตัดถนนเข้าสู่ชุมชนหลายเส้นทางทำให้การสัญจรไปมาสะดวกมากกว่าเดิมมีเส้นทางเข้า - ออก จากหมู่บ้านหลายเส้นทาง ยากแก่การปกครอง การให้โอกาสทางการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นจากการสนทนาพูดคุยกับเยาวชนพบว่าเยาวชนในชุมชนอายุต่ำกว่า 20 ปีที่ไปศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น

แต่เรียนไม่จบแล้วกลับมาอาศัยอยู่ในชุมชนจะไม่ค่อยเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม มองเห็น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเป็นสิ่งล้าสมัย งบประมาณไม่น่าเชื่อถือ ในทางกลับกันเยาวชนที่ไม่ ศึกษาค้นคว้าสำเร็จกลับมีความคิดความใส่ใจที่จะสืบสานภูมิปัญญา ประเพณี พิธีกรรม ความ เชื่อ ไว้กับชุมชนต่อไปดังเช่น คุณป้าหาล้าแก้ว ผู้ให้ข้อมูลหลัก การได้ข่าวสารจากสื่อ วิทยุ ที่วี ส่งผลให้คนในชุมชนนำเอาวัฒนธรรมด้านต่างๆมาประยุกต์ใช้ เช่น พิธีขึ้นบ้านใหม่ งานบวช ก็จะมี การนำเอาดีดโก้นกเพ็ญที่มาสวด การรักษาพยาบาลการให้บริการทางสาธารณสุข เป็นผล ทำให้สตรีมีครรภ์ในชุมชนไปคลอดที่โรงพยาบาล และการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เช่น ข้าวโพด มันฝรั่ง ยาสูบ เป็นต้น

4.2.2 วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่

วิถีปฏิบัติสมัยใหม่ได้แก่ การได้รับข่าวสารจากสื่อต่างๆ การได้รับการ ส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกที่มีผลทำให้วิถีการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่นตามพิธีกรรมความ เชื่อลดลง แต่ยังคงสภาพของพิธีกรรมความเชื่อไว้ ตัวอย่าง เช่น “ป้าสะตือ” จากการ เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ทำให้ทราบว่า ในปัจจุบันไม่ได้มีการนำสะตือเด็กทารกไปแขวนไว้ใน ป้าสะตือ เพราะว่า ปัจจุบัน การสาธารณสุขและการให้บริการ การดูแล แก่หญิงตั้งครรภ์ ทัวถึงส่งผลให้หญิงมีครรภ์ไปคลอดลูกที่โรงพยาบาล จากการสอบถาม นางปู้ด ปู้ดแค หมอ ต้าแยประจําชุมชนปกากะญอแห่งนี้ทราบว่า ปัจจุบันตนเองไม่ได้ทำคลอดให้หญิงมีครรภ์เลย แม้แต่คนเดียวเพราะหญิงมีครรภ์ทุกคนไปคลอดที่โรงพยาบาล จึงส่งผลให้ไม่สามารถขอสายรก หรือสะดือของทารกที่เกิดมาแขวนที่ป้าสะตือของหมู่บ้านได้ เพราะการขอสายรกมาจาก โรงพยาบาลมันยุ่งยาก ลุงหล้า ตาแก้ว พูดว่า “หมอดีโฮงยามันบอกว่าถ้าจะเอาสะดือละอ่อน ปักบ้านต้องเขียนหนังสือขอมาก่อน เขาเขียนหนังสือบ่เก่งอ่านกับใช้ได้ “ ลุงหล้า ตาแก้ว และ ลุงปู้ดลุย โก๊ะไทย ยังเล่าต่ออีกว่า “ป้าสะตือบ้านเขามีอยู่ ไผ่บ่กล้าเข้าไปตัด ไปพันหอกเขาแล้ว ตาย นับถือมันเป็นบ้านเก่า ไผ่ไปตัดไปพันตึงได้ปักบ้านเก่า”

ในชุมชนแห่งนี้ “พลังชุมชน” มีผลทำให้ สภาพแวดล้อมและ วิธีการดำเนิน ชีวิตซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าปกากะญอกับระบบนิเวศ องค์ความรู้และการเห็นคุณค่าที่มี ต่อการเจ็บป่วยและพืชสมุนไพร กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวจึงเป็นมิติความสัมพันธ์ ของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ในชีวิตการเรียนรู้ และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้พืชสมุนไพร และการจัดการพืชสมุนไพรเพื่อให้มี ความคงอยู่และมีใช้ต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืน

พลังชุมชนในที่นี้หมายถึง ความสามารถในการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่จะร่วมกันสร้างกฎปฏิบัติร่วมกันในการ อนุรักษ์ ปกป้อง วิถีวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่จะมีส่วนในการทำให้วิถีทางวัฒนธรรมดั้งเดิมถูกรักษาหรือสูญหายไปจากชุมชนปกากะญอแห่งนี้ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อเป็นเหมือนกฎเกณฑ์พื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก ส่วนปัจจัยภายนอกเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อการเรียนรู้และการ43สืบทอดประเพณีพิธีกรรมความเชื่อให้คงอยู่ปฏิบัติแม้ว่าจะมีการบูรณาการ ระหว่างวัฒนธรรมใหม่ๆ ร่วมด้วยก็ตาม การดำรงและคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ยังไม่สูญหายไปจากชุมชน

โดยสรุปแล้วจะเห็นได้ว่าชุมชนชาวปกากะญอบ้านหนองหลักมีวัฒนธรรมประเพณีที่ผสมผสานทั้งความดั้งเดิมกับองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างลงตัว มีภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรตามแบบฉบับของชาวบ้านเองมีผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้านที่ทำหน้าที่สืบทอดภูมิปัญญาและมีเป้าหมายของการนำภูมิปัญญามาใช้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน อันเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่สนับสนุนส่งเสริมการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักได้อย่างสมดุล และยั่งยืนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากปัจจัยภายนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นค่านิยม วิถีปฏิบัติที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนปากกะญอ: กรณีศึกษาบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน เป็นการศึกษาที่มุ่ง ค้นคว้าวิจัย กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่มีการสืบทอดกระบวนการเรียนรู้จากอดีตถึงปัจจุบันของชุมชนปากกะญอบ้านหนองหลัก มีวัตถุประสงค์ 3 ประการดังนี้ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปากกะญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม จังหวัดลำพูน 2) เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชนเผ่าปากกะญอ 3) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชนเผ่าปากกะญอ โดยใช้การศึกษาในเชิงคุณภาพกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านหนองหลัก จำนวน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหมอพื้นบ้าน และกลุ่มผู้รับการถ่ายทอด

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 บริบทชุมชน

บ้านหนองหลักเป็นชุมชนในชนบทและมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางชีวภาพ โดยเฉพาะพืชสมุนไพรในท้องถิ่น ประชากรเป็นชาวเขาเผ่าปากกะญอ (กระเหรี่ยง) ตั้งรกรากถิ่นฐานเป็นระยะเวลายาวนาน คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นให้ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพากัน มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ประเพณีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับป่าและพืช เช่น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างบ้าน ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี และคาถาอาคม

วิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพืชสมุนไพรประเพณีการเรียกขวัญคืนจากต้นไม้ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกิด เป็นต้น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเจริญเติบโตของพืชสมุนไพรหลากหลายชนิด ความสัมพันธ์ระบบเครือข่ายส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บป่วยและการใช้พืชสมุนไพร ความสัมพันธ์ของชุมชนปากกะญอ

กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตจริง ผ่านการเรียนรู้ และกระบวนการสืบทอดทางภูมิปัญญา

5.1.2 ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของ ชนเผ่าปกาเกอญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม

ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนแห่งนี้ เป็น การจัดการเชิงผสมผสานระหว่างการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่อาศัยพิธีกรรม ความเชื่อ ค่านิยม เป็นฐานสำคัญ ผสมผสานกับแนวคิดการจัดการที่ลดการพึ่งพิงพิธีกรรมแต่ด้วยเหตุผลที่ชัดเจนขึ้น ชุมชนมีการจัดสรรพื้นที่ที่ข้องเกี่ยวและดูแลรักษาสมุนไพรเพื่อ ให้ทุกคนรอบรู้สะดวกในการ นำสมุนไพรมาใช้ มีการสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้พืชสมุนไพรเพื่อประโยชน์ต่อการใช้ในชีวิต ประจำวัน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการรักษาอาการเจ็บป่วยของแต่ละครอบครัว การแนะนำ วิธีการรักษาต่างๆ มีการช่วยเหลือ เสาะหาตัวยาสสมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย

5.1.3 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชนเผ่าปกาเกอญอ

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ธรรมชาติของภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง จากการศึกษาพบว่า กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญามีการถ่ายทอดและสืบทอด โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ หมอพื้นบ้าน และผู้ที่เคยเจ็บไข้ได้ป่วย ผ่านการรับรู้ เรียนรู้ ทดลอง ปรับปรุง และการประยุกต์ใช้ มีการสืบทอดทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมโดยผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ค่านิยม และ ระบบอาวุโส ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนชาวปกาเกอญอ มีธรรมชาติแวดล้อมในการดำรง ชีวิต วิถีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศ การพึ่งพา อาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์ กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ได้อาศัยอยู่ในระบบ นิเวศนั้นๆ ความเข้าใจและการพึ่งพิงจึงนำไปสู่การจัดการที่ตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิต มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญา

จากการศึกษาพบว่าผู้ที่มีความสำคัญในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรในชุมชน คือ หมอพื้นบ้าน เพราะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการใช้สมุนไพรเพื่อ แก้ปัญหาและรักษาความเจ็บป่วยให้กับคนในชุมชนเป็นเวลานานเป็นผู้ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เป็นกระบวนการสืบทอดอยู่ตลอดเวลา ลักษณะการสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรของชุมชนแห่งนี้เกิดจากการ รับรู้ เรียนรู้และการจดจำ ทดลองใช้จนมีประสบการณ์และ

กลายเป็นผู้สืบทอดต่อคนรุ่นหลังต่อไปส่งผลให้เกิดการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพื่อให้เกิดความคงอยู่ ทั้งชนิดและจำนวนของพืชสมุนไพร เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน จากการศึกษาการเสาะแสวงหาสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน มักจะนำสมุนไพรมาขยายพันธุ์ การขยายพันธุ์สมุนไพรในชุมชนแห่งนี้มีหลากหลายวิธีการ เช่น การขยายพันธุ์สมุนไพรภายในป่า ตามแหล่งธรรมชาติที่พบ และการนำมาปลูกบริเวณรอบๆ บ้าน และภายในชุมชนเพื่อความสะดวกในการใช้ ทั้งนี้เพื่อเพิ่มปริมาณให้มีมากยิ่งขึ้น การขยายพันธุ์สมุนไพรโดยหมอพื้นบ้าน จึงเป็นการแพร่กระจายความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพราะได้มีการนำพันธุ์สมุนไพรมาเพาะเลี้ยง คัดเลือกพันธุ์ และแพร่พันธุ์ออกไป นอกจากจะทำการขยายพันธุ์ด้วยตนเองแล้วยังเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เช่น สอนให้รู้จักลักษณะทางกายภาพ วิธีการเก็บ วิธีการใช้ และวิธีการอนุรักษ์พืชสมุนไพรแก่บุคคลในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้านและบุคคลในชุมชนได้รู้จักและเห็นคุณค่าของพืชสมุนไพร

กล่าวโดยสรุปว่า กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เป็นกระบวนการซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้สั่งสมประสบการณ์ ถ่ายทอดสืบทอดกันมา เป็นวิถีชีวิตที่มีการใช้สมุนไพร ส่งผลให้เกิดการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะในด้านการใช้พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญามาจากบรรพบุรุษ บิดามารดา หมอพื้นบ้าน หรือผู้มีความรู้ทางด้านการใช้สมุนไพร ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้อาการป่วยของโรคแต่ละชนิด การเรียนรู้ชนิดของสมุนไพร สรรพคุณทางยา วิธีการเก็บและแหล่งที่อยู่ของสมุนไพร วิธีการนำมาใช้ วิธีการแปรรูปสมุนไพรชนิดต่างๆ ผ่านการสังเกต การทดลองใช้ การเลือกสรรและสั่งสมสืบทอดสู่คนรุ่นลูกหลาน เพื่อแก้ไขปัญหาความเจ็บป่วย จึงทำให้การใช้สมุนไพรยังคงดำรงอยู่ในชุมชนแห่งนี้

5.1.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เป็นผลมาจากการรับ ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ ที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ที่เข้ามาพร้อมกับการพัฒนาของรัฐ ตัวอย่าง เช่น ด้านสาธารณสุขที่มีการเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่ การเข้ามาของยาแผนปัจจุบันที่มีผลต่อพฤติกรรม การรักษา และบำบัดความเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพของผู้คนในชุมชน

บางส่วน ส่งผลกระทบถึงภูมิปัญญาดั้งเดิม การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตในชุมชนที่มีการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ซึ่งมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนโดยเฉพาะแรงงานในกระบวนการผลิตซึ่งส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาและมีส่วนทำให้ความหลากหลายพืชสมุนไพรลดลง จะอย่างไรก็ตาม ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักมีการจัดระบบสังคมวัฒนธรรมที่ผสมผสานที่มีการผนวกกันระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ได้อย่างลงตัวมีกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาตามแบบฉบับของชนเผ่าปกากะญอมีผู้รู้และปราชญ์ในชุมชนทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญา และมีเป้าหมายเพื่อวิถีแห่งการดำรงอยู่อย่างมีความสุขในชีวิตประจำวัน อันเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่เกื้อหนุนและส่งเสริมให้การจัดการมนุษยกับสิ่งแวดล้อมและการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนแห่งนี้ได้อย่างยั่งยืน

กล่าวโดยสรุปว่าปัจจัยที่สำคัญในเรื่องของวัฒนธรรมชนเผ่า ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร คนในชุมชนยังเห็นและให้ความสำคัญต่อ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อดั้งเดิม การจัดการความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนแห่งนี้ยังเป็นที่ไปเพื่อการนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่กล่าวมาเป็นกระบวนการที่ ก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆ ที่ก่อให้เกิด การดำรงอยู่และการแตกดับไปในระบบนิเวศนั้นๆ นำไปสู่การบริหารจัดการ การปรับแต่ง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศนั้นอย่างยั่งยืน งานวิจัยชิ้นนี้เป็นสิ่งยืนยันในความสำคัญและจำเป็นของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาและกระบวนการจัดการด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างยั่งยืน"

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการพัฒนาและเป็นกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาบนพื้นฐานสัมพันธ์ภาพอันแน่นแฟ้นระหว่างธรรมชาติกับชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับชุมชน เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรในชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักพอสรุปได้ 3 ด้านที่สอดคล้องกันคือ

1. ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างคนกับคน นั่นคือ ความเป็นสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน ที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเมื่อยามเจ็บป่วย การเรียนรู้ การถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วยและพืชสมุนไพร การเรียนรู้ซึ่งกันและกันเป็นการสร้างความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้น การเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง พืชสมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่ตอบสนองในการรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย และยังมีบทบาทคุณค่าอีกหลายประการตามความต้องการของผู้ใช้ เช่น พืชอาหาร พืชพิธีกรรม พืชใช้สอยต่างๆ ซึ่งวิธีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายรูปแบบและวิธีการนำไปสู่การจัดการเพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ทั้งที่สรรค์สร้างขึ้น เช่น บริเวณรอบบ้าน และการจัดการพืชสมุนไพรตามธรรมชาติ เช่น การจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะว่ามีมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยให้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาสถาบันอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตนเอง หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นจักรวาลวิทยาที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์และได้ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง โดยอาศัยประเพณี พิธีกรรมเป็นสื่อประกอบ และมีการปฏิบัติสืบเนื่องที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อมาจนถึงปัจจุบัน

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักเป็นชนเผ่ากระเหรี่ยงที่มีความลุ่มลึกในการปกครองตนเอง ให้อยู่ได้บนความพอดีระหว่าง วิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะของตนเองผ่านระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชน ในลักษณะของการอนุรักษ์พืชสมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เข้าทำนองแนวเดียวกับแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศของ Rambo (อ้างใน ลำแพน จอมเมือง, 2540) ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์ที่มีโครงสร้างทางสังคมไปประกอบด้วยหน่วยต่างๆ โยงยึดเชื่อมต่อกันไปมา ผ่านระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง เป็นต้น ซึ่งเริ่มจากปัจเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่างๆ กับสังคมพืชหรือต้นไม้ซึ่งมีโครงสร้างของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต เชื่อมโยงกันด้วยวงจรอาหารและแร่ธาตุ โดยที่สังคมมนุษย์กับสังคมพืชหรือต้นไม้นี้อาจเป็นได้ทั้งการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกัน แต่สำหรับในชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักแห่งนี้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในเชิงของการส่งเสริมซึ่งกันและกันมากกว่าการทำลาย เพราะในสังคมชนเผ่าปกากะญอ มีระบบคิด ระบบคุณค่า ที่มีความเชื่อว่ามีมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และมนุษย์อยู่ภายใต้การคุ้มครองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน มนุษย์จึงต้องนอบน้อมต่อธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกโดยรวมว่าเป็นอุดมการณ์สำนึกของชุมชนปกากะญอ ในการใช้ชีวิตที่สมดุลกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักเป็นชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมพร้อมที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่คนในชุมชนและนอกชุมชนอย่างเต็มเปี่ยมด้วยคุณภาพและปริมาณ แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ก็ไม่มากมายนักและถือได้ว่าอยู่ในขั้นที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจะสามารถฟื้นคืนตนเองได้ทันกับความยากได้ยากมีของมนุษย์ชาติ ยิ่งไปกว่านี้ ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลัก ยังเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ยังคงยึดถือและปฏิบัติตามประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัดเรื่อยมา แม้ว่าจะระยะเวลาที่ผ่านมาจะส่งผลกระทบให้ประเพณี ความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ คงอยู่ ดับสูญหรือเปลี่ยนไปบ้างก็ตาม ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักแห่งนี้ได้สื่อความหมาย หรือสื่อสารข้อมูลความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะของตนเอง ด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ผ่านทางกระบวนการสืบทอดหรือส่งต่อภูมิปัญญาชาวบ้านจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งหรือจากบุคคลหนึ่งสู่อีกบุคคลหนึ่งอย่างพอเหมาะพอควรกับตัวบุคคล ห่วงเวลาและสถานการณ์ปัจจุบันได้ผันแปรไปตลอดเวลา ตรงกับแนวคิดของ ธวัช ปุณโณทก (2531) ที่กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้หมายถึง เพียงการศึกษาในอดีตเท่านั้นแต่หมายถึง ศักยภาพของชาวบ้านในการประสานความรู้ใหม่ๆ ประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่เพราะภูมิปัญญายุคหนึ่งสมัยหนึ่ง ย่อมมีการแปรเปลี่ยนไปตามพัฒนาการ การรอบรู้ของสังคม ในขณะเดียวกัน ปกรณ์ จริงสูงเนิน (2536) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญาที่แท้จริงนั้นต้องประกอบด้วยความรู้สำคัญใน 3 ประการ คือ 1) ความรู้สืบทอดสืบทอดส่วนรวม 2) ความเกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชน 3) ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีหรือเทคนิควิธีการต่างๆ อย่างเช่น กรณีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บไข้ได้ป่วยและการใช้พืชสมุนไพรของชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักที่กล่าวไว้แล้วอย่างละเอียดในบทที่ 4

ชุมชนปกากะญอบ้านหนองหลักเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ด้วยการเรียนรู้ผ่านการบอกเล่าของผู้รู้และปราชญ์ชาวบ้าน ตำรา และประสบการณ์ตรง ที่พบเห็นการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยโดยการใช้สมุนไพรของคนรอบข้างหรือนำมารักษาโรคของตนเอง แล้วถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวนี้ให้บุคคลในครอบครัว เครือญาติหรือคนใกล้ชิดที่ไวใจได้ ผ่านรูปแบบวิธีการต่างๆ ที่หลากหลาย เช่น โดยการสอน การไปขอคำปรึกษาและจดจำ หรือบอกเล่าสืบต่อกันไป ยังคงเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้ใช้และกลุ่มผู้ถ่ายทอดกับกลุ่มผู้สนใจหรือผู้รับการสืบทอด โดยการปฏิบัติจนเห็นจริง มากกว่ารูปแบบสมัยใหม่ที่มีการเรียนรู้ผ่านแหล่ง

สื่อประชาสัมพันธ์ต่างๆ ภายนอกชุมชน ซึ่งเข้าทำนองเดียวกับ แนวคิดของ ชูเกียรติ ลิขสุวรรณ (2535) ที่ศึกษาระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือพบว่าระบบการถ่ายทอด การเรียนรู้ เริ่มกันในครอบครัว โดยใช้วิธีสอนและให้ปฏิบัติจริงไปพร้อมๆ กัน ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดคือผู้ใหญ่ ในครอบครัวที่มีความรู้ที่มีประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ ส่วนผู้เรียนรู้หรือผู้สืบทอดคือ ลูกหลาน หรือ เครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพการงานของคนในชุมชนรุ่นก่อน และเมื่อ ผู้เรียนมีความชำนาญแล้วก็จะทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดหรือผู้สอน คนในรุ่นต่อไป เพราะกระบวนการ เรียนรู้ตามธรรมชาติหรือในแนววิถีชีวิตไม่ได้มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้จัด ไม่มีสถาบันใดๆ รับผิดชอบ แต่ เป็นกระบวนการขัดเกลาหรือกล่อมเกลาทางสังคม ตามแนวคิดของ วิชัย ตันศิริ (2536) ตูลวัตร พานิชเจริญ (2536) และ Broom and Phillip (อ้างใน ถวิล ธาราโกชน, 2532) สำหรับ รูปแบบวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นขึ้นอยู่กับเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย เช่น การถ่ายทอดให้ กับเด็กจะต้องสนุกสนาน ไม่ซับซ้อน มีการเล่นเกม ปริศนา เล่นิทาน และลองทำ แต่การ ถ่ายทอดให้กับผู้ใหญ่จะใช้วิธีการบอกเล่า พิธีกรรม และการแสดงมหรสพต่างๆ ตามแนวคิดของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคนิควิทยา พื้นบ้าน หรือเทคโนโลยีพื้นบ้าน (Local Wisdom) มีการสืบทอดส่งต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษถึง คนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ได้ก็ด้วยกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชนตามแนวคิดของ อนรุักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2540)

ชุมชนปากกระดุกบ้านหนองหลักเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีความสมดุลของการจัดการกับ สองปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อกับวิถีปฏิบัติหรือ เป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ค่านิยม ความเชื่อ วิถีปฏิบัติตาม วัฒนธรรมสมัยใหม่กับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก จึงบังเกิดผลให้ชุมชนมีการพึ่งตนเอง มากยิ่งขึ้น และลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกชุมชนลงตามลำดับ รวมถึงเกิดเครือข่ายพลังชุมชน ในการเรียนรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมเพื่อคงไว้ซึ่งภูมิปัญญา ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ ดั้งเดิมทั้งในเรื่องของการจัดการกับคนในชุมชน การอนุรักษ์หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติ หรือความหลากหลายของพืชสมุนไพรอย่างรู้เท่าทันโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ตามแนวคิด ของ เสรี พงศ์พิศ (2532) ที่กล่าวได้ว่า เครือข่ายเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคล ระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน ซึ่งแบ่งออกตามพื้นที่ ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และ ประเทศ ตามประเด็นเนื้อหาหรือปัญหาต่างๆ เพราะในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้วแต่เป็น เครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัว หรือระดับเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดมาจากการ แสวงหาหลักประกันชีวิต หลักประกันสุขภาพให้แก่ตนเองละครอบครัว เข้าทำนองเดียวกับ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2536) ที่ทรงเลือก

วิธีการที่ประหยัดและเรียบง่ายเสมอ ไม่ทรงโปรดวิธีการเติบโตหรือความก้าวที่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากเกินไปและทรงไม่สนับสนุนให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อสร้างสิ่งที่ใหญ่โต ซับซ้อนเกินความจำเป็น ด้วยทรงมีจุดมุ่งหมายก็คือ การเติบโตภายในตนเองที่ละน้อย จากฐานที่ค่อยๆ ก่อสร้างขึ้นอย่างแข็งแกร่งมั่นคง เพราะพระองค์ทรงเห็นว่านี่คือการเติบโตที่แท้จริงและถาวร ของบุคคลชุมชนและประเทศชาติอันเป็นแนวทางหนึ่งของการพึ่งตนเองที่สอดคล้องกับแนวคิดของ นักวิชาการต่างๆ เช่น กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (2532) อภิชาติ ขาวสะอาด และคณะ (2538) และธรา อ่อนชมจันทร์ (2536) ที่มีประเด็น เนื้อหาว่ากันว่า การพึ่งตนเองนั้นมีลักษณะที่เกี่ยวพันกันทั้งทางด้าน ระบบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ* สติปัญญาและอำนาจการตัดสินใจ โดยบุคคลหรือกลุ่มจะประกอบกิจกรรมต่างๆ ได้ โดยอิสระ เพื่อให้บรรลุหลักประกันของการดำรงชีวิตในเรื่องของการดูแลสุขภาพสุภาพ และไม่ ปรกปิดตนเองจากโลกภายนอกในเรื่องของระบบของการผลิต

5.3 ข้อเสนอแนะ

1. จากการศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ พืชสมุนไพร ภาครัฐควรให้การสนับสนุน เครือข่าย องค์กรชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง และ ส่งเสริมภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชน ตัวอย่าง เช่น ป่าสะดือ ที่อาจสูญหายไปในอนาคต พร้อมกับการพัฒนาทางด้านสาธารณสุข
2. ส่งเสริมและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้าน และเชื่อมั่นในพลังชาวบ้านหรือ พลังชุมชนในการแก้ปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน ร่วมกันฟื้นฟูวิทยาการและเทคโนโลยีพื้นบ้าน เพื่อให้ ชุมชน ตระหนักถึงบทบาทและศักยภาพของตนเอง ตามวิถีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของ ชุมชน

5.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

ในการศึกษาครั้งต่อไป ควรศึกษาประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งคือ การเสริมสร้างความ เข้มแข็งหรือพลังชุมชน กับการใช้ภูมิปัญญากับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

บรรณานุกรม

- กมลภรณ์ เสราดี. 2536. "วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้านภาคเหนือ". วิทยานิพนธ์
สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยาประยุกต์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กมลพร สงฆ์มี. 2543. "การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีผลต่อการอนุรักษ์ความ
หลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งตนเอง". การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กฤษฎา บุญชัย. 2529. "พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ".
วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2530. **การพึ่งตนเอง ศักยภาพในการพัฒนา
ชนบท**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสานส์การพิมพ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2531. "การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน" . **ทิศทางหมู่บ้านไทย**.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2537. **วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพความหลากหลาย
ทางชีวภาพกับการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชูเกียรติ ลีสุวรรณ. 2535. **ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ**. เชียงใหม่: คณะ
ศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชูชาติ เหลี่ยมวานิช. 2537. "เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพของประชาชนใน
ชุมชนบท". วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.
- ตุลวัตร พานิชเจริญ. 2536. "การกล่อมเกลางานสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ
ชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง". วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอก
ระบบ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ถวิล ธาราโกชน. 2532. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- เทียน นารินทร์ทอง. 2538. "กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง
ของประชาชนชนบทภาคเหนือตอนบน" วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต การ
ศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธงชัย สาระกุล. 2538. **รายงานการวิจัยภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองชุมชนชาวเขา**

6 ผู้เฒ่า. นครสวรรค์: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์.

ธวัช ปุณโณทก. 2531. **ทิศทางหมู่บ้านไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

ธาวา อ่อนชมจันทร์. 2536. “แนวคิดการรักษาพื้นบ้าน” ในเสรี พงศ์พิศ.(บรรณาธิการ).

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชาวบ้าน.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536. **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุป.

บานจิตร สายรอบคำ. 2541. “บทบาทผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการผักพื้นบ้าน กรณีศึกษา: บ้านใหม่สันติสุข กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปกรณ จริงสูงเนิน. 2536 **แนวคิดและแนวทางในการดำเนินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งรัดฟื้นฟูต้นน้ำลำธาร.** ฝ่ายวิชาการโครงการ รฟต.

ประเวศ วะสีและคณะ. 2530. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาที่ยั่งยืน.** พิษณุโลก: โรงพิมพ์ธรรมจักรการพิมพ์.

พรชัย ปรีชาปัญญา. 2541. **ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ.** สถานีวิจัยลุ่มน้ำดอยเชียงดอย กลุ่มลุ่มน้ำ ส่วนวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้.

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลักษณะ. 2530. **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนามการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม.** กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. 2534. **สังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร.** กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

รุ่งรังษี วิบูลย์ชัย. 2538. **การแพทย์พื้นบ้านภูมิปัญญาไทยที่ถูกมองข้ามในสมุนไพรไทยยุคโลกไร้พรมแดน.** กรุงเทพฯ: องค์การส่งเสริมการค้าผ่านศึก.

ลำแพน จอมเมือง. 2540. “ บทบาทธุรกิจชุมชน ที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิชัย ตันศิริ. 2536. "เครือข่ายการเรียนรู้ตลอดชีวิต". **วารสารการศึกษาแห่งชาติ**.

วิบูลย์ เข็มเฉลิม. 2532. **ผู้สังคมชนเกษตร มีกินตลอดชีวิต**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

วิสุทธิ ใบไม้. 2538. **สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สามารถ จันทรสุรย์. "ภูมิปัญญาท้องถิ่น". อ่างในเสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ). 2536.

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบทเล่ม 1. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข. 2531. **การปลูกและการดูแลพืชสมุนไพร**. กรุงเทพฯ: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

สุชาติ มีสงษ์. 2535. "เครือข่ายชาวบ้าน : กระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน". **วารสารสังคมพัฒนา**.

สุเมธ ตันติเวชกุล. 2536. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน.

เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ. 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนาป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสรี พงศ์พิศ. 2536. **คืนสู่รากเหง้า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ.

เสาวภา พรศิริพงษ์. 2538. "การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร" เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เรื่องการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย โครงการจัดงานทศวรรษการแพทย์แผนไทย วันที่ 10 - 13 มีนาคม 2538 ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์.

เสถียร ฉันทะ. 2542. "ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพร: กรณีศึกษาในวิถีชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย". การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อภิชาติ ขาวสะอาด, อัมมาร สยามวาลา, กอบกุล رایะนาคร. 2538. **ความหลากหลายของพันธุ์พืช**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย.

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2540. **การประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทย เพื่อเร่งรัดฟื้นฟูต้นน้ำลำธาร (รฟต).** ในส่วนของกรมป่าไม้. เชียงใหม่: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- อัญชลี อินทนนท์. 2536. **รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพหอพื้นบ้านกับการสาธารณสุข
มูลฐาน: กรณีศึกษาจังหวัดยโสธร.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการ
สาธารณสุขมูลฐานกระทรวงสาธารณสุข.
- อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ. 2531. **รายงานการสำรวจเบื้องต้น เรื่อง การรักษาพยาบาลพื้น
บ้าน จังหวัดเชียงราย โครงการศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อล้านนา.** เชียงใหม่: ศูนย์
ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เอกวิทย์ ฦกลาง. ม.ป.ป. **คนศิริสังคม .** มูลนิธิหมู่บ้าน (อัดสำเนา).
- เอนก นาคะบุตร. 2525. **ชนบทไทยในสามทศวรรษที่ผ่านมา กับบทเรียนของภูมิปัญญา
ชาวบ้าน.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

สัมภาษณ์

- สัมภาษณ์ นายจันทร์ คำขิด หมอสมุนไพร บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย
เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช
สมุนไพรชุมชนปากกะญอ : กรณีศึกษากันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อําเภอ
ทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ
บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- สัมภาษณ์ นายจันทร์ คำป้อ ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย
เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช
สมุนไพรชุมชนปากกะญอ: กรณีศึกษากันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อําเภอ
ทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ
บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- สัมภาษณ์ นายปีคำ หล้าแก้ว เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานเครือข่ายกระเหรี่ยงภาคเหนือ (เก็บข้อมูล
ช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลาย
ของพืชสมุนไพรชุมชนปากกะญอ : กรณีศึกษากันหนองหลักตำบล ตะเคียนปม อําเภอ
ทุ่ง หัวช้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ
บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สัมภาษณ์ นางป๊อด ป๊อดแค หมอตำแย บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษากำนันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อำเภอ ห้วยซ้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ บัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สัมภาษณ์ นายหล้า ตาแก้ว ผู้อาวุโส บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษากำนันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อำเภอ ห้วยซ้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ บัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สัมภาษณ์ นายศรี อุดกำ หมอสมุนไพร บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษากำนันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อำเภอ ห้วยซ้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ บัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สัมภาษณ์ นายสุขดา สุวรรณ หมอสมุนไพร บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษากำนันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อำเภอ ห้วยซ้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ บัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สัมภาษณ์ นายใหม่ โก๊ะไทย หมอสมุนไพร บ้านหนองหลัก (เก็บข้อมูลช่วงการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษากำนันหนองหลัก ตำบล ตะเคียนปม อำเภอ ห้วยซ้าง จังหวัดลำพูน, มิถุนายน - เมษายน 2546 การค้นคว้าแบบอิสระระดับ บัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

โครงสร้างประเด็นคำถาม

บริบทชุมชน

1. การสำรวจชุมชน

- ที่ตั้งหมู่บ้าน อาณาเขต การคมนาคม
- ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน ป่าไม้
- ประชากรและโครงสร้าง
- สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2. ประวัติชุมชน

- ตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อใด
- ใครเป็นผู้ก่อตั้งครั้งแรก มีเหตุผลอะไรในการมาอยู่หมู่บ้านแห่งนี้
- มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอะไรบ้างเกิดขึ้นในชุมชน

3. สภาพเศรษฐกิจของชุมชน (ในอดีตและปัจจุบันเป็นอย่างไร)

- เศรษฐกิจของชุมชนเป็นอย่างไร
- อาชีพอะไร
- รายได้ / อาชีพ

4. สภาพสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

- ลักษณะความสัมพันธ์ทางครอบครัว เครือญาติ และชุมชนเป็นอย่างไร
- ผู้นำชุมชนเป็นใครบ้าง บทบาทหน้าที่เป็นอย่างไร
- วัดและพระสงฆ์มีบทบาทอย่างไรต่อชุมชน
- ความเชื่อของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่าและพืชเป็นอย่างไร
- ประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนมีอะไรบ้าง

5. ลักษณะสมุนไพรในชุมชนเป็นอย่างไร

5.1 มีกี่ประเภทอะไรบ้าง

5.2 ปริมาณและชนิดสมุนไพรเป็นอย่างไร

1. มีปริมาณมากกว่าอดีต เพราะเหตุใด.....
2. มีชนิดของสมุนไพรมากกว่าอดีตเพราะเหตุใด.....

3. มีปริมาณลดน้อยลงกว่าอดีต เพราะเหตุใด.....
 4. มีชนิดของสมุนไพรลดน้อยลงกว่าอดีตเพราะเหตุใด.....
 5. มีปริมาณที่ไม่แตกต่างกัน หรือมีชนิดที่ไม่แตกต่างกัน
- 5.3 มีการนำสมุนไพรมาปลูกโดย
1. นำพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาขยายพันธุ์เพิ่ม
 2. นำพืชสมุนไพรจากต่างถิ่นมาปลูกในชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์
 3. วิถีชุมชนกับการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร
 - การนำมาประกอบอาหาร.....
 - การนำมาใช้เป็นยา.....
 - การใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ.....

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

1.1 ความหลากหลายของพืชสมุนไพรเชิงชีวภาพ

- จำนวนและชนิดของพืชสมุนไพรที่เป็นพืชล้มลุก.....
- จำนวนและชนิดของพืชสมุนไพรที่เป็นพืชยืนต้น.....
- พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านการรักษาความเจ็บป่วย.....
- พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านอาหาร.....
- พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ.....
- พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย.....

1.2 ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

- วิธีคิดเกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพรเป็นอย่างไร (ความเชื่อ พิธีกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ)
- ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการใช้ มีอะไรบ้าง.....

1.3 กระบวนการด้านการจัดการของพืชสมุนไพร

- มีการสอนให้ปลูก หรือการคัดเลือกพันธุ์ การเสาะแสวงหาเพื่อนำมาขยายพันธุ์ หรือไม่อย่างไร.....
- ลักษณะการเก็บสมุนไพรมาใช้ ได้มีการคำนึงถึงการอนุรักษ์เพื่อไว้ใช้ในวันข้างหน้า หรือไม่ อย่างไร.....

- มีวิธีคิดเกี่ยวกับการนำสมุนไพรมาใช้เป็นอย่างไร (ตำรา ความเชื่อ พิธีกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ).....
- ภูมิปัญญาในการใช้พืชสมุนไพร(การแปรรูปและการนำไปใช้) เป็นอย่างไร.....
- มีการปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติของชนเผ่าปกากะญอ

2.1 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

- ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร.....
(ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ และรูปแบบในการใช้พืชสมุนไพร)

- รูปแบบการถ่ายทอดมีการถ่ายทอดจากสถาบันใด หรือจากผู้ใด...

รูปแบบดั้งเดิม

- ครอบครัว (บิดา มารดา ญาติพี่น้อง).....
- สังคม.....
- วัด พระสงฆ์.....
- สถาบันการแพทย์.....
- หมอพื้นบ้าน.....
- คนไข้ ผู้เคยรับการรักษา.....
- การสอนระหว่างเพื่อน.....

รูปแบบใหม่

- สถาบันการศึกษาที่สามารถออกไปอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุข เพื่อให้ได้ใบประกอบโรคศิลปะ (โรงพยาบาลแพทย์แผนโบราณ)
- การฝึกอบรม

- ผู้รับการถ่ายทอดในอดีตเป็นใคร (บุคคลที่ยอมรับเป็นศิษย์โดยตรง การไม่ยอมรับเป็นศิษย์โดยตรง).....บุคคลในครอบครัว คนไข้ ผู้สนใจทั่วไป

เนื้อหาในการถ่ายทอด

- *รูปแบบดั้งเดิมถ่ายทอดอย่างไร.....
- *รูปแบบใหม่ถ่ายทอดอย่างไร.....

เป้าหมาย / สื่อการถ่ายทอด และ บรรยากาศในการถ่ายทอด

- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนทำอย่างไร (การบอกเล่า การปฏิบัติให้เห็น)
- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรระหว่างชุมชน ทำอย่างไร.....(การพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กัน)

วิธีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร

- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรในชุมชน ทำอย่างไร..... (การบอกเล่า การปฏิบัติให้เห็น)
- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรระหว่างชุมชนทำอย่างไร.....(การพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กัน)

บทบาทของบุคคลที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดและรับการถ่ายทอด

- *ระดับเครือข่ายเป็นอย่างไร.....การถ่ายทอดความรู้จากผู้ที่เคยใช้ให้แก่บุคคลข้างเคียงเป็นอย่างไร
- *ระหว่างหมอพื้นบ้านมีการและเปลี่ยนความรู้กันหรือไม่อย่างไร
- *ระหว่างชุมชนมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันหรือไม่ อย่างไร

2.2 ความหลากหลายของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติ

- **การนำไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง**
 - * เมื่อได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรสามารถใช้ดูแลรักษาสุขภาพตนเองได้หรือไม่ อย่างไร
 - * มีการแนะนำให้ญาติพี่น้องใช้สมุนไพรในการรักษาสุขภาพของตนเองหรือไม่อย่างไร
 - * มีการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อให้เกิดความตระหนักและความยั่งยืนหรือไม่ อย่างไร

- **ความคงอยู่ของชนิดและจำนวนของสมุนไพรในธรรมชาติ**

- - ชนิดและจำนวนของสมุนไพรแตกต่างจากอดีตหรือไม่ อย่างไร
- มีการสอนให้ปลูกหรือมีการขยายพืชสมุนไพรหรือไม่ อย่างไร
- บริเวณรอบๆบ้านมีการนำพืชสมุนไพรมาปลูกไว้หรือไม่อย่างไร
- ลักษณะการเก็บพืชสมุนไพรมาใช้ได้มีการคำนึงถึงการอนุรักษ์เพื่อไว้ใช้ในวันข้างหน้า หรือไม่ อย่างไร

● **ความอุดมสมบูรณ์ของพืชสมุนไพรในธรรมชาติ**

- ความอุดมสมบูรณ์ของพืชสมุนไพรในชุมชนเป็นอย่างไร
- ความหลากหลายของพืชสมุนไพรปัจจุบันเป็นอย่างไรแตกต่างจากอดีตหรือไม่
- ชนิดของพืชสมุนไพรที่พบในชุมชน
- จำนวนพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าปกาเกอญอ

● **ปัจจัยภายใน**

- * ประเพณี
- * พิธีกรรม
- * ความเชื่อ
- * วิถีปฏิบัติหรือเป้าหมายการนำภูมิปัญญาไปใช้

● **ปัจจัยภายนอก**

- * ความเชื่อและค่านิยมสมัยใหม่
- * วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่
- * การส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก

ภาคผนวก ข

ตารางจำแนกวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์หลัก	วัตถุประสงค์ย่อย	ประเด็น	แหล่งข้อมูล	เครื่องมือในการเก็บข้อมูล	การวิเคราะห์ข้อมูล
1. บริบทชุมชน		1. ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม 2. ลักษณะภูมิประเทศ 3. ลักษณะที่ดิน ป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติ 4. ประชากรและโครงสร้างประชากร 5. ความเป็นมาของชุมชนและการก่อตั้ง 6. วัฒนธรรม ประเพณี และระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับป่าและพืช	1. ข้อมูลในชุมชน 2. เอกสารข้อมูลสถิติจากทางราชการ	1. ค้นคว้าจากเอกสารทางราชการ โดยขอความร่วมมือ กับหน่วยงานราชการ 2. สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยสัมภาษณ์ผู้นำชาวบ้าน ผู้อาวุโส ผู้เผ่า ผู้แก่	1. วิเคราะห์ข้อมูลในสนาม 2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3. วิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก
2. เพื่อศึกษาภูมิปัญญา ด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร	2.1 ความหลากหลายของพืชสมุนไพร 2.2	1) เชิงชีวภาพ - พืชล้มลุก - พืชยืนต้น 2) ประเภท - พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านการรักษาความเจ็บป่วย - พืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านอาหาร	1. ข้อมูลในชุมชน 2. เอกสารตำรา	1. สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง 2. สัมภาษณ์แบบเจาะลึก 3. สันทนากลุ่ม 4. โดยการสังเกต - ระบบความเชื่อ - ค่านิยม - ประเพณี	1. วิเคราะห์ข้อมูลในสนาม 2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3. วิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก

วัตถุประสงค์หลัก	วัตถุประสงค์ย่อย	ประเด็น	แหล่งข้อมูล	เครื่องมือในการเก็บข้อมูล	การวิเคราะห์ข้อมูล
		- พิษสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ - พิษสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์ด้านใช้สอย		•	
	2.2 ภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพร	1) การก่อเกิดภูมิปัญญา 2) กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา 3) องค์ประกอบ - หมอพื้นบ้าน - ผู้รับต่อ - พิธีกรรม	1. ข้อมูลในชุมชน	1. สัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง 2. สังเกตแบบมีส่วนร่วม 3. การค้นคว้าเอกสาร ตำรา	1. วิเคราะห์ข้อมูลในสนาม 2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3. วิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ข้อมูลที่ให้นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก
	2.3 กระบวนการด้านการจัดการของพืชสมุนไพร	1) การคัดสายพันธุ์ (การเพาะแสวงหาการปลูก) 2) การเก็บเกี่ยว 3) การแปรรูปและการนำไปใช้	1. ข้อมูลในชุมชน 2. เอกสารตำรา	1. สัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง 2. สังเกตแบบมีส่วนร่วม 3. การค้นคว้าเอกสาร ตำรา	1. วิเคราะห์ข้อมูลในสนาม 2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3. วิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ข้อมูลที่ให้นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก

วัตถุประสงค์หลัก	วัตถุประสงค์ย่อย	ประเด็น	แหล่งข้อมูล	เครื่องมือในการเก็บข้อมูล	การวิเคราะห์ข้อมูล
4. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบพยานภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ	4.1 ปัจจัยภายใน	1) ประเพณี 2) พิธีกรรม 3) ความเชื่อ 4) วิถีปฏิบัติหรือการนำภูมิปัญญาไปใช้	1. ข้อมูลในชุมชน 2. เอกสารข้อมูลสถิติ จากทางราชการ	ผู้นำชาวบ้าน ผู้อาวุโส ผู้เฒ่า ผู้แก่	บรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก 1. วิเคราะห์ข้อมูลในสนาม 2. ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3. วิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก
	4.2 ปัจจัยภายนอก	1) ความเชื่อและค่านิยมสมัยใหม่ 2) วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ 3) การได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก	1. ข้อมูลในชุมชน 2. เอกสารข้อมูลสถิติ จากทางราชการ	1. สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยสัมภาษณ์ผู้นำชาวบ้าน ผู้อาวุโส ผู้เฒ่า ผู้แก่	

ภาคผนวก ค

รายชื่อพืชสมุนไพรในชุมชน

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
กระดุกไก่อดำ	<i>Gendarussa vuigris</i> Nees ACANTHACEAE	ซังเส้าอะคี	ล้มลุก
กระดุกไก่อขาว	<i>Juticia gendarussa</i> Linn ACANTHACEAE	ซังอว่าอะคีอว่า	ล้มลุก
กวาวเครือ	<i>Butea superba</i> Roxb. PAPILIONEAE		ยืนต้น (ไม้เลื้อย)
กล้วย	<i>Dischidia rafflesiana</i> Wall. ASCLEPIADACEAE	ซากล้วย	ล้มลุก
กระพังโหม	<i>Paederia lineaeis</i> Hooks.f RUBIACEAE	หญ้าตดหมา	ยืนต้น (ไม้เลื้อย)
กระเทียม	<i>Zingiber Zerumbet</i> <i>Rosec.Smith.</i> ZINGIBERACEAE		ล้มลุก
กระเทียม	<i>Allium sativum</i> Linn.	ฮ้องซาอัว	ล้มลุก
กระเพรา	<i>Ocimum sanctum</i> Linn. LABIATAE		ล้มลุก
ข่า	<i>Alpinia galanga</i> Linn.Sw <i>Alpiniaofficinarum</i> Hance.	เอ่งซ่าย	ล้มลุก
ขมิ้นชัน	<i>Curcuma longa</i> Linn., <i>C.domestica</i> Valetton ZINGIBERACEAE	ยาบังมะดู	ล้มลุก
ขิง	<i>Zingiber officinale</i> Rose	เอ่ง	ล้มลุก

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
ขี้เหล็ก	<i>Cassia siamea</i> Britt. LEGUMINOSAE	มะคี่เหล็ก	ยืนต้น
ข้าวเจ้า	<i>Oryza sativa</i> Linn. GRAMINEAE	หมี่ป้อ	ล้มลุก
ข้าวเย็นเหนือ, ใต้	<i>Smilax corbularia</i> Kunth. SMILACACEAE	หมี่ชู้ย, หมี่เคลน	
ขนุน	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lamk.	มะหญ่ยซา	ยืนต้น
ขัดมอนใบยาว	<i>Sida acuta</i> .f. <i>S.carpinifolia</i> Linn.f.	หญ้าขัดมอน	ไม้พุ่ม
ขัดมอนใบเรียว	<i>Sida rhombifolia</i> Linn.	หญ้าขัดมอน	ไม้พุ่ม
ขัดมอนหลวง	<i>Sida rhombifolia</i> Wall.	หญ้าขัดมอน	ไม้พุ่ม
คนทา	<i>Harrisonia perforata</i> Merr. SIMARUBACEAE	คนทา	ไม้พุ่ม
คนทีสอ	<i>Vitex trifolia</i> Linn.VERVENACEAE	คนทีสอ	ไม้พุ่ม
แคบ้าน	<i>Sesbania Grandiflora</i> (L.)pers.	ดอกแก หรือตะพ้ออ้ว	ยืนต้น
คูณ	<i>Colocasia gigantea</i> Hook.f. <i>Colocasia indica</i> Hassk (Svn.)	ท้าวโค๊ะ	ล้มลุก
งา	<i>Sesamum indicum</i> Linn. PEDALIACEAE	นาง	ล้มลุก
เจตมูลเพลิง (ปิดปิวขาว)	<i>Plumbago zeylanica</i> Linn. PLUMAGINACEAE	ปิดปิวขาว	ล้มลุก
เจตมูลเพลิง (ปิดปิวแดง)	<i>Plumbago indica</i> Linn., <i>P.rosea</i> CAESALPINIACEAE	ปิดปิวขาว	ล้มลุก
ชุมเห็ดเทศ	<i>Cassia alata</i> Linn. CAESALPINIACEAE	ย่างหมูล่วง	ยืนต้น

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
ชุมเห็ดไทย	<i>Cassia tora</i> Linn., <i>foctida</i> Sellsb., <i>C.tagerr</i> Lamk. CAESALPINIACEAE	สาเมหมื่นพู	ยืนต้น
ชิงชี่	<i>Capparis micracantha</i> DC.CAPPARIDACEAE	ชิงชี่	ล้มลุก
ขพลู	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb. PIPERNCEAE	ปะเหล่นโด่	ล้มลุก
ดาวเรือง	<i>Tagetes erecta</i> Linn.	ดอกคำป्ली	ล้มลุก
ตีป्ली	<i>Piper longu</i> Linn., <i>P.peepuioides</i> Roxb.PIPETACEAE	ตีป्ली	ไม้เลื้อย
ดองดึง	<i>Glirosa superba</i> Linn. LILIACEAE	ดองดึง	ล้มลุก
ดาวกระจาย	-----	ดอกคำแฮ	ล้มลุก
ตะไคร้	<i>Cymbopogon citratus</i> Stapf. GRAMINAE	จะเข้	ล้มลุก
เตย	<i>Pandanus odor</i> Ridl. PANDANACEAE	หว้านข้าวหอม	ล้มลุก
ตองแตก	<i>Baliospermum montanum</i> Muell. Arg., <i>B.axillore</i> Blume.	เป้าตองแตก	ยืนต้น
ตองตั้ง	<i>Solanum spirale</i> Roxb.	ผักตืด	ไม้พุ่ม
ต้างหลวง	<i>Trevesia palmata</i> Vis. ARALIACEAE	ต้างผา	ล้มลุก

ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
เทพธาโร	<i>Cinnamomim parthenixylon</i> Meissn.	จะขายนะเมา	ล้มลุก
ถั่วพู	<i>Psophoearpus tetragono – lobus</i> Dc.	โทะชะ	ไม้เลื้อย
เนระพูสีไทย	<i>Tacca chantrieri</i> Andre.	ดิงูล่า	ล้มลุก
บอระเพ็ด (ตัวเมีย)•	<i>Tinospora tuberculata</i> Beumec.	จีจะเหล่น	ไม้เลื้อย
บอระเพ็ด (ตัวผู้)	<i>Tinospora crispa</i> Linn. Miers ex.Hook F.Et.Thoms.	จูจะเหล่น	ไม้เลื้อย
บานไม่รู้โรย	-----	ตะล่อมขาว	ล้มลุก
บัวบก	<i>Centella asiatica</i> Urban UMBELLIFERAE	พาน้องโต๊ะ	ล้มลุก
บอน	<i>Colocasia esculenta</i> Linn. Schott.	คูลา	ล้มลุก
บุก	<i>Amorphophallus</i> sp.	บุก	ล้มลุก
ผักชี	<i>Coriandrum stivum</i> Linn.	ฮ้อมป่อง	ล้มลุก
ผักขม	<i>Amarathus viridis</i> Linn.	ยังคาโต๊ะ	ล้มลุก
ผักกาดน้ำ	<i>Plantago major</i> Linn.	หญ้าน้ำเย็น	ล้มลุก
ผักหวานบ้าน	<i>Sauropus androgvnus</i> Linn. Merr	พุดหวาง	ไม้พุ่ม
ผักชีฝรั่ง	<i>Eeynum foetidum</i> Linn.	ฮ้อมป่องยู	ล้มลุก

ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
ผักขม	<i>Amaranthus viridis</i> Linn.	ผักขม	ล้มลุก
ผักขมหนาม	<i>Amaranthus spinosus</i> Linn.	ผักขมหนาม	ล้มลุก
ผักกาด	<i>Brassica chinensis</i> Linn.	ผักกาด	ล้มลุก
ผักกูด		ผักกูด	ล้มลุก
ผักบุ้งย่า	<i>Caesalpinia mimosoides</i> Lamk.	ผักบุ้งย่า	ไม้พุ่ม
ผักหนาม		ผักหนาม	ล้มลุก
ไผ่บง	<i>Bambusa vulgaris</i> Schad	ไผ่บง	ไผ่
ไผ่รวก	<i>Thyrsostachys siamensis</i> Gamble.	ไผ่ฮวก	ไผ่
ฝาง	<i>Caesalpinia sappan</i> Linn.	ไม้ฝาง	ยีนต้น
ฝรั่งบ้าน	<i>Psidium guajava</i> Linn.	กอสะเมา	ยีนต้น
ฝ้าย	<i>Gossypium herbaceum</i>	ฝ้าย	ไม้พุ่ม
พริกไทย	<i>Piper nigrum</i> Linn.	พริกหน้อย	ล้มลุก
พุทราบ้าน	<i>Zizyphus mauritiana</i> lamk.	มันดั่ง	ยีนต้น
เพกา	<i>Oroxylum indncum</i> Vent.	ปะเหล่งโต๊ะ	ยีนต้น

ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
แพงพวย	<i>Jussiaea repens</i> Linn.	ผักเปว	ล้มลุก
ไพล	<i>Zingiber cassumunar</i> Roxb.	ปูลู๋	ล้มลุก
พลู	<i>Piper betel</i> Linn.	ยาลา , ผัดลา	ไม้เลื้อย
พังคิ	<i>Croton craddifolius</i> Giesel.	พังคิ	ล้มลุก
เพี้ยฟาน	<i>Macropanax dipermus</i> Kte.	เพี้ยฟาน	ล้มลุก
ฟ้าทะลายโจร	<i>Andrographis paniculata</i> Wakk., ex. Nees.	ฟ้าทะลายโจร	ล้มลุก
ผักข้าว	<i>Momordica cochinchinensis</i> Spreng.	ผักข้าว	ไม้เลื้อย
มะขาม	<i>Tamarindus indica</i> Linn.	มังข้าว	ยืนต้น
มะกอก	<i>Spondias pinnata</i> Kure. syn. <i>S. magifera</i> Willd	ไพลชา	ยืนต้น
มะนาว	<i>Citrus aurantifolia</i> (Christm. And PanZ.) Vwing.	มันนาว	ยืนต้น
มะหาดส้ม	<i>Elaeagnus latifolia</i> Linn.	ทองชาชาย	ไม้เลื้อย
มะหาดหวาน	<i>Elaeagnus latifolia</i> Linn.	ทองชาชา	ไม้เลื้อย
มะพร้าว	<i>Cocos nucifera</i> Linn.	บ่าป้าว	ยืนต้น
มะเขือขื่น		ย่าคั่ว	ไม้พุ่ม

ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
มะขามป้อม	<i>Phyijanthus emblica</i> Linn.	หมั่งหลู	ยืนต้น
มะกรูด	<i>Citrus hystrix</i> DC. RUTACEAE	หมั่งเช่า	ยืนต้น
มะเขือเครือ	<i>Plygala tricholopha</i> Chidat.	หยั่งคาซา	ล้มลุก
มะลิ		บาลี	ไม้พุ่ม
มะลิลา	<i>Jasminum sambac</i> Ait.	บาลีน้อย	ไม้พุ่ม
มหากาฬ	<i>Gynura pseudochina</i> DC.Var.hispida Thv.	ปากาฬ	ล้มลุก
มะเฟือง	<i>Averrhoa carambola</i> Linn.	หมั่งเผ่าซา	ยืนต้น
มะไฟ	<i>Baccaurea sapida</i> Muell.	สะอู้ง้า	ยืนต้น
มะตูม	<i>Aegle marmelos</i> Corr.RUTACEAE	หมาปิง	ยืนต้น
มะระขี้นก	<i>Momordica charantia</i> Linn.	บ่าฮ้อย	ล้มลุก
มะแว้งต้น	<i>Solanum indicum</i> Linn.	หย่าคูลา	ไม้พุ่ม
ไม้เตี๊ยมพร	<i>Ficus glomerata</i> Roxb.	กวยแหย	ยืนต้น
ย่านาง	<i>Tiliacora triandra</i> Diels.	จอยนาง	ไม้เลื้อย

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
รางจืดดอกม่วง	<i>Thunbergia laurifolia</i> Linn.	ช่างกะเหล้าหมู	ไม้เลื้อย
รางจืดดอกขาว	<i>Thunbergia fragrans</i> Roxb.	ช่างกะเล้าผ้า	ไม้เลื้อย
มะหุ้ง	<i>Ricinus communis</i> Linn.	มะหุ้ง	ไม้พุ่ม
ว่านกีบแรด	<i>Angiopteris evecta</i> Hoffm.	กีบแรด	ล้มลุก
ว่านงาช้าง	<i>Sansediera cylindrica</i> Bojer.,S. <i>Intermedia</i> NEBr. LILIACEAE	ว่านงาช้าง	ล้มลุก
ว่านน้า	<i>Acorus calamus</i> Linn.	ยั้งคาว	ล้มลุก
ว่านหางจรเข้	<i>Aloe baebadensis</i> Mill. LILIACEAE	ว่านหางจะเข้	ล้มลุก
สมิ	<i>Sesbani aegyptiaca</i> Pers.	สะเภาลม	ไม้พุ่ม
สะเดาอินเดีย	<i>Azadirachta indica</i> A.Juss.	สะเหียงอินเดีย	ยืนต้น
สะเดา	<i>Azadirachta indica</i> A.Juss. var. <i>Siamensis</i> Valetton. MELIACEAE	สะเหียง	ยืนต้น
สะค้าน	<i>Piper</i> sp. PIPERRACEAE	จะค่าง	ไม้เลื้อย
สาบแล้งสาบกา	<i>Ageratum conyzoides</i> Linn.	หญ้าสาบแห้ง	ไม้พุ่ม
สาบเสือ	<i>Eupatorium odoratum</i> Linn.	นั่งมูวาย	ไม้พุ่ม
เสลดพังพอน	<i>Barler lupulina</i> Lindl.	เสลดพังพอน	ไม้พุ่ม
(ตัวผู้)			

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
เสลดพังพอน (ตัวเมีย)	<i>Clinacanthus nutans</i> <i>Burm., C. burmannii</i> Nees.	พญาขอ	ไม้พุ่ม
ลัมปอย	<i>Acacia concinna</i> (willd.) DC.	พะชายแซ	ยืนต้น
สะระแหน่	<i>Mentha coddifolia</i> Opiz.	พาสะมีอ	ล้มลุก
สบู่ (ขาว, ดำ)	<i>Jatropha curcas</i> Linn.	ฉากซาเล้าอวา, ฉากซาเล้า	ไม้พุ่ม
สันพร้าวหอม	<i>Eupatorium stoechadosum</i> Hance.	เกียงพา	ไม้พุ่ม
สังกรณี	<i>Barleria strigosa</i> Willd.	สังกรณี	ไม้พุ่ม
เลื้อยสามขา	<i>Vernonia cinerea</i> (Linn.) Less.	หญ้าสามวัน	ล้มลุก
หูเสือ	<i>Coleus amboinicus</i> Lour., <i>C. carnosus</i> Hassk.	ฮองด่วน	ล้มลุก
หญ้างวงช้าง	<i>Heliotropium indicum</i> Linn.	หญ้างวงช้างน้อย	ล้มลุก
หญ้าถอดปล้อง	<i>Equisetum debile</i> Roxb.	นางหูกี้	ล้มลุก
หญ้าหนวดแมว	<i>Orthosiphon grandiflorus</i> Boldingh. <i>O. stamineus</i> Benth.	หรืองช้างฟ้าม นางหมียอนิดของ	ล้มลุก
หญ้าคา	<i>Imperata cylindrica</i> Beauv., l. <i>Arudinacea</i> Cyr.	นางจี้	ล้มลุก
หนาด	<i>Blumea balsamifera</i> DC.	พ่อนาลา	ไม้พุ่ม

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ประเภท
หนาดำ	<i>Vermomia squarrisa</i> (D.Don.)Liss. <i>Var.orientalis Kitamura.,v.teres</i> Wall.	เกียงพาง้าง	ไม้พุ่ม
หญ้าแห้วหมู	<i>Cyper rotundus</i> Linn.	หญ้านิวหมู	ล้มลุก
หอมแดง	<i>Eleutherine americana</i> Merr.	ห้องห่อข้า	ล้มลุก
หญ้าพันธุ์ขาว	<i>Achyranthes aspera</i> Linn.	หญ้าควยงู	ล้มลุก
หญ้าหนวดเสือ (หญ้าพันธุ์เขียว)	<i>Trachytarpheta indica</i> Vabl.	หญ้าหนวดเสือ	ล้มลุก
หญ้าพันธุ์น้อย	<i>Achyranthes bidentata</i> Blume.	หญ้าควยงู น้อย	ล้มลุก
หญ้าลูกใต้ใบ	<i>Phyllanthus amarus</i> Schum.& Thonn.	ป่าขามป้อมดิน	ล้มลุก
หญ้าหมอน้อย	<i>Vernonia cinerea</i> Less.	หญ้าหมอน้อย	ล้มลุก
อ้อยช้าง	-----	ชีโผล่	ล้มลุก
อ้อยแดง	<i>Saccharum sinense</i> Roxb.	ชีโผล่ขาว	ล้มลุก
อูดพิด	<i>Typhonium roxburghii</i> Schott., <i>T.trilobatum</i> Schott.	ผักตบ	ล้มลุก
อ้อสะพายควาย	<i>Sphenodesme petandra</i> Jack.	อ้อสะพายควาย	ไม้เลื้อย

ภาคผนวก ง

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มหมอฟันบ้าน

1. นายใหม่ โก๊ะไทย
2. นายสุขดา สุวรรณ
- 3. นายคำปู้ด วังมา
4. นายมูล อินถาบัน
5. นายจันทร์ คำซิด
6. นายปู้ดลุย โก๊ะไทย
7. นายศรี อุดก่า
8. นายสุขหลอย คำปู้ด
9. นายตีบแน มาเหลื่อง
10. นายดอก บงดี
11. นายผัดตีบ ปู้ดแค
12. นายลอย จินะกะ
13. นายเงิน คำปา
14. นางปู้ด ปู้ดแค

รายชื่อผู้รับการสืบทอดแบบเป็นศิษย์

1. นายใหม่ โก๊ะไทย
2. นายคำ โก๊ะไทย
3. นายยัง สุวรรณ
4. นายเสาร์ตีบ สุวรรณ
5. นางปู้ด สุวรรณ
6. นายโน๊ะคำ คำป้อ
7. นายใหม่ คำป้อ

รายชื่อผู้รับการสืบทอดแบบไม่เป็นศิษย์และผู้อาวุโส

1. นายปีคำ หล้าแก้ว
2. นายหล้า ตาแก้ว
3. นางเสาร์ ตี๋จันทร์
4. นายจันทร์ คำป้อ
5. นางลอย หล้าแก้ว
6. นายแต้ม ชัดสาร
7. นายคำ ปู้ดแค

ภาคผนวก จ

ภาพประกอบการศึกษา

ความหลากหลายของพืชสมุนไพรในป่าไผ่บ้าน (ก)

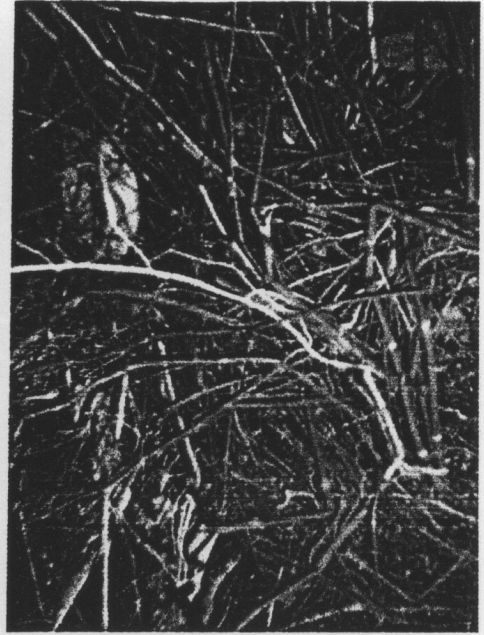
ความหลากหลายของพืชสมุนไพรในป่าไผ่บ้าน (ข)

ความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่นำมาปลูกไว้ใกล้บ้าน (ก)

ความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่นำมาปลูกไว้ใกล้บ้าน (ข)

ต้นหว้าคู่

ต้นหว้าคู่

พืชสมุนไพรตามธรรมชาติที่นำมาใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพ (ก)

พืชสมุนไพรทั้งสองชนิดเมื่อนำมาตากแห้งแล้วต้มรวมกัน สรรพคุณรักษาโรคนี้ (ข)

การเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่าใกล้บ้านของหมอสมุนไพร (นายจันทร์ คำซิด)

การเก็บสมุนไพร ต้นสะเปาลม สรรพคุณ ใช้รักษาโรคไต หรืออาการบวม

การนำสมุนไพรมาจัดเป็นกอง จนครบ 7 กอง ก่อนออกจากป่า ลุงจันทร์ บอกว่า
 “ต้องเอาไปกินอีกครบ 7 วัน ถ้าเอาไปกินแล้วมันยังแฉวน (ดีขึ้น) ก็แสดงว่า
 ยาเขาใช้ได้ดีกับคนไข้ (ใช้ได้ดีกับคนที่ป่วย)”

พื้นที่ที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์บริเวณที่หญ้าคาขึ้นไว้เพื่อใช้สอย
ห้ามไม่ให้ปลูกพืชชนิดอื่นบริเวณนี้

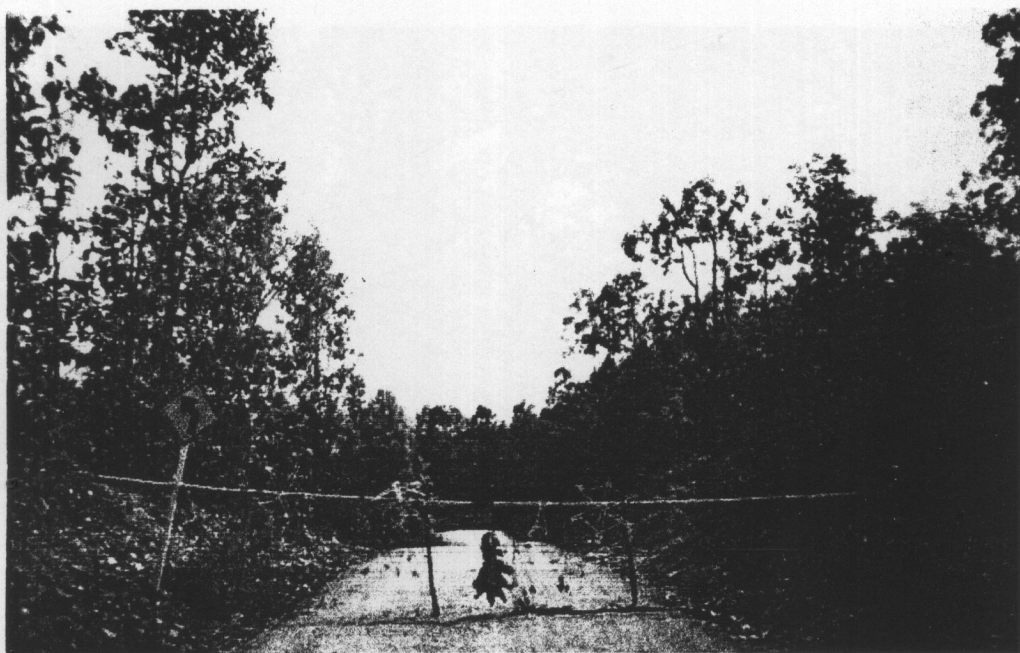
การเก็บสมุนไพรไว้ทำพันธุ์ และเพื่อใช้ดูแลสุขภาพเวลาที่ต้องการใช้นอกฤดูกาล
(บ้านไม่รู้โรยสีขาว)

พืชสมุนไพรที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติในชุมชน (ต้นบุรฉาว)

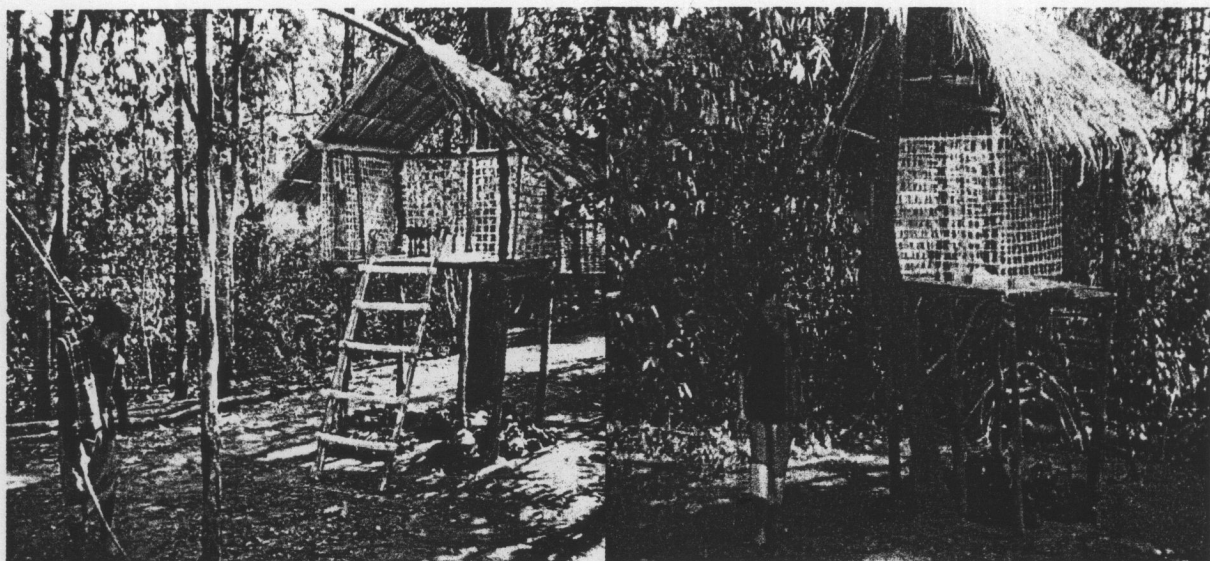
พืชสมุนไพรที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติในชุมชน (ต้นบุรดำ)

เส้นทางเดินเข้าสู่หมู่บ้าน และการปิดถนนเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อปฏิบัติพิธีกรรม การเข้ากรรมหมู่บ้าน

พื้นที่ป่าอนุรักษ์เพื่อประกอบพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมความเชื่อ "การเข้ากรรมหมู่บ้าน" ชันคูหรือเจ้าพิธี
ทำพิธีกวาดสิ่งเลวร้าย โรคภัยไข้เจ็บ รวมถึงปัญหาอุปสรรคต่างๆ
ออกไปจากหมู่บ้าน

การประกอบพิธีกวาดสิ่งดีๆ โชคลาภ และความผาสุกมาสู่หมู่บ้าน

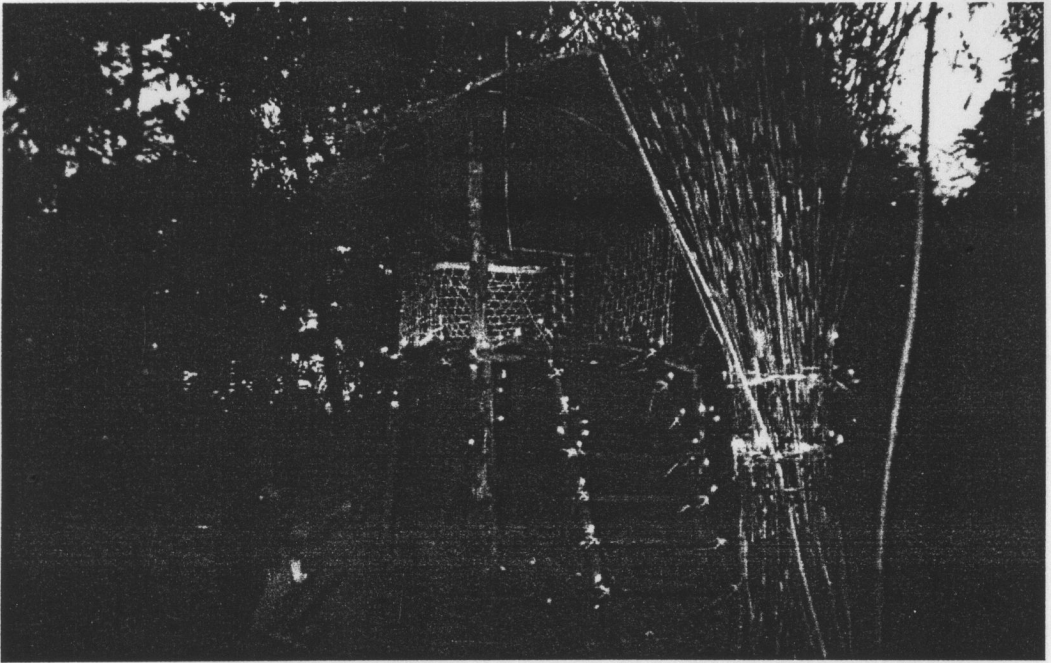
การเข้าร่วมประกอบพิธีของตัวแทนทุกครอบครัวในชุมชนที่บอกถึงความพึงพอใจ
ต่อความอุดมสมบูรณ์ในรอบปีที่ผ่านมา

การเตรียมเครื่องเช่นไห้ว เพื่อทำการประกอบพิธี

การสาน "ตำแหลว" เพื่อนำไปประกอบพิธีกรรมและถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะเข้ามาในขณะประกอบพิธีและใช้เป็นสัญลักษณ์ให้คนในชุมชนใกล้เคียงรู้ว่ากำลังมีการประกอบพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมของชนคู ในการกล่าวบนบานบอกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา เจ้าภูเขี้ยว
เจ้าภูเหลือง เจ้าป่าเจ้าเขา เพื่อให้ทุกคนครบถ้วนในชุมชนอยู่ดีกินดี

ภาคผนวก จ

“ทา” หรือบทกวีขอโผล่ง

บ้านหนองหลักที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

สู้ ลอ สะกอ พอ หวี คี๋ ปือ ปือ ตือ นิง พอ หวี ตือ นิง
 สู้ ลอ สะกอ พอ หวี คี๋ แบ ปือ เกอะ แก พอ หวี เกอะ แก

คำแปล •

เราสองคนร่วมกันปลูกข้าวกับดอกหวี ข้าวงามดีดอกหวีก็งามดี เราสองคนร่วมกันปลูกดอกหวีกับฝ้ายดอกหวีก็เป็น ดอกฝ้ายก็เป็น เพราะเราสองได้ช่วยกันปลูก

สู้ ลอ คือ สะปือ คี๋ เซอ เซอ ง โปรด สะ บริก ง เฮอ
 สู้ ลอ คือ สะ บริก คี๋ โปรย โปรย ง โปรด สะ บริก ง เด

คำแปล

ปลูกพลูลงไปพร้อมกับไม้ตอง ไม้ตองงามต้น ต้นพลูงามใบ ปลูกพลูลงไปพร้อมกับไม้โปย ไม้โปยสวยงาม ใบพลูดี เก็บได้เพราะสองเราช่วยกันปลูก

สู้ ลอ ปือ แค เล เลอะ ต่า ดอ ซอ ถ่อ บา ลอ บ่า มือ เตอ งอ
 สู้ ลอ ปือ แค เล เลอะ ต่า ดา ซอ ถ่อ บา ลอ บ่า มือ เตอ นา

คำแปล

ปลูกข้าวโพดลงในพื้นที่ดอน ข้าวโพดออกช่อออกดอก ทั้งเช้า ทั้งวัน ปลูกข้าวโพดลงพื้นที่ราบข้าวโพดออกดอกโรย ทั้งวัน ทั้งคืน และจะมีข้าวโพดกินตลอดไปถ้าสอนให้ฉันรู้วิธีปลูกข้าวโพด

สู้ ลอ กะ ตรือ โข เลอะ ที่ กะ ตือ แซ พา อะ โข ซี
 สู้ ลอ กะ ตรือ โข ที่ กลา กะ ตรือ แซ พา อะ โข ญา

คำแปล

ปลูกตุนลงในน้ำ ต้นตุนขยายกอ ขยายพันธุ์ออกไปเป็น ลิบๆ ปลูกตุนและบอนลงในน้ำตื้น ต้นตุนและต้นบอนขยายพันธุ์ออกไปเป็นร้อยเป็นพัน

แพ๊ ภา เอาะ ดั้น มั้น ไต่ แล เอาะ ตะ กัว พ้อ เอาะ ตะ แง้
แพ๊ ภา เอาะ ดั้น มั้น ไต่ บอ เอาะ ตะ แง้ พ้อ เอาะ ตะ กัว

คำแปล

ผ่ากินแตงลายสุกด้วยกัน เธอกินหนึ่งอัน ฉันกินหนึ่งซีก เราสองคนผ่ากินแตง
สุกเหลืองเธอกินหนึ่งอัน ฉันกินหนึ่งซีก แบ่งกันกินเท่าใดเท่ากัน

เอาะ สะ กุย กี่ เซอ กี่ เซอ สะ กุย มิน เลอะ โม สู้ เดอ
เอาะ สะ กุย เซอ กี่ เซอ กี่ สะ กุย มิน เลอะ โม สู้ วีน

คำแปล

กินกล้วย ส้มๆ หวาน ที่เราได้กิน แม่เราปลูกไว้เมื่อแม่ท้องเรากินกล้วย
หวานๆ ส้มๆ ที่เราได้กินเพราะแม่ปลูกไว้ให้เราได้กิน

กุย ลอ สะ กอ ซี้ เลอะ สะ ลู บอ นะ ต่า ออ จะ เอาะ เต๋อ ลอ
กุย ลอ สะ กอ ซี้ เลอะ สะ ลู เจ นะ ต่า ออ จะ เอาะ เต๋อ เซ

คำแปล

เราสองคนรินเหล้าลงในขันทองเหลืองด้วยกัน เธอไม่กิน ฉันกินไม่ลง เราสอง
คน รินเหล้าลงในขันเงินด้วยกัน เธอไม่กินฉันกินไม่เป็น

พู ปวา เลอะ เปร่อ อะ สา แซ ต่า ชูน ตะ ไป แต บ่า เก
พู ปวา เลอะ เปร่อ อะ สา อา ต่า ชูน ตะ ไป แต เก ปวา

คำแปล

อุ้ยสมัยก่อนเป็นคนใจดี สอนสิ่งที่ดีงามและความพร้อมเพรียง สอนให้ลูก
หลานได้เรียนได้รู้ อุ้ยสมัยก่อนเป็นคนใจกว้าง สอนสิ่งดีงามให้ลูกหลานได้รู้ ได้เรียน ให้มีการสืบ
ทอดถ่ายทอดสืบต่อตลอดไปจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

มา เป้อ แว เป้อ เหง่ หลอ ลี แม่ เตอ มา เป้อ แม่ เตอ คี
มา เป้อ แว เป้อ เหง่ เลอะ ญา แม่ เตอ มา เป้อ แม่ เตอ ซา

คำแปล

เมื่อในอดีตเรามีวัฒนธรรมประเพณีเก่าอย่างนี้ ถ้าทำอย่างนี้มันดีเราทำ
แบบนี้ตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว แล้วถ้าไม่ทำอย่างนี้เราจะไม่มีหน้าตาเราจะเป็นคนลื้มเชื้อ ลื้มชาติ
และวัฒนธรรมประเพณี

ปวา ชู้ด เซ่ ปวา เต้อ หลา แว ปวา ชู้ด แว เต้อ แจ แจ
ปวา ชู้ด เซ่ ปวา เต้อ หลา ลอ ปวา ชู้ด แว เกอะ ญอ ญอ

คำแปล

อย่าตัดไม้หรือโค่นล้มต้นไม้หรือในเวลาครั้งเดียวให้หมดป่า ค่อยๆตัด
ค่อยๆฟันไม่ต้องรีบร้อน หรือความหมายอีกนัยหนึ่งก็คือ ค่อยๆใช้หรือใช้ทีละน้อยๆเดี๋ยวมันจะ
หมดไป เราต้องช่วยกันประหยัดใช้เท่าที่จำเป็น และใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

มา เป้อ แว เต้อ คู่น โม โฟ มา คอ เปอ โอ และ เซ่ โล
เต้อ คู่น โม โฟ มา เป้อ แว มา คอ เปอ โอ และ เล็ก แกล

คำแปล

ทำแต่สิ่งที่ดี สำหรับลูกแม่ ให้มีความสามัคคีกัน มีความรัก ความเอ็นดู
ต่อกัน ชื่นกันและกัน เหมือนปลวกเดินตามแม่หรือพญาปลวก ทำอะไรทำด้วยกันไปไหนมาไหน
ไปด้วยกันมาด้วยกัน

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ - สกุล

นางสุวรรณณี ไชยชนะ

วัน เดือน ปีเกิด

18 ธันวาคม 2507

ประวัติการศึกษา

ครุศาสตรบัณฑิต วิชาเอก เกษตรศาสตร์ วิทยาลัยครูลำปาง
16 มีนาคม 253

ประวัติการทำงาน

2532

อาจารย์ 1 ระดับ 3 โรงเรียนบ้านแม่หาด ช่วยราชการโรงเรียน
ล่องแพวิทยา สปอ.สบเมย สปจ. แม่ฮ่องสอน

2535

อาจารย์ 1 ระดับ 4 โรงเรียนบ้านแม่แพ สปอ.สบเมย
สปจ. แม่ฮ่องสอน

2537

อาจารย์ 1 ระดับ 4 โรงเรียนบ้านห้วยกุ่ม สปอ.สบเมย
สปจ. แม่ฮ่องสอน

2538

อาจารย์ 2 ระดับ 5 โรงเรียนบ้านห้วยปิง สปอ.ทุ่งหัวช้าง
สปจ. ลำพูน

2539

ครูการงานพื้นฐานอาชีพดีเด่น สปอ.ทุ่งหัวช้าง สปจ. ลำพูน

2540

ครูผู้สอนเด็กเล็กและอนุบาลดีเด่น สปอ. ทุ่งหัวช้าง
สปจ.ลำพูน

2541

อาจารย์ 2 ระดับ 5 โรงเรียนบ้านไม้ตะเคียน สปอ. ทุ่งหัวช้าง
สปจ.ลำพูน

2544

ข้าราชการครูดีเด่น สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำพูน

2545

ครูผู้สอนระดับประถมศึกษาดีเด่น สาขาวิทยาศาสตร์
สปอ. ทุ่งหัวช้าง สปจ.ลำพูน

2545

ครูเกียรติยศ (Teacher Awards) สาขาวิทยาศาสตร์
สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำพูน

ปัจจุบัน

อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนบ้านไม้ตะเคียน อำเภอทุ่งหัวช้าง
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำพูนเขต 2